SAMLADE SKRIFTER AV HARALD HJÄRNE TREDJE DELEN

MOSKOVITISKA RIKETS UPPVÄXT

AV HARALD HJÄRNE

STOCKHOLM ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STOCKHOLM ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1933

Förord till den elektroniska utgåvan

Harald Hjärne (1848-1922) har i flera av sina skrifter berört Rysslands historia och dess samröre med Sveriges. Men titeln *Moskovitiska rikets uppväxt* förekommer första gången 1933, när tredje delen av hans Samlade skrifter ges ut. Som framgår av "utgivarens anmärkningar" har delar utgetts 1888 och 1889. Boken digitaliserades i januari 2018.

Angående stavningen och uttalet av ryska namn och ord i detta arbete må anmärkas, att

tj

=

svenska

tj

i *tjära*

sj

=

„

sj

i *själ*

z

=

franska

z

zj

=

”

j

ch

=

tyska

ch

Stj representerar ett ljud, nära besläktat med *sj*.

I polska namn motsvaras dessa beteckningar av följande:

tj

av

cz

sj

”

sz

z

”

z

zj

”

rz

ch

”

ch

stj

”

szcz

c i polskan uttalas som *ts*.

INLEDNING

Emellan Asien och Europa, emellan utkanterna av söderns gamla kulturbygder och de nordgermanska folkens strävsamma kolonier, omkring de stora älvarna, som från närliggande åsar flyta åt olika håll i mestadels jämnt och stilla lopp, men med ständigt växande vattenmassor, till Kaspiska och Svarta haven, till Finska viken och Östersjön, utbreder sig ett ofantligt, enformigt slättland, vars kärva och kulna natur gör människans arbete tungt, fastän den i allmänhet bördiga jordmånen rikligen lönar även den mindre driftige odlarens möda.

Dessa obegränsade vidder, som ej framalstra en motsvarande mångfald av egendomliga livsvillkor, bjuda intet gynnsamt hem för helgjutna, självständigt verkande och ordnande, personliga krafters daning. Samhällets uppbyggande, förgrening och fasta utprägling försvåras genom bristen på naturligen givna stödjepunkter, vid vilka en sammanhängande och kärnfull utveckling förmår anknyta sig. Innan de förströdda samfundsämnena hunnit mogna och finna sitt rätta mått, lockas den halvvuxna statsmakten utåt i det oändliga. De knappast utstakade formerna sprängas, jämviktsläget förskjutes, och från den nyvunna marken upprepas samma ävlan, medan det övergivna odlingsfältetfaller i vanhävd. Oredig splittring växlar med brådstörtad sammanslutning, som svagt skyler de inre motsatserna. Alla förhållanden sväva liksom i flytande skick, och tvära omkastningar skaka ett i botten trögt, men oroligt böljande folkliv. Utifrån komma de starkaste uppslagen, ty frestande möjligheter yppa sig i denna oklara jäsning esomoftast för främmande dådkraft och främmande inflytelser, som likväl tarva förnyad tillströmning och ihållig vård för att icke själva snart nog förflyktigas bland överflödet av ofullgångna bildningsfrön.

I alla fall framträda inför historien här liksom annorstädes den mänskliga kulturens uppgifter, sådana de måste eller kunna lösas även under hinder och avbrott, under folkstammars och rikens omskiften.

Kulturens begynnelser vid Svarta havet. Folkstammarnas forna fördelning i det inre landet.

»*Skyternas* ödemark», där stridbara ryttarstammar, till en del sannolikt av iransk, med perserna besläktad härkomst, kringströvade från stepp till hav, var redan tidigt känd av äventyrslystna helleniska sjöfarande, som ej läto skrämma sig från att vid dessa ogästvänliga kuster anlägga sina hastigt uppblomstrande nybyggen. Folkrika handelsstäder med tempel och minnesvårdar efter moderlandets sed reste sig nära Dnjeprs och Dons mynningar, invid det krimska berglandets sluttningar och dälder, inom kort vinrankans och sydfrukternas nya hemort, på ömse sidor om sundet mellan Krim och fastlandet i det halvt grekiska, halvt skytiska riket *Bosporos,* å Perikles' tid Athens kornbod. Dyrbara gravfynd, märkliga inskrifter och mynt vittna ännu i våra dagar om helleniskt konstsinne och samhällsskick, om barbarernas härmningsförsök och köpmännens förbindelser med vitt avlägsna trakter, från vilka ovissa rykten om sällsamma folkslag nådde antikens hävdatecknare.

Ända in i den romerska och bysantinska kejsartiden kvarlevde denna grekiska odling vid Svarta havet, ehuru med tynande krafter. Dess spillrornedtrampades icke ens alldeles under folkvandringarna, vilkas allfarväg strök över dess område. Kristen gudsdyrkan, som legenden härleder från aposteln Andreas' predikan, trivdes bland grekiska bekännare nästan till medeltidens slut i skygd av Krims klippor. Såsom ett slags fri riksstad med lydnadsplikt till härskarna i Konstantinopel räddade sig i många århundraden, nära det nuvarande Sebastopol, det urgamla *Cherson (Chersonesos),* sedermera frejdat i egenskap av den ryska kristendomens vagga.

Samma tryggande halvö gav även intill nyare tider en undangömd tillflykt åt en del av de *goter,* vilkas vittomfattande, men lösliga välde emellan Östersjön och Svarta havet krossades av hunnerna i slutet av fjärde århundradet. Till och med *judiska* invandrare funno där sitt livsuppehälle och utrymme för sina fäders tro, som icke sällan förvärvade proselyter bland steppens nomader.

Dessas flertal tillhör sedan medeltidens början avgjort de centralasiatiska stammar, som lämpligast sammanfattas under det *turkiska* namnet. Även finsk-ugriska och kanske mongoliska skaror ansluta sig till deras vilda härtåg. Hunner, avarer, bulgarer, magyarer avlösa varandra inom ett halvt årtusende på vägen till Donauländernas och Balkanhalvöns översvämning, som mitt i förödelsen här och där på den bofasta kulturens mark giver upphov till nya, livskraftiga statsbildningar. Men även de horder, som stannat efter i länderna vid de stora innanhaven, kunna icke undgå all inverkan av högre utvecklade folk. I det nionde århundradet härskade *kasarerna* sedan flere släktled tillbaka från Dnjeprs nedre lopp till Volgas utflöde, i vars grannskap deras kaner hade sitt förnämsta läger, omgivet av främmande köpmäns bodar. Med bysantinska hovet stodo de i än fientlig, än fredlig beröring; därifrån söktes emellanåt deras hjälp i inbördes strider, och på Konstantinopels tron har mer än en gång sutit en kejsarinna av kasarisk börd. Deras härskare bekände sig till den mosaiska religionen och underhöll brevväxling med västerländska rabbiner. Men även kristendomen och islam, liksom den fäderneärvda turkiska hedendomen, hade sina oantastade anhängare inom denna historiskt märkvärdiga nomadstat.

Genom arabernas erövringar och kolonier vid Kaspiska havets kuster ända upp i det nu förvildade land, som kallas Turkestan, trängde Orientens handel och glimtar av dess bildning fram till de nordiska pälsjägarnas hemvist. Från kasarernas läger gick, skyddad av deras vapen, en besökt farled uppför den breda älven till *volgabulgarernas* huvudstad, vars vidsträckta ruiner ännu skönjas ej långt från Kazan. Även där vann islam insteg i början av tionde århundradet, och bulgarernas furste mottog sändebud från själve kalifen i Bagdad. Därifrån spred sig det arabiska silvret, om också sparsamt, bland vildmännen mellan Ural och Vita havet genom *permierna,* våra förfäders *bjarmer.*

De sistnämnde voro befryndade med de envisa, oföretagsamma *finska* stammar, som, huvudsakligen sysselsatta med jakt och fiske, uppförde sinatorftiga pörten i urskogarna omkring mellersta och övre Volga med dess bifloder, vid Dvina, Onega, Ladoga och Neva. De utgjorde huvudmassan av den visserligen glesa befolkningen i det stora slättlandets mitt. Deras mest framskjutna utposter hade hunnit till Östersjön såväl norr som söder om den efter dem uppkallade havsviken. Där hade de rönt vissa kulturinflytelser av sina grannar, i äldre tider måhända av goterna, vilka även sägas hava betvungit en del av deras stamförvanter vid Volga, senare av skandinaverna och av de likaledes indisk-europeiska *littauerna,* som innehade bärnstenskusten från Dyna till Weichsel och det närmast innanför liggande landet.

Och slutligen suto *slaverna,* littauernas närmaste fränder, på båda sidor om dem i otaliga byar med vida, vårdslöst odlade åkrar och ängsmarker. Om de västslaviska folken, polackar, tjecher och vender, är här ej stället att tala, lika litet som om dem, vilka bosatte sig i Donaulandskapen och grekiska kejsardömets provinser. Större uppmärksamhet förtjäna östslavernas söndrade stammar, som utan samfällt namn utbredde sig omkring mellersta Dnjepr och dess vattensystem åt norr till övre Dyna, till sjöarna Peipus och Ilmen, där de, liksom i öster, blandades med finnarna, medan de i söder tvungos att betala kasarerna skatt. Deras politiska och militäriska anlag voro svagt utvecklade. Ätterna fingo kivas och sköta sig själva under sina äldste, vilkas formlösa rådplägningar ej mäktade fylla saknaden av lagstadgade överordnade myndigheter. Ej hellerfunnos, såsom hos germanerna, ärelystna hövdingar, vilka kände sig manade att med sina vapenbröders tillhjälp vinna riken och gods. Likväl voro dessa slaver ingalunda utan tillstymmelse till andra samhällsintressen. De visade tidigt sinne för köpenskap. Vid deras marknader och »torg» (ett slaviskt ord), på lämpliga ställen utmed de vattenvägar, som förbundo Östersjön med Svarta havet, uppväxte efter hand köpingar och städer, sådana som *Kiev* och *Novgorod.* Men från kusterna voro de avstängda, och långsamt letade sig nya intryck fram i deras av oländiga kärr och sega vanor omgärdade bygder.

Det normanniska Ryssland.

Vid mitten av nionde århundradet fanns således ännu intet *Ryssland,* endast en mängd sinsemellan skilda, olika begåvade, men nästan alla politiskt föga betydande folk, bland vilka slaverna visst icke intogo det främsta

rummet. Då uppträdde även här *normannerna,* Skandinaviens statskapande vikingar, på vilkas lott det samtidigt föll att över det västerländska Europa förnya den germanska folkvandringens kraftprov och omvälvningar.

Finnarna vid Östersjön och dess vikar kände deras raska flottor och ledingsmanskap *(rodskarlar, rodsfolk)* under det vrängda namnet *Ruotsi,* som av slaverna återgavs med *Rus (Rusi)* och från dem vidare överfördes i snarlika former till greker och araber. Det förra ordet är än i dag *Sverges* finska beteckning, det senare ljuder kvar i *ryska* rikets och folkets namn.

Vikingarnas skaror samverkade icke alltid med varandra, på olika ställen vid kusterna slogo de sig ned, brandskattade infödingarna vitt och brett omkring, men grundlade även stundom, såsom vid Finska vikens båda stränder, med yxa och plog sammanhängande nordiska allmogebygder. Djärva sjökonungar trängde uppför älvarna och kappades om att sätta sig fast vid de marknadsplatser, därde med största vinst kunde sälja sitt byte och göra de långväga komna köpmännen till sina skaffare av klenoder och trälar. Den ryska fornsägnen förmäler åtskilligt om deras inbördes fejder och nöden hos de hemsökta folken, som sågo sin enda räddning i underkastelse under den starkaste bland de starke.

Segern måste tillfalla den, som genast från början förstod att göra sig till herre över de viktigaste samfärdselknutarna. Hans hand kunde fastare gripa om den inhemska befolkningens medel att hävda sin tillvaro; till honom sällades med förkärlek dugande stallbröder, lockade av de rikaste utsikter. Att *Rurik (Rörek)* varit en historisk person, finns intet skäl att betvivla, antingen han och hans män kommit omedelbart från Sverge eller från någon av dess närmare utbygder öster om havet. En skarpsinnig strategisk och handelspolitisk beräkning, ej ovanlig hos vikingarna i västerlandet och därför knappast på fri hand diktad av den slaviska folksagan, röjer sig däri, att Rurik, sedan Novgorod, det träskomsvämmade *Holmgård,* kommit i hans våld, genom borgar och besättningar satte lås för framtidsdigra stråkvägar vid Volchovs utlopp i Ladoga, vid övre Dyna och ned till Volgas flodbäcken. I det nybildade riket förenades slaver med finnar, de senare ännu troligen de talrikaste, och för dem båda skapades en ordnad sammanlevnads oundgängligaste villkor, en självmedveten styrelsemakt, som kunde och ville hävda sin egen och undersåtarnas oavhängighet.

Det dröjde icke länge, innan de holmgårdskanormannerna, i strid med mindre lyckliga stamfränder och medtävlare, bemäktigade sig även Kiev, medelpunkten i en slavisk åkerbrukstrakt och nyckeln till den efterlängtade förbindelsen med Grekland. Kasarerna nödgades släppa sitt tag över de närboende slaviska stammarna, och andra turkiska horder, som sökte stänga vägen till havet, kunde icke hejda vikingabåtarnas färd utför Dnjepr. Ivern att på närmare håll komma åt söderns rikedomar drog den ryska furstemaktens huvudsäte till Kiev, men därjämte ökades den växelverkan, som öppnandet av en ny stråt till bragder och byte måste framkalla emellan erövrarna och deras fränder i det skandinaviska moderlandet. För nykomna äventyrare var det förmånligare att sluta sig till redan erkända härskare, som icke tålde godtyckliga härjningar inom sitt område, än att på vinst och förlust emot deras vilja pröva sin egen lycka. Genom givna och tagna eder helgades efter nordmannased den upprättade freden emellan kämparna, avtalet emellan hyllad hövding och tryggad gäst eller tjänstskyldig hovman.

Slika *väringar,* edsvurna krigare och köpmän, förekommo så manstarkt i de ryska härarna och städerna, förnämligast i Novgorod, att slaverna utsträckte namnet *varjager,* såsom det, åtminstone sedermera, uttalades enligt deras tungomåls lagar, till hela den folkstam, till vilken såväl deras egna herrar som de nya invandrarna hörde. Även detta ord upptogs med någon förändring i samma betydelse både av bysantinska statsmän och historieskrivare och av arabiska geografer.Sålunda framträder i det äldsta ryska riket en samhällsordnande kraft, som skiljer det lika skarpt från västslavernas ur ättförfattningen uppvuxna, ursprungligen patriarkaliska furstemyndighet som från de asiatiska nomadväldenas ohämmade härskarmakt. Denna kraft är det normanniska härkonungadömets samarbete med sina frivilliga medhjälpare. Det band, som förenar herre med tjänare, sträcker sig icke utöver tjänstens krav, som genom sed eller överenskommelse äro för dem båda noga bestämda. Förpliktelserna äro ömsesidiga; där den ene har anspråk på obetingad lydnad, där må den andre yrka på lön och

understöd. De kunna skiljas åt, när det gemensamma syftet är vunnet eller sämjan icke längre räcker till.

På sådana grundsatser ensamt bygges ej en verklig nationalstat, men de förslå till den första uppränningen av en militärisk och finansiell förvaltning i ett underkuvat land, så länge de styrande känna sig alla lika ansvariga för sakens framgång. I det normanniska Ryssland återfinnas de flesta dylika inrättningar, som våra egna gamla lagar och sagor omtala. En tjänstsökande nordbo kunde där känna sig tämligen hemmastadd. Trängseln av väpnade landsmän påminde honom bäst därom, att han var i *Gårdarike,* de befästa städernas land. Konungen omgavs av en hird, vars medlemmar innehade olika sysslor och rang i mån av det förtroende och den erfarenhet de förvärvat. Med dem rådförde sig konungen vid viktiga företag, men avgöranderätten var förbehållen honom själv. Med dem for han omkring på gästning ilandsändarna vid vissa tider om året. På kungsgårdarna suto fogdar, som även utkrävde ådömda böter av undersåtarna. Städerna bevakades av ämbetsmän, som motsvarade de nordiska jarlarna och förde befälet över särskilda följen, i allo likväl underdåniga konungens eget bud.

För folkmakten fanns i detta statsskick upprinneligen intet rum. De infödda undersåtarna måste utan gensägelse betala de skatter, som den normanniske konungen efter gottfinnande pålade dem, underhålla honom och hans här, fullgöra de dagsverken han krävde. För dem var han en främmande våldsherre, en jämlike till den kasariske kanen, med vars titel de även hälsade honom, innan de lärde att i honom se sin egen »storfurste», huvudmannen för en med landet sammanvuxen fursteätt. Övergången till denna ändrade uppfattning var icke lätt, men åtskilliga förutsättningar funnos dock därtill.

Erövraren var ej en hänsynslös förtryckare. Hans fordringar begränsades av politiska syften, utstakade enligt hans vid stadgad ordning vanda vilja. Han skänkte även ett tillförene okänt rättsskydd genom den lag, som han stiftade av egen makt och efter sin egen fäderneärvda rättsåskådning, men utan avsiktlig kränkning av de underlydandes sedvänjor. Och denna lag var ägnad att skärpa deras känsla av personligt ansvar inför samhället. I *Jaroslavs* och hans söners »ryska rätt» återfinnas bland annat de fornsvenska lagbuden om urbota mål, i vilka den brottsliges egendom å det allmännas vägnar överantvardades till skövling, omkonungsboten i dråpsaker, där målsäganden ej efter godtycke fick hämnas, om dulgadråp eller häradets plikt att vid vite uppsöka okänd baneman.

Dylika stadgar påkalla ock lagskipningens ordnande efter fasta områden. Slaverna kände icke den germanska landskapsindelningen med dess regelbundna ting. I sina städer samlades de till köpslagan och även, när tillfälle gavs, för att söka rätt av härskaren eller hans ämbetsmän, som tillika utövade den dömande makten. På landet bestämdes den rättsliga indelningen, för så vitt någon sådan fanns, efter de kungliga fogdarnas tjänstgöring. I samma mån som innebyggarna tvungos att deltaga i ordningens upprätthållande, fingo de vänja sig vid att besöka offentliga möten, dit de stämdes på överhetens bud. De splittrade ätterna och byalagen upprycktes till en viss grad ur sin försoffning genom samfällda högre förpliktelser, och de lösa slaviska folkförsamlingarna gjorde någon bekantskap med de germanska tingens allvarliga uppgifter.

Därjämte funnos begynnelser till en militärisk indelning, om ej av landet, åtminstone av den vapenföra befolkningen. Normannerna visade sig i Ryssland, liksom i England och på Sicilien, fria från inskränkt stamhögfärd, när det gällde för dem att stärka sin härsmakt. Redan i det nya väldets första tider uppbådades det inhemska manskapet till krigstjänst under särskilt utnämnda fältherrar eller *vojevoder* och fördelades i »tusenden» och »hundraden», vilka med sina befälhavare, närså behövdes, inkvarterades i städerna. Där, såväl som i fält, kunde dessa krigare ej undgå att taga intryck av de varjagiska härmännen, som voro vana att vid mönstringar och uppbrott efter tingssed tala, stadga och skipa rätt med sina hövdingar. Den normanniska krigstukten trivdes av ålder gott med slika frimodiga kamratåthävor, när konungen genom sin person mäktade vinna tillbörlig vördnad. På sådant sätt uppträdde ock de ryska furstarna inför sina män, både varjager och slaver, och de skydde ej heller att bland sina mest betrodda tjänare och rådgivare upptaga prövade stallbröder, från vilket folk än dessa månde vara utgångna. De militäriska banden verkade alltså tillika såsom politiska krafter för stammarnas sammansmältning och statsförfattningens utveckling.

På dessa grundvalar kunde utan tvivel med tiden, om ock genom split och spänning, ett inom sig starkt och

helgjutet rike resas, jämbördigt med västerlandets kulturstater, och i själva verket begynner från dem det ryska samhällets historia. Men ett oavlåtligt, samlat och tålmodigt arbete krävdes från ovan och från nedan för att omsorgsfullt avväga skyldigheter och rättigheter, för att fylla de luckor, som förvaltningen företedde, och utjämna de kantigheter, som uppstodo genom folkklassernas inbördes oundvikliga rivningar.

Normannerna voro likväl icke komna till Ryssland för att självvilligt underkasta sig ett sådant arbete, om de på främmande mark kunde vid förefallande lägenheter reda sig med vigare åtgärder. Den stat de skapade var den naturliga ramen kringderas krigiska landförvärv, ej ett alster av särskilda politiska ansträngningar. Inga motståndskraftiga inhemska samfundsinrättningar nödgade dem att med berått mod ombilda sina fältläger till en mödosam förvaltnings verkstäder. Deras håg stod till ära och guld, lekte utan rast och ro på vågsamma vapenbragder; för deras spejande blickar hägrade i fjärran alltjämt nya, glittrande mål.

I österväg gick snart deras färd vidare från Novgorod utför Volga. I början av tionde århundradet kastade de sig härjande över den arabisk-persiska odlingens gränsländer vid Kaspiska havet. Med volgabulgarerna utkämpas hårda strider, och kasarernas rike skingras omsider alldeles av ryssarnas svärd, visserligen till skada för folkens förbindelser. Men även nu betecknas vikingarnas bana ej endast av blod och förödelse. Handeln följde i deras spår, i vapenvilans tider ofta idkad av krigarna själva. Genom finnarnas vildmarker, som här och där fingo lämna rum åt vida utplanterade nybyggen och fästen, vart samfärdseln öppen för den nordiske köpmannen från Östersjöns kuster till Asiens råmärken. I massor strömmade kalifernas och emirernas mynt över till de baltiska öarna och Sverges fastland. På Gotland möttes den normanniska världsrörelsens båda vidfamnande grenar, såväl från väster som från öster, och gåvo upphov åt det norra Europas första handelsstat. I Mälarbygden fostrades under dessa avlägsna inflytelser den yngre järnålderns egendomliga kultur, som efterlämnat sina minnen även djupt innei Volgalandet. Novgorods gästfria marknad uppblomstrade allt kraftigare såsom förporten till österlandet.

Samfärdseln med Grekland.

Starkast lockade likväl Konstantinopel, i normannernas ögon och i verkligheten världens största och präktigaste stad *(Miklagård).* Från Kiev sökte de upprepade gånger med sina flottor intränga i det havbehärskande *Sundet* emellan Europa och Asien och plundrade å ömse sidor städer och landsbygd vid de underlydande kusterna, varifrån de lika plötsligt som de kommit styrde hemåt, lastade med omätligt byte. Men Konstantinopels efter en utbildad vetenskaps regler anlagda fästningsverk och bysantinernas väl ordnade krigsmakt till lands och sjöss hindrade dessa överrumplingars egentliga framgång. Den grekiska eldens gåtfulla verkningar skrämde barbarerna, som väntat sig endast bart huggande krigare, och en mästerlig diplomati förlamade småningom deras vapen. Handelsfördrag, vilkas noggrant avfattade texter ännu intyga ett erfaret kanslis överlägsna beräkning, avslötos emellan vikingahövdingarnas sändebud och det kejserliga hovet. Att under fredliga köpfärder, när så lät sig göra, utbyta onyttiga trälar, som fångades bland uppstudsiga slaviska stammar, hemlandets vax och pälsverk, som skattekrävarna hopade i överflödiga förråd, emot grekernas vin, smycken och guldstickade siden funno ryssarna i längden i Volgalandet. Novgorods gästfria marknad uppblomstrade allt kraftigare såsom förporten till österlandet.

Samfärdseln med Grekland.

Starkast lockade likväl Konstantinopel, i normannernas ögon och i verkligheten världens största och präktigaste stad *(Miklagård).* Från Kiev sökte de upprepade gånger med sina flottor intränga i det havbehärskande *Sundet* emellan Europa och Asien och plundrade å ömse sidor städer och landsbygd vid de underlydande kusterna, varifrån de lika plötsligt som de kommit styrde hemåt, lastade med omätligt byte. Men Konstantinopels efter en

utbildad vetenskaps regler anlagda fästningsverk och bysantinernas väl ordnade krigsmakt till lands och sjöss hindrade dessa överrumplingars egentliga framgång. Den grekiska eldens gåtfulla verkningar skrämde barbarerna, som väntat sig endast bart huggande krigare, och en mästerlig diplomati förlamade småningom deras vapen. Handelsfördrag, vilkas noggrant avfattade texter ännu intyga ett erfaret kanslis överlägsna beräkning, avslötos emellan vikingahövdingarnas sändebud och det kejserliga hovet. Att under fredliga köpfärder, när så lät sig göra, utbyta onyttiga trälar, som fångades bland uppstudsiga slaviska stammar, hemlandets vax och pälsverk, som skattekrävarna hopade i överflödiga förråd, emot grekernas vin, smycken och guldstickade siden funno ryssarna i längdenbilligare och bekvämare än att med svärd i hand tilltrotsa sig dessa strängt bevakade håvor. Från sitt handelskvarter i Konstantinopel fingo de mätta åtminstone sin skådelystnad med åsynen av huvudstadens härligheter. Och om de togo tjänst i kejsarens här, dit tillträdet stod öppet för dem, liksom för nykomna väringar från själva Skandinavien, så kunde de hoppas på riklig sold ur den aldrig sinande skattkammaren, utomordentliga arvoden för ådagalagt nit vid de täta tronskiften, som nästan hörde till den bysantinska statsordningens reglerande nödvändigheter, och dessutom få ypperliga tillfällen att fylla sina kistor under bragdrika strider emot Medelhavsländernas saracener. De kievska furstarnas följen glesnade genom den nya oro, som grep deras bästa kämpar, men själva anságo de stundom för rådligast att visa de pockande vägen till Miklagård, vars kapitalstarka medtävlarskap ej så lätt med våld kunde bräckas.

Den bysantinska politiken firade sina mest lysande triumfer just genom att förvandla barbarerna till sina verktyg emot varandra med eller utan deras egen vilja. Knappast mindre fruktansvärda än normannerna voro till en tid *donaubulgarerna,* som tvenne århundraden före det ryska rikets uppkomst hade, sedan de skilt sig från sina bröder vid Volga, på Balkanhalvön stiftat ett mäktigt rike, med vars övervägande slaviska befolkning de snart fullkomligt sammansmälte. Vid samma tid, då Rurik satte sig fast i Novgorod, sökte Konstantinopels med staten samverkande kyrka tämja de bulgariska slaverna genom kristen gudstjänst ochpredikan, som tvenne grekiska bröder, *Cyrillus* och *Methodius,* mest av alla främjade genom sin vältalighet och sina bibelöversättningar på slaviskt tungomål. Nästan över förväntan lyckades omvändelsen, Bulgarien blev inom kort det förnämsta hemmet för fornslavisk kristendom och litteratur, men dess döpta härskare bortlade icke sina erövringsplaner, utan strävade snarare än högre i egenskap av rättrogna tsarer. I *Tsargrad,* kejsarstaden framför andra, ville de hävda sin nyförvärvade värdighet såsom hedendomskuvarna Konstantins och Theodosii sannskyldiga efterföljare. Även de missräknade sig likväl på den östromerska statens sega värneförmåga. De överspända ansträngningarna utmattade endast deras eget väldes omogna samhällskraft, och vid mitten av tionde århundradet kunde grekerna i sin ordning med vanlig omsikt övergå till angrepp. Deras guld förmådde ryssarna att över Donau infalla i Bulgarien, som sålunda kom emellan tvenne eldar. Sedan bulgarer och ryssar hunnit försvaga varandra, tvungos i ett nytt fälttåg de senare, som i sitt övermod ville behålla de gjorda erövringarna för sig själva, av grekerna att efter stora förluster återvända till Dnjepr, och på vägen ledo de ytterligare manspillan av upphetsade turkiska ryttarsvärmar. Den bysantinska makten vann friare svängrum och nådde efter bulgarernas fullständiga underkuvande i början av elfte århundradet en mera aktningsbjudande höjd än någonsin under långliga tider. De besegrade bulgarerna fingo till och med i sin mån bidraga till detgrekiska inflytandets utbredning i själva Ryssland, när omsider hedendomen även där måste vika.

Det helgonbeskärmade Konstantinopels rikt utsirade kyrkor och liturgiska fester förfelade ej sitt intryck på nordbornas sinnen, känsliga som de voro för alla former av makt och prakt. Mången for hem omvänd utan att därför lida men av sina vapenbröder, och i Kiev fanns en kyrka redan i första hälften av tionde århundradet. Men ej långt efteråt väckte den nya tron split inom härskarätten och hären, då *Olga (Helga),* en äkta normannisk drottning och konungamoder, med storrådig självtillit lät högtidligen hälsa sig som kristen av kejsaren i Konstantinopel och hemma ensam bland sina fränder framhärdade vid doplöftet till sin död. Förföljelsen påskyndade likväl som vanligt den stundande brytningen med det gamla. Den ryska kristendomens första martyrer voro varjager, och Olgas sonson *Vladimir,* från början en ivrig blotman, såg snart sin rätta kallelse i sitt rikes kristning. Men han ville ej taga dopet som en nådegåva av främmande hand, utan som en segerlön genom egen kraft. Ehuru själv i uppenbar fejd med grekerna på Krim, sände han de samregerande kejsarynglingarna

hjälp emot en asiatisk upprorsman, fick deras syster till gemål och återgav i brudköp det erövrade Cherson (troligen 989), varifrån han tågade hem till Kiev, ledsagad av en skara präster med dyrbara reliker, för att, liksom Norges samtida apostlakonungar, härja landet till kristendom.

Den ortodoxa kyrkan.

Ryssarnas omvändelse var en normannisk bragd, som bar inom sig fröet till den normanniska statens upplösning. Från denna tid blev Rysslands uppstigande samhällsmakt den *grekisk-ortodoxa kyrkan,* som, utan att, liksom den romerska, förklara staten öppet krig eller undertrycka folkens inhemska tungomål och vanor, smidigt och stilla formade dem efter sin uråldriga hävd och band dem i sina ödmjukt salvelsefulla, men rättsuppslukande munkregler. Metropoliten i Kiev och hans lydbiskopar voro länge, såsom de nyomvändes uppfostrare, nästan uteslutande grekiska eller bulgariska munkar och i själva verket den konstantinopolitanske patriarkens och den halvt prästerlige kejsarens undersåtar, som gingo sina herrars ärenden även i timlig måtto, medan de försiktigt insmugglade bysantinsk lag och kanoniska stadgar såsom sprängämnen i det ryska samhället. Deras anda och förfaringssätt övergick utan avbrott till deras infödda efterföljare, och det lägre prästerskapet, som endast betroddes med liturgisk hantlangartjänst för menige mans räkning, böjde sig utan gensägelse, i medvetande om sitt gifta stånds ringa värde i Guds ögon, under de styrande asketerna eller »filosoferna», för att nyttja ett bysantinskt uttryck.

De ryska furstarna mottogo tacksamt sina läromästares smicker och menade sig bliva kejsarens vederlikar, om de icke satte för stor lit tillköttsliga vapen och sina kämpars råd, utan i främsta rummet stödde sin makt på Gamla testamentets förebildliga utsagor och kyrkans löften till Herrans smorde. Visserligen gynnade icke den politiska verkligheten dessa anspråk, som endast kunde förvirra de gamla föreställningarna om konungadömets krigiska ursprung och uppgift. Men så mycket ivrigare omhuldades den kyrkliga konst och bildning, som skulle förläna furstehovet större glans. Med ståtliga stenkyrkor i bysantinsk stil pryddes av grekiska byggmästare och målare Rysslands förgängliga trästäder, från det åsidosatta och därför stundom trotsiga Novgorod till Kiev, såsom den kyrkliga medelpunkten enligt sina munkars uppfattning »de ryska städernas moder» och bekant även i västerlandet såsom »medtävlarinnan om Konstantinopels spira». *Helga Sofia,* den teologiska idealbilden av Guds allsmäktiga visdom, till vars ära efter Konstantinopels mönster de yppersta templen invigdes, förkunnade sina sanningar genom bulgariska uttolkare, vilkas språk var lätt begripligt även för deras lärjungar i Ryssland. För de ryska hövdingarna vann sålunda det slaviska tungomålet i den kristliga psalmens och lärdomens tjänst en högre betydelse och en ädlare klang, om de också utan tvivel med normannisk fattningssnabbhet och klokhet tidigt hade lärt sig dess bruk i vardagslivet för att eftertryckligare kunna meddela allmogen sina befallningar. De läto avskriva bulgariska böcker och dessutom verkställa nya översättningar från grekiskan, såsom före dem de bulgariska härskarna hade gjort. De inrättade skolor,dit barn av god börd sändes till mödrarnas förtvivlan att upptuktas såsom blivande verktyg för kyrkan. Snart uppträdde i Ryssland även infödda predikanter och lovtalare över helgon, bland vilka de furstliga kristendomsivrarna fingo sina vederbörliga hedersrum. Med det heliga Kiev sammanknöts det ryska namnet, som numera endast dunkelt påminde om vikingarnas övervälde, men hädanefter samlade både herrar och undersåtar i vördnaden för slavisk gudstjänst och grekisk tro.

De ryska slaverna skildes från sina hedniska gudabeläten, som icke mäktade avvärja de kristnade krigarnas förmätna hugg, visserligen med tårar och jämmer, men med samma häpnad för ett outrannsakligt öde och starkare viljor, som då de fordom bekvämde sig att lyda normannernas erövrarbud. I det halvt varjagiska och finska Novgorod var nog motståndet styvare, men med eld och svärd döptes omsider de genstörtige.

Hedendomen gömde sig i skogarnas skrymslen, varur finska trollkarlar ännu länge plägade uppdyka för att skrämma och fresta en i tron vacklande allmoge. Ty den kristna undervisning, som beskärdes de nyomvända slaverna, räckte icke till att förjaga den fäderneärvda vidskepelsen. I deras otympliga naturdyrkan, som aldrig hann utprägla sig i fullt människolika personligheter, skönjes oaktat de knapphändiga och svävande

underrättelserna en gryende motsats emellan ljusets och mörkrets väsen, emellan »svarta» och »vita» gudar, som var för sig kunna ingripa i människans liv. Källor och lundar vimla av nyckfulla vättar, varulvarsmyga och spöken fladdra olycksbådande och blodsugande omkring de levandes boningar. Okända faror, mot vilka blott en lyckad besvärjelse kan hjälpa, lura på den ängslige vandraren, som ej likt germanen litar på sitt eget vakna omdöme och goda svärd. Lika främmande var för slaverna föreställningen om de goda och de onda makternas öppet fylkade världsstrid, vari människan själv finge och måste deltaga. Men av ålder hade de för vana, som kristendomen icke avbröt, att söka råd och hjälp hos sina finska grannar, de i hemska runor och naturens gåtor underkunniga *tjuderna.*

Den ortodoxa kyrkan behövde dock sällan anlita våld för att slita sin hjord ur trollmännens klor. Hon blev snart själv i de klentrognes ögon åtminstone den mäktigaste av alla besvärjelseanstalter. För ett okonstlat naturfolk klingade hennes framsjungna dogmer, frukterna av en spetsfundig logik och de bysantinska kyrkomötenas sluga mäklingar, såsom de sällsammaste och aningsrikaste trollformler, enär språket nätt och jämnt lät den djupa meningen framskymta. Hennes högtidliga ceremonier, som ej i minsta måtto fingo rubbas, överträffade i gripande verkan allt hedniskt häxeri. I de rökelsedoftande templens skymningsdager syntes de kolossala mosaikbilderna med sina stela blickar från kupolvalven följa den knäböjande, där han mumlade sina böner och tände sina ljus inför den ena efter den andra av de guldbelagda och ädelstensskimrande helgonatavlorna, som hängde nere i kyrkan på pelarna och den höga standarprydda väggen framför altaret. Stundom såg hantill och med i sin hänförelse Frälsarens hand från ovan öppna och sluta sig välsignande eller hotande. Och när efter änglarnas lovsång »kejsarporten» läts upp och prästen för menigheten visade Kristi lekamen och blod tronande på altaret, då tvivlade ingen på de magiska ord, varmed han lyste himlens frid över härskare och folk.

Kyrkan försummade ej att inskärpa de fromma gärningarnas frälsningskraft. Frikostigt utdelade hon sin vigda smörjelse och förkunnade sin välsignelse i stadgade ordalag vid livets olika tillfällen. Hennes helgon voro tillräckligt många och utrustade med skilda nådegåvor för att fylla de avsatta naturandarnas rum i sina tillbedjares hjärtan. Det togs ej heller så noga, om helgon och avgudar i någon mån förväxlades, blott de inlärda bönerna ordagrant uttalades och korstecknet rätteligen användes för att hålla djävlarna på avstånd. Genom vårdslöshet och glömska vid de heliga brukens fullgörande kunde väl den förvärvade nåden förspillas. Men pilgrimsfärder, fastor och späkelser anordnades såsom de säkraste medlen emot slemma tankar och till syndernas utplånande.

Det slaviska folklynnet kunde således i sin kyrka finna mättnad för sin hunger efter järtecken och trolska åthävor. Slavisk övertro och grekiskt regeltvång satte sin gemensamma prägel på den ryska kyrkans vidare utveckling.

Men även slavisk känsloblödhet och sinnesoro funno där sitt utrymme och fyllde den bysantinska stränghetens avmätta former med ett varmare liv.I Konstantinopel och Jerusalem, bland Athosbergets klosterfästen gjorde pilgrimerna bekantskap med det frivilliga lidandets hjältar, med de djärva förnekarna av personlig egendom och samhällets band, och upptändes av helig åtrå att följa deras föredöme efter hemkomsten. Hos de grekiska munkarna voro Orientens asketiska överdrifter och svärmerier jämförelsevis sällsynta. Den ensliga betraktelsen och den andaktsfulla forskningen kunde väl föra deras »filosofi» på underliga avvägar. Men den helleniska besinningen övergav dem aldrig fullständigt, och i den klassiska forntidens litteratur fingo även klostrens invånare efter lägenhet hämta ämnen för nyktrare eftertanke och hälsosammare sysselsättning. Helt annorlunda tedde sig utan ett dylikt motgift späkningens lockelser för sjukligt upprörda barbarer, som saknade själens naturliga jämvikt och självtukt, men ju hellre anammade främmande ingivelser, ju äventyrligare dessa månde vara.

Från eremiternas hålor i svårtillgängliga bergsklyftor, från de utmärglade, i självbetraktelse försjunkna brödernas torftiga boningar, styrda efter den tjänande kärlekens bud och ej efter den köttsliga styrkans kalla stadgar, har pilgrimen hemfört minnen av ett himmelskt liv, där änglars umgängelse och undergörande krafter löna övermänskliga försakelser och aldrig slappnande böner. Mitt under klingande strängaspel och ömsom eldiga, ömsom smäktande sånger, under gycklarnas uppsluppna lekar och de ystra, yppiga danser, som liva slavernas av mat och dryck överflödandegästabud, tränger sig på den trötte grubblaren med ens den ängslande samvetsfrågan,

om slika fröjder väl äro att vänta i det kommande livet. Tydligt ser han de snaror, som flätas till evinnerligt själafördärv, han hör avgrundens hån i de lockande kvinnornas löjen, och uppskrämd flyr han till de skogklädda sandbackarna vid Dnjeprs stränder, där han gräver sig ett gömsle för att »kämpa», såsom det hette, i suckan och gråt. Hans fromma bedrifter kunna dock ej länge döljas. Beundrarnas allmosor uppsöka enslingen, som utan fåvitsk omsorg för morgondagen utdelar dem bland grannskapets fattige och sjuklingar. Ty själv åstundar han intet, bär tagelskjorta närmast kroppen och livnär sig helst endast av vatten och bröd. Ryktet om den frid han funnit samlar omkring honom, oaktat furstars och hövdingars förbud, lärjungar av alla stånd och åldrar undan världens frestelser och falska, förgängliga glans, undan hovlivets buller, föräldrarnas stränghet och hustrurnas enträgenhet, undan skatter och härtjänst och lagarnas främmande ok. Obetingat lyda de sin *archimandrit* eller *igumen,* sin »överherde» och »ledare» på salighetens väg. Ur groparna flytta de samman i närbelägna hyddor, deras samlevnad ordnas enligt regler, hämtade från Konstantinopel, och sitt gemensamma bord förse de med tarvlig kost genom sina händers arbete, genom grova flätverk, som säljas för allas räkning på stadens torg. Överhetens ogunst förvandlas omsider till verksamt understöd. De egendomslöses samfund fritages från statens bördor, begåvas med jordagods, dit landbor flockasi hopp om lindrigare avrad, och den ekonomiska förvaltningens plikter öka föreståndarens göromål. Men dess vördnadsfullare lyssnar man vid hovet till hans gudliga förmaningar, och ödmjukt bidar storfursten själv med sina svenner utanför den stängda klosterporten, medan de heliga bröderna njuta sin välförtjänta middagsro efter högmässans mödor i den nybyggda, präktiga stenkyrkan. Den förtvivlade kampen emot kött och helvete har fått sin valplats bakom vigda murar. Under ottesången infinner sig den lede själafienden i en polsk hovmans skepelse för att kasta sövande blomster över munkarnas av nattvak tyngda huvuden. I cellerna nödga hans tjänsteandar den bedjande till yr ringdans eller undervisa med änglamun den fromma, men för ärelystnadens irrsken svaga enfalden i skrivkonstens, profetians och Gamla testamentets hemligheter, ehuru till sist det ohyggliga sveket avslöjas genom den förmente siarens okunnighet i evangelisternas och apostlarnas skrifter. Så illslugt spunna garn sönderslitas endast av ständigt skärpta andliga vapen. För åratal stänger sig botgöraren inne i sin trånga, underjordiska håla, mottager sin knappa föda genom ett hål på dörren och låter sin oansade lekamen frätas av maskar. Eller upprepar han stående i vinterkylan sina brinnande böner, tills hans nakna fötter frysa fast vid kyrkogolvet. Eller ock försakar han med flit, för att slippa fåfängligt människopris, det syndiga förnuftets bruk. Med fånens later förrättar han i köket de lägsta sysslor och undfår med glädje all möjlig smälek. För sina gudfruktiga odygderskördar han hugg och slag inom som utom klostret, men djävlarna fly för hans undergörande dårskap.

I legendens berättelser om grundläggningen av det berömda *kievska grottklostret (Kievo-Petjerskaja lavra),* om dess stiftare *Antonij* och *Feodosij* och dess hjälteålder i senare hälften av elfte århundradet, röjer sig det begynnande munkväsendets växande makt inom det ryska samhället. Detta kloster blev en plantskola för biskopar, som städse vidhöllo sambandet med moderstiftelsen och verkade i dess anda över hela landet. Ur dessa munkkretsar framgick i början av tolfte århundradet Rysslands första historiska arbete, *den äldsta kievska krönikan,* som i annalistisk form bevarat minnena av rikets uppkomst och Ruriksättlingarnas bedrifter i krig och fred. I dess slaviska kyrkostil skimra folkspråkets vändningar igenom, och även normanniska sägner återgivas med kännetecknande drag. Men så mycket som möjligt insvepes skildringen i en doft av bysantinsk klosterhelighet, och kontrasten emellan härkonungarnas vilda leverne och de gudliga betraktelserna gör ofta en besynnerlig verkan.

Det slaviska elementets övervikt. Brytningen med västerlandet.

I samma mån, som den grekiska kyrkan djupare rotfäste sig i slavisk jordmån, försvagades de ryska normannernas förbindelser med deras skandinaviska fränder. skördar han hugg och slag inom som utom klostret, men djävlarna fly för hans undergörande dårskap.

I legendens berättelser om grundläggningen av det berömda *kievska grottklostret (Kievo-Petjerskaja lavra),* om

dess stiftare *Antonij* och *Feodosij* och dess hjälteålder i senare hälften av elfte århundradet, röjer sig det begynnande munkväsendets växande makt inom det ryska samhället. Detta kloster blev en plantskola för biskopar, som städse vidhöllo sambandet med moderstiftelsen och verkade i dess anda över hela landet. Ur dessa munkkretsar framgick i början av tolfte århundradet Rysslands första historiska arbete, *den äldsta kievska krönikan,* som i annalistisk form bevarat minnena av rikets uppkomst och Ruriksättlingarnas bedrifter i krig och fred. I dess slaviska kyrkostil skimra folkspråkets vändningar igenom, och även normanniska sägner återgivas med kännetecknande drag. Men så mycket som möjligt insvepes skildringen i en doft av bysantinsk klosterhelighet, och kontrasten emellan härkonungarnas vilda leverne och de gudliga betraktelserna gör ofta en besynnerlig verkan.

Det slaviska elementets övervikt. Brytningen med västerlandet.

I samma mån, som den grekiska kyrkan djupare rotfäste sig i slavisk jordmån, försvagades de ryska normannernas förbindelser med deras skandinaviska fränder.Under den första kristna tiden fortfor visserligen tillströmningen av nordiska krigare till Ryssland. Med en varjagisk här befäste Jaroslav, Olof Skötkonungs måg, sitt herradöme över riket. Vid det ryska hovet och i rysk tjänst förvärvade högborna hövdingar från Skandinavien skydd, ett frejdat namn och rika ägodelar: från Sverge Ragnvald jarl, den landsflyktige konungasonen Anund och den uppländske stormannen Ingvar den vidfarne, om vars härfärd ännu kvarstående runstenar påminna; från Norge Harald Hårfagers ostyriga ättlingar, Eymund Ringsson, som sökte en ersättning för sitt förlorade fylkesrike, det fördrivna helgonet Olof Haraldsson och hans halvbroder Harald Sigurdsson, som sedermera med sitt östervägsguld köpte sig hemlandets krona. Den ryska härskarättens kristning syntes till och med i början bana vägen för rikets inträde i det västerländska statssystemet. Icke blott med Nordens, utan även med Englands, Frankrikes och Ungerns konungahus knötos genom giftermål närmare band. Särskilt det uppåtsträvande polska konungadömet kom på flerfaldigt sätt i livligare beröring med grannstaten i öster. Kievs handelsområde utvidgades långt in i Tyskland, och även det tyska kejsarhovet trädde i diplomatisk samfärdsel med de ryska storfurstarna.

Men sambandet emellan staterna vilade under medeltiden på kyrklig grund. Endast så länge den latinska kyrkan ännu icke hade fullkomligt brutit med den grekiska eller skillnaden dem emellan icke hunnit bliva klart medveten för de nykristnade folken, kunde dessa erkänna varandra förtrosförvanter och umgås såsom sådana. Kyrkosöndringen var likväl oundviklig. Under de dogmatiska och rituella tvisterna om den Helige Andes ställning till Fadren och Sonen, om skärseldens tillvaro, om nattvardens utdelning under endera eller båda formerna, med syrat eller osyrat bröd, dolde sig den djupare liggande frågan om den teokratiska politikens förhållande till kyrkans hävd. För det Gudsrike, som den romerska stolen ville upprätta på jorden, fanns ej tillräckligt utrymme, om dess gränser och krav för varje gång skulle uppmätas i samråd med de österländska vårdarna av de forna ekumeniska kyrkomötesbeslutens helgd. Då motståndarna icke läto böja sig under det kyrkliga reformpartiets diktatur, återstod såsom den enda utvägen att göra deras gensagor vanmäktiga åtminstone inom det redan vunna området. Därför kungjorde påvens legater i Konstantinopel 1054 Roms bannlysningsbulla emot patriarken och alla hans anhängare. Sedan gällde det å ömse sidor att bevara och utvidga de underlydande församlingarna.

Redan tidigt hade den latinska missionen sökt vinna insteg i Ryssland, och Gregorius VII inblandade sig, för att vinna samma syfte, i de ryska furstarnas inbördes strider. Dessa ansträngningar blevo fruktlösa, men hos den grekiska kyrkans slaviska målsmän väcktes en ömtålig misstro emot alla frestelser, som kunde komma från det kätterska västerlandet. För dem blev varje beröring med påvens vapendragare en styggelse, och nabotvisterna med de besläktade polackarna börjaderedan nu ytterligare förgiftas av kyrklig fiendskap. Förhållandet till Skandinavien fick likaledes en annan färg än förut. För nordborna hade visserligen under de pågående striderna emellan hedendom och kristendom de kyrkliga motsatserna ännu icke framträtt i hela sin skärpa. Till det kievska

grottklostrets kyrkobyggnad gåvos de första rika bidragen av en varjagisk hövding, som på sin färd över Östersjön hade i en underbar syn skådat det blivande templets bild bland molnen. Likväl predikade den helige Feodosij med nit och förbittring emot den »varjagiska tron», ty varjagerna, som voro mest kända i Ryssland, räknades numera med till den fördömda hopen av gudlösa latiner, med vilka de rättrogne ej finge ingå svågerlag och vänskap eller ens äta och dricka tillsammans.

Så långt läto dock ej lekmännen hänföra sig av sin kyrkliga iver. Oaktat de ryska munkkrönikorna av okunnighet eller med flit ej förtälja mycket om vissa betänkliga saker, är det säkert, att Rurikovitjerna ännu vid mitten av tolfte århundradet knöto giftermålsförbindelser med de skandinaviska konungaätterna, och antagligt är, att åtminstone några bland dem jämte sina slaviska och kyrkliga namn tillika buro ett nordiskt. Även de enbart slaviska namnen bevisa lika litet som de keltiska i de norska västerhavskolonierna och de frankiska i Normandiet, att de normanniska hövdingarna alldeles glömt sin härkomst och sina fäders tungomål.

Men småningom vann under kyrkans inflytande det slaviska elementet överhanden i Ryssland. Äventill följd av ändrade förhållanden i själva Skandinavien avstannade den starka nordiska invandringen till det allt mindre gästvänliga Gårdarike. Efter varjagernas och ryssarnas sista gemensamma, men snöpligen misslyckade vikingatåg emot Konstantinopel på Jaroslavs tid upphörde de ryska furstarna att sysselsätta sig med äventyrliga sjöfärder. Slaviska seder upptogos mer och mer av deras följen, som sällan förstärktes med nya vapenbröder från Norden. Till häst kämpa de likväl utan avbrott blodiga fejder med varandra och de turkiska skaror, som i nyvaknat övermod åter hämta lättfånget byte från slavernas bördiga slätter.

Under dessa skakningar lossnar den normanniska staten i sina fogar. Dess ofullbordade arbete har dock efterlämnat ett arv, ehuru skingrat, nog rikt att möjliggöra Rysslands hela följande utveckling.

Det normanniska rikets upplösning.

Det äldsta ryska rikets enhet berodde på härskarättens oavbrutna sammanhang med den normanniska invandringen. En stadgad tronföljd fanns ej, lika litet som i det fornskandinaviska statsskicket. Alla konungasöner kunde var för sig bliva konungar, visserligen främst den äldste, om han därtill fallen var. Ty konungadömet var ett arv, som skulle tagas, icke fås för intet, och det var en hederssak att taga fädernearvet oskiftat, att själv lämna det efter sig ökat och ej minskat. Envåldskonungen kunde hava söner, bröder och andra fränder bland sina lydkonungar eller jarlar, men han tålde inga jämlikar. Samkonungadömet var en nödfallsutväg, innan den större kraften och klokheten uppenbarat sitt givna företräde med vapen eller i rådslag. Över konungasönernas anspråk stod riket, den av fädren samlade statsmakten, och för så vitt som det väpnade folket kände detta rike såsom sitt eget, gav det sin hyllning åt den bland de tävlande, som bäst visste och kunde hävda denna statsmakt. Gårdarike var den normanniska vikingahärens och dess konungars samfällda skapelse. För så vitt som varjagerna i detta rike sågo ett bollverk för sin samfärdsel åt öster och åt söder, kände de sig även kallade att upprätthålla dess makt under konungar,som de själva utkorat. Sålunda avgjordes både Vladimirs och Jaroslavs seger över deras medtävlare genom nykomna normanners vapen.

Efter Jaroslav den vises död (1054) bortföll denna möjlighet att hävda eller återställa rikets enhet. Från andra sidan Östersjön kommo inga härar vidare att tjäna en efterlängtad storkonung, som kunde hålla den numera föga begagnade farvägen öppen och trygg från *Aldeigjuborg* vid Ladoga till Miklagård vid Sundet. Furstarna voro hänvisade var till sina särskilda följen, som efter godtycke ömsade herrar och icke längre livades av samfällda syften, eller till främmande hjälpare, polackar, ungrare, till och med *polovtser* och andra steppens turkar, som sökte sin egen vinning i ryssarnas splittring och ingalunda önskade ett sammanslutet och mäktigt rike vid sin sida. Men hos Rurikovitjerna kvarlevde den gamla normanniska maktåtrån och minnet av det stora fädernearvet såsom ett enda helt. De trivdes sällan med de enstaka landlotter *(udely),* som efter testamenten eller avtal utskiftades emellan ättegrenarna och deras medlemmar. Envar strävade att från den ena staden till den andra flytta sig närmare storfurstestolen i Kiev, som troddes förläna innehavaren Vladimir den heliges ära. De

förlorade likväl efter hand under denna oroliga ävlan den normanniska statsbyggarkraften, förmågan att genom den rättsliga ordningens band fasthålla sitt välde över ett bestämt land och folk. Stundom skönjes i deras inbördes förvecklingar liksom tillstymmelsen till en ättförfattning, såsom det tyckes,enligt slaviska grundsatser, i det att furstestolarnas växlande utdelning skall bero av ättemännens olika bördsrang, räknad icke efter linjer, utan efter avståndet från stamfadren, och storfurstevärdigheten för varje gång tillfalla den i denna mening äldste inom hela ätten, medan de övriga fränderna skola akta varandra för »fäder» och »söner», »äldre» och »yngre bröder». Men detta system, som för övrigt satte det enskilda släktintresset framför statens krav och gjorde riket till en byallmänning, slog aldrig fast rot i verkligheten, utan korsades, om det någonsin vunnit ett tillfälligt erkännande, oupphörligt av ärelystnaden och avunden, våldet och sveket.

Ingen av dessa »delfurstar» förmådde tillvälla sig ett obetingat herradöme över hela Ryssland. Med den verkliga styrelsen hade de föga tid eller lust att befatta sig. På sina gång efter annan hållna möten avhandlade de förnämligast sina ömsesidiga landskiften och uppgjorde fördrag, som sällan samvetsgrant höllos. Lagstiftningen utvecklades endast genom några få knapphändiga stadgar, som lämnade fältet fritt för den bysantinska rättens inflytelser efter prästerskapets anvisning. Över furstarnas försummelse av sitt domarkall förde undersåtarna ofta klagomål, liksom över deras fogdars självsvåldiga utpressningar. Landets välstånd måste lida av de aldrig vilande fejderna, ehuru plundringarna närmast gällde furstarnas egna och deras anhängares gods. Allmogen i de fruktbaraste landskapen utarmades genom ocker, icke blott av de kievska judarna, utan även av de rika jordägarna,som begagnade sig därav för att inskränka böndernas personliga frihet och på detta sätt vinna ständigt tillgängliga arbetskrafter för sitt åkerbruk. Emot dessa övergrepp sökte den siste mera betydande storfursten i Kiev, *Vladimir Monomach* († 1125), uppresa några skrankor genom välmenta påbud, vilkas allvarliga efterlevnad hans avkomlingar knappast ägde makt eller vilja att framtvinga.

Medan den gamla statsmakten sålunda splittras och försvagas, letar sig samhällets utveckling nya vägar under skiftande omständigheter i olika delar av det forna riket. Förgäves torde man dock härleda dessa livsyttringar från de särskilda slaviska stammarnas egendomligheter, som av ålder voro politiskt föga utpräglade och ej heller nu fingo tillfälle att göra sig gällande i de otaliga, godtyckligt avgränsade furstendömena. Också finner man, att söndringen och vanmakten, utan nya fruktbringande ansatser, mest frätt omkring sig i den östslaviska befolkningens egentliga hemtrakt, landet omkring Dnjepr och dess bifloder ända upp till övre Dyna. I dessa feta bygder trivdes furstarna bäst, där skockade de sig i en mängd små områden under inbördes split och ändlöst, ändamålslöst kiv med de otåliga följesmännen *(bojarerna)* och städernas menigheter. Endast i den sydvästligaste utkanten, i *Volynien* och i *Galizien* (uppkallat efter huvudstaden *Galitj*), landet nedanför Karpaterna omkring Weichsels biflod San och övre Dnjestr, det nuvarande östra Galizien och Bukowina, syntes en tid bortåt förhållandena varapå väg att antaga en något klarare gestalt. Handelsförbindelserna med västern och med hamnarna vid Svarta havet och Donau öppnade tillträde för främmande inflytelser och gåvo även jorden ett högre värde, vadan bojarerna begynte sammansluta sig till en mäktig landadel, som nödgade furstarna att i sin ordning efter västerländska föredömen utbilda sin myndighet. Under påvlig bekräftelse uppstod här vid mitten av trettonde århundradet ett konungadöme i medeltidsstil. Men dess krafter voro icke vuxna att reda den svårlösta frågan om kyrkornas förening, ej heller de inre striderna, i vilka polackar, ungrare och tyskar ständigt inblandade sig, och ett århundrade senare indrogs landet helt och hållet i det polska rikets förvecklingar.

Kraftigare utvecklade sig det ryska samhället i de landsändar, där det slaviska elementet under beröringen med andra stammar måste tillika kämpa med mindre gynnande naturvillkor. Det mödosammare arbetet ådagalade under egendomliga förutsättningar och inom vissa gränser sin härdande och uppfostrande förmåga.

Novgorodska republikens uppväxt.

I norra Ryssland uppväxte sålunda en av medeltidens märkligaste politiska och kulturhistoriska företeelser, den *novgorodska republiken.* Grundvalen för dess statsskick låg i den gamla normanniska härordningen, som

småningom närmat på väg att antaga en något klarare gestalt. Handelsförbindelserna med västern och med hamnarna vid Svarta havet och Donau öppnade tillträde för främmande inflytelser och gåvo även jorden ett högre värde, vadan bojarerna begynte sammansluta sig till en mäktig landadel, som nödgade furstarna att i sin ordning efter västerländska föredömen utbilda sin myndighet. Under påvlig bekräftelse uppstod här vid mitten av trettonde århundradet ett konungadöme i medeltidsstil. Men dess krafter voro icke vuxna att reda den svårlösta frågan om kyrkornas förening, ej heller de inre striderna, i vilka polackar, ungrare och tyskar ständigt inblandade sig, och ett århundrade senare indrogs landet helt och hållet i det polska rikets förvecklingar.

Kraftigare utvecklade sig det ryska samhället i de landsändar, där det slaviska elementet under beröringen med andra stammar måste tillika kämpa med mindre gynnande naturvillkor. Det mödosammare arbetet ådagalade under egendomliga förutsättningar och inom vissa gränser sin härdande och uppfostrande förmåga.

Novgorodska republikens uppväxt.

I norra Ryssland uppväxte sålunda en av medeltidens märkligaste politiska och kulturhistoriska företeelser, den *novgorodska republiken.* Grundvalen för dess statsskick låg i den gamla normanniska härordningen, som småningom närmatbefolkningens olika lager till varandra. Väl stördes stundom vapenbrödraskapet genom blodiga sammandrabbningar emellan den talrika, medelst en särskild skatt på borgerskapet underhållna, varjagiska hirden under konungens jarl *(posadnik)* och den infödda stadshären, som lydde under en likaledes av konungen utnämnd »tusenmannahövding» *(tysiatskij).* Men båda livades av en samfälld självkänsla, och *Jaroslavs brev,* varigenom han till tack för lämnad hjälp stadgade rättegången, sakörenas fördelning och de kommunala förpliktelserna enligt bestämda regler, utgjorde Novgorods förenande *Magna charta,* stommen till dess rättsliga »fornhävd», vars noggranna omvårdnad folket för framtiden krävde av sina furstar och ämbetsmän. Under de följande oroligheterna fingo städernas folkförsamlingar överallt i Ryssland stor betydelse, men ingenstädes vann tinget *(vetje)* en så omfattande och erkänd makt som i Novgorod. Det starka varjagiska inflytandet, sammanströmningen av finnar från omnejden och främlingar från alla håll, de vidsträckta handelsförbindelserna och av dem föranledda mångartade väckelser, allt bidrog att lossa den slaviska ättförfattningens hämmande bojor och att skapa en menighet med levande gemensamma intressen, som alla ville skydda mot inkräktningar utifrån. Redan vid mitten av tolfte århundradet har Novgorods ting förvärvat sig obestridd rätt att välja och vräka icke blott posadnik och tysiatskij, utan även furste och ärkebiskop.

»Herr Stora Novgorod» *(Gospodin Velikij Novgorod),* Rurikovitjernas jämlike eller överman, hadelikväl icke smak för en obetingad demokrati. Bojarerna, avkomlingarna av de gamla hirdmannaätterna, bildade en styrande aristokrati, vari även köpmannasläkter, som samlat rikedom och jordagods, utan avseende på börden upptogos. Ur denna krets valdes republikens yppersta förtroendemän, som ledde tingets förhandlingar och även efter nedlagt ämbete tillsammans i ett trängre råd, liksom fordom i den romerska senaten, avgjorde eller förberedde löpande ärenden. Genom denna aristokratiska utveckling sammanjämkades den upprinneliga motsatsen emellan posadnik och tysiatskij, Novgorods konsul och dess folktribun. Den förre var republikens högste målsman i krig och fred, den senare förde befälet över folkuppbådet och dömde i handelssaker med bisittare ur *Ivansgillet,* ett rikt och mäktigt köpmannasamfund, utan tvivel efter varjagiskt mönster, som med sitt sammanskjutna kapital underhöll en egen kyrka, helgad åt Johannes Döparen, och behärskade handeln särskilt med vax och utländskt kläde, utförselns och införselns viktiga varor.

Republikens samband med den andliga makten fann sitt uttryck i den ståtliga borgen på Volchovs vänstra, högre belägna strand, omkring Sofiakyrkan, där dess uppbyggare *Vladimir Jaroslavitj* vilar bredvid sin moder drottning Ingegerd (i ryska kyrkan »den rättrogna furstinnan Anna»), omgiven av Novgorods ärkebiskopar och furstar. I Helga Sofias vård anförtroddes statens samlade skatt, i hennes namn kämpade novgoroderna emot hedningar, latiner och ryska avundsmän. Hennes målsmanärkebiskopen hälsades för sin kyrkliga värdighets skull såsom

Novgorods *vladyka* eller herre, och i själva verket var hans inflytande ganska stort. Ofantliga jordagods med underhavande åbor stodo till hans förfogande, och i republikens här utgjorde hans trupper en egen avdelning. Ehuru staten i viss mån övervakade den kyrkliga domsrättens utövning, var dock denna mycket vidsträckt, och ärkebiskopens tjänstemän, *sofianerna,* såväl lekmän som klerker, uppburo å hans vägnar betydliga sakören och skatter i landsändarna och kunde även göra hans ord gällande på själva Novgorods ting. De största klostrens archimandriter ägde likaledes en ställning, som kan jämföras med västerländska kyrkofurstars.

Den utifrån tillkallade fursten var åter egentligen republikens tjänare, och hans myndighet begränsades noga genom högtidligen besvurna fördragsurkunder. Han innehade blott en borg utanför staden, varken han eller hans hovmän kunde förvärva jordegendom inom Novgorods område, där han ej heller fick anlägga privilegierade kolonistsamhällen, och stundom förbjöds det honom till och med att ens driva handel för egen räkning annorlunda än genom novgorodska köpmän. Sin domsrätt i Novgorod fick han endast utöva i samråd med republikens posadnik, och ingen novgorodsk medborgare kunde stämmas att svara inför fursten i utlandet. Hövitsmän i landsändarna utnämndes ävenledes av fursten blott i Novgorod med posadnikens råd, och endast bland novgorodska män. Allenast vissa statsinkomster tillföllofursten, och sättet för deras uppbörd var särskilt föreskrivet. I gränslandskapen invid Volgalandet samverkade därutinnan furstens och republikens fogdar eller uppburo de senare alla inkomsterna, som sedermera fördelades emellan båda parterna.

Alla fördrag med främmande makter måste fursten för sin del erkänna och, om förnyelse krävdes, själv besegla jämte republikens ämbetsmän. Med sitt följe och sin husmakt skulle han bidraga till Novgorods försvar, och republiken väntade av honom även lättnader för sin samfärdsel. Valet av furste ur någon av de många ättegrenarna berodde ofta därpå, huruvida förbindelsen med Dnjeprlandet eller med Volgalandet för tillfället ansågs av större vikt, och därvid mätte sig Novgorods egna handelspolitiska intressen och partier med varandra.

Novgorods handel och kolonier.

Ty handeln var Novgorods huvudsak och drivkraften i dess väldes utbredning. Men samfärdseln med den arabiska Orienten var numera förbi, sedan de seldjukiska turkarna i elfte århundradet förstört kalifatets lydstater vid Kaspiska havet. För novgoroderna återstod dock att förmedla utbytet av Rysslands egna naturalster emot västerlandets varor. Denna handel idkades i första hand med *gutarna,* längre fram i synnerhet med *hanseaterna,* som med de förres bistånd hade funnit vägen till östern. Båda hade i Novgorod faktorier med fursten, och sättet för deras uppbörd var särskilt föreskrivet. I gränslandskapen invid Volgalandet samverkade därutinnan furstens och republikens fogdar eller uppburo de senare alla inkomsterna, som sedermera fördelades emellan båda parterna.

Alla fördrag med främmande makter måste fursten för sin del erkänna och, om förnyelse krävdes, själv besegla jämte republikens ämbetsmän. Med sitt följe och sin husmakt skulle han bidraga till Novgorods försvar, och republiken väntade av honom även lättnader för sin samfärdsel. Valet av furste ur någon av de många ättegrenarna berodde ofta därpå, huruvida förbindelsen med Dnjeprlandet eller med Volgalandet för tillfället ansågs av större vikt, och därvid mätte sig Novgorods egna handelspolitiska intressen och partier med varandra.

Novgorods handel och kolonier.

Ty handeln var Novgorods huvudsak och drivkraften i dess väldes utbredning. Men samfärdseln med den arabiska Orienten var numera förbi, sedan de seldjukiska turkarna i elfte århundradet förstört kalifatets lydstater vid Kaspiska havet. För novgoroderna återstod dock att förmedla utbytet av Rysslands egna naturalster emot västerlandets varor. Denna handel idkades i första hand med *gutarna,* längre fram i synnerhet med *hanseaterna,* som med de förres bistånd hade funnit vägen till östern. Båda hade i Novgorod faktorier medkyrkor och egna

skrån eller stadgar, liksom novgoroderna själva på Gotland. Men ju mer det varjagiska elementet uppgick i det slaviska, dess mer avtynade Novgorods sjömakt, och dess flottor undanträngdes alldeles från Östersjön, då trots republikens motstånd de lifländska ordensriddarna, danskarna och svenskarna i trettonde århundradet befäste den germanska stammens välde i länderna norr och söder om Finska viken. Emot dessa *nemtsy* (egentligen tyskarnas slaviska namn), såsom de alla efter denna tid plägade kallas i Ryssland, anlades åtskilliga gränsfästen, *Jama* och *Koporie* i södra Ingermanland, *Oresjek (Nöteborg)* vid Nevas utflöde ur Ladoga, *Korela (Kexholm)* vid Voxens utlopp i samma sjö. Men med möda kunde Novgorod hävda sin rätt att bevaka farvägen uppför Neva till Ladoga och Volchov. Den stora slaviska handelsstaden måste inskränka sig till att hemma mottaga främmande gäster och att för sin inhemska marknads bevarande där efter förmåga regelbinda deras driftiga medtävlarskap. Icke förty steg Novgorod i välmåga, slöjdflit och odling genom den livliga beröringen med det katolska Europa, som oaktat ömsesidigt troshat ej kunde neka det stolta, framåtsträvande samhället sin beundran.

Torgen och marknadslagren fylldes icke blott genom tillförseln från stadens närmaste område och det inre Ryssland, utan i kanske än högre grad genom den *novgorodska kolonisationen* i norr och nordöst. Det nordiska vikingalynnet liksom levde upp igen i de oförsagda, väpnade jaktföljen och båtlag, som, än på eget bevåg utrustade avföretagsamma bojarer, än utsända med tingets samtycke, »efter ärkebiskopens välsignelse och Novgorods ord», letade sig fram genom de villsamma skogarna, över tundrorna och nedför de i Ishavet utmynnande älvarna för att med våld eller i godo hämta skatteskinn av de kringirrande tjuderna. Tidigast uppstodo fasta nybyggen omkring Suchona och i övre *Dvinalandet.* Över Onega, genom *Zavolotjie,* landet bortom de vattendelande skogsåsarna, på ömse sidor om nedre Dvina, framträngde novgoroderna ända till Vita eller *Murmanska havet,* där de mötte de norska bjarmalandsfararna, liksom Novgorods underlydande *kareler* och *kajaner (kväner)* sletos om lappskatten på *Tre* eller Kolahalvön med norrmännens finnmarksfarare och svenskarnas birkarlar. Genom *nöteborgska freden* (1323) måste novgoroderna till Sverge avstå sina anspråk på en stor del av karelernas sydliga område, ävensom några år efteråt med Norge ingå en ofördelaktig uppgörelse, varigenom deras skattekrävare uteständes från Ishavskusten. Sålunda försvårades och försenades den novgorodska kolonisationen åt detta håll.

Äventyrarna understöddes likväl av de spridda munksamhällen, som då och då grundlades av fromma enslingar i de tjudiska obygderna. Dessa novgorodska kloster tillämpade de asketiska reglerna på ett egendomligt sätt. Sent infördes i dem gemensamma bostäder och bord. Omkring stiftaren samlades liksinnade ensittare, bland dem även kvinnor och omvända tjuder, men alla bodde i var sin hydda och betraktade varandra snarast somgudstjänstbesökande sockenbor i den med förenade krafter upptimrade kyrkan. Ett slikt munkleverne var ingen dålig skola för hedningarnas vänjande vid någorlunda ordnat arbete och för de världsliga nybyggarnas uppmuntran att kämpa emot ett hårt klimat och svåra naturhinder. Också framskymta bakom de stiliserade legendernas gloriekransade självplågare och fastare, bedjare och undergörare, de verklighetslikare bilderna av senfulla smeder och timmerkarlar, jägare och fiskare, byggmästare och arbetsförmän. Småningom drog sig den novgorodska utvandringen under klostrens hägn uppåt genom karelernas land. Men icke förrän i början av femtonde århundradet omtalas, i sammanhang med norska härjningar, de sedermera berömda hamnorterna vid Dvinamynningen, *Niklasklostret* och *Ärkeängeln Michaels kloster,* och något senare anlades på en klippö i Vita havet det i Rysslands historia ännu mera frejdade *Solovetskklostret,* vars munkar utmärkte sig för sin idoga fiskfångst, sin upptuktelse av de vilda strandborna och sitt trotsiga självstyrelsenit.

Århundraden förut hunno novgorodernas skaror i en sydligare riktning bortom Suchona och Vytjegda, genom de vida landsträckor, som uppkallades efter de finsk-ugriska stammarna *Perm* och *Petjora (syrjaner* och *votjaker),* ända till *Jugra (voguler* och *ostjaker)* på ömse sidor om Uralbergen. Tunnsådda voro dock de nybyggen, som kunde trivas i dessa avlägsna trakter, utom längst i sydöst, i votjakernas och *tjeremissernas* land, där, vid en biflod till Kama, *Vjatka* eller *Chlynov*uppstod redan i tolfte århundradet och såsom en självständig dotterrepublik med flere underlydande städer helt och hållet frigjorde sig från Novgorods överhöghet.

Stora Novgorod var en hårdhänt herre, mot sina egna barn såväl som mot underkuvade främlingar. Liksom i antikens republiker var all statsmakt samlad hos huvudstadens ting, där visserligen även novgorodska medborgare från lydstäderna *(prigorody*) ägde infinna sig, ehuru de för avståndens skull sällan gitte nyttja denna rätt och, om de kommo, voro nästan vissa att varda överröstade av den larmande folkmassan vid Volchov. Från Novgorod utkrävdes skatter och krigsfolk både i kolonierna och i den omgivande landsbygden, som var indelad i fem provinser eller »femtingar» *(pjatiny),* antagligen motsvarande och lydande under var sin av Novgorods fem »stadsändar» *(kontsy).* Varje lydstad fick sin posadnik och även andra ämbetsmän från Novgorod, dit likaledes varje undersåte kunde stämmas inför rätta. I kyrkliga mål lydde hela statens prästerskap och lekmän omedelbart under ärkebiskopens och hans sofianer från Novgorod. Denna stränga och avundsjuka regering måste naturligtvis alstra missnöje bland allmogen och framför allt i lydstäderna, som var för sig strävade att ordna en egen självstyrelse efter moderrepublikens föredöme.

Mäktigast bland dem alla var *Pleskov* (senare *Pskov*) vid Peipussjön, som själv med talrika lydstäder ofta nödgades på egen hand försvara gränsen mot tyskarna eller med utlänningens tillhjälpvärja sig emot Novgorods övergrepp. Stundom valde Pleskov med eller utan Novgorods samtycke sina särskilda furstar, och slutligen måste Novgorod genom *fördraget i Bolotovo* (1348), för att vinna Pleskovs bistånd emot svenskarnas hotande anfall under Magnus Eriksson, erkänna dess fullkomliga självständighet såsom en »yngre broder», enligt en bild, hämtad från den slaviska ättförfattningen. I kyrkligt avseende skulle visserligen Pleskov fortfarande lyda under Novgorods ärkebiskop, men han ägde endast utöva sin domsrätt genom en infödd pleskovit. Osämjan emellan de båda republikerna dämpades dock ej genom denna uppgörelse och ledde omsider till bådas undergång.

Det novgorodska statsskickets upplösning.

De ryska fristaternas värsta brist var rättssystemets svaga utveckling. Novgorod och Pleskov ägde särskilda lagar, men dessa upptecknades först tämligen sent i skrift och taga sig skäligen torftigt ut, om de jämföras med motsvarande germanska lagar, vare sig med isländingarnas och gutarnas landsrätter eller med de tyska stadsrätterna. Inom det offentliga området visade sig slaverna i synnerhet oförmögna att vidare utbilda eller ens upprätthålla de ärvda normanniska formerna. Novgorods ting var ej bundet vid någon viss ort eller tid, och inga regler gällde för dess utlysning eller giltigheten av dess beslut. Vem som ville kunde när som helst ringa folket samman med värja sig emot Novgorods övergrepp. Stundom valde Pleskov med eller utan Novgorods samtycke sina särskilda furstar, och slutligen måste Novgorod genom *fördraget i Bolotovo* (1348), för att vinna Pleskovs bistånd emot svenskarnas hotande anfall under Magnus Eriksson, erkänna dess fullkomliga självständighet såsom en »yngre broder», enligt en bild, hämtad från den slaviska ättförfattningen. I kyrkligt avseende skulle visserligen Pleskov fortfarande lyda under Novgorods ärkebiskop, men han ägde endast utöva sin domsrätt genom en infödd pleskovit. Osämjan emellan de båda republikerna dämpades dock ej genom denna uppgörelse och ledde omsider till bådas undergång.

Det novgorodska statsskickets upplösning.

De ryska fristaternas värsta brist var rättssystemets svaga utveckling. Novgorod och Pleskov ägde särskilda lagar, men dessa upptecknades först tämligen sent i skrift och taga sig skäligen torftigt ut, om de jämföras med motsvarande germanska lagar, vare sig med isländingarnas och gutarnas landsrätter eller med de tyska stadsrätterna. Inom det offentliga området visade sig slaverna i synnerhet oförmögna att vidare utbilda eller ens upprätthålla de ärvda normanniska formerna. Novgorods ting var ej bundet vid någon viss ort eller tid, och inga regler gällde för dess utlysning eller giltigheten av dess beslut. Vem som ville kunde när som helst ringa folket samman medtingsklockan vid Niklaskyrkan eller samla menigheten från särskilda stadsändar och gator. Än hölls

ting på torget nedanför Jaroslavs ännu orubbade torn i staden höger om Volchov, på *Handelssidan,* än uppe på *Sofiasidan,* än på båda sidorna samtidigt, när partikampen sönderslet folket. Att inga egentliga omröstningar förekommo, överensstämde med den allmänna seden i medeltidens äldre politiska församlingar. Men det novgorodska tingets beslut bekräftades varken genom en samfällt avlagd ed eller eljes genom ett i stadgade former givet samtycke till en laglig ordförandes framsagda dom, såsom det plägade tillgå vid de germanska tingen. Därför var det ofta mycket svårt att urskilja, om ett verkligen bindande beslut i hela Novgorods namn blivit fattat eller ej. Alltför lätt urartade tinget till ett bullersamt möte av en slumpvis sammanskockad folkhop, som lät leda sig av plötsliga ingivelser och utan uppskov med våld gav eftertryck åt sin vilja. I Novgorods krönikor, som vanligen med torra och karga ord förtälja republikens skiftande öden, klagas icke sällan över »skrik på tinget» av »usla karlar bland tingmännen», som under inbördes slagsmål vräkte varandra ned från bron över älven och i veckor ängslade staden med mord och brand, tills omsider »djävulen vart förtrampad av Gud och Helga Sofia.»

Detta allsvåldiga ting, som efter godtycke avsatte, dömde och plundrade sina ämbetsmän, var dock egentligen de »guldgördlade», sinsemellan tävlande bojarernas verktyg. Ty de behärskade genom sina utlånade kapital var sina skaror av detlägre borgerskapet, och de begagnade sitt politiska inflytande för att öka sina rikedomar, som åter mer och mer stärkte deras makt. När deras ömsesidiga anspråk ej kunde förlikas, rasade striden emellan deras anhängare på tinget. Men genom inbördes enskilda avtal upprätthölls för längre eller kortare tider det inre lugnet, och sådana avtal voro möjliga i samma mån, som republikens makttillväxt gav riklig lägenhet för stormannakravens tillfredsställelse. För det aristokratiska statsskicket var det således ett livsintresse att utbreda Novgorods välde, men samma intresse bjöd tillika, att styrelsens plikter så mycket som ske kunde skulle omsättas i finansiella förmåner för de maktägande. Ju mer republikens område utvidgades, dess lösare blev alltså statens inre rättsliga sammanhang.

Ingen bestämmelse fanns om de högsta ämbetsmännens tjänstetid, men ombytet påskyndades genom nödvändigheten att låta så många som möjligt komma i åtnjutande av de stora sakören och skatteräntor, som med ämbetena voro förenade. Exempel finnas även, att dessa ämbeten genom godvillig avträdelse övergått från den ene bojaren till den andre, varvid tingets val förutsattes såsom självklart. Rätten att uppbära republikens eller furstens skatter antingen av ett visst slag eller inom ett visst landskap plägade försäljas å tinget efter offentligt uppbud. På samma sätt förfors med domsrätten, som i likhet med all förvaltningsmyndighet huvudsakligen betraktades såsom en inkomstkälla, ett »underhåll» *(kormlenije),* enligt det betecknande ryska uttrycket. Det var naturligt, attdessa underhållstagare skulle förtrycka och uppreta undersåtarna; sålunda vållades i början av fjortonde århundradet karelernas avfall till svenskarna på Viborg. Stundom hände, att ståthållaren, för att motverka de förtrycktes klagomål, genom mutor bragte en del av Novgorods stadsändar på sin sida och sprängde det dömande tinget. Men bojarerna hade goda tillfällen att bringa även den skattskyldiga allmogen på landet i ekonomiskt beroende. Ehuru de fria hemmansägarnas klass aldrig helt och hållet utrotades inom det novgorodska området, där till följd av jordens beskaffenhet enstaka bondgårdar icke voro så sällsynta som i den fruktbarare södern, utarmades likväl byarna, medan bojarernas landgods överhopades med tjänstehjon och torpare, som ofta behandlades föga bättre än de likaledes talrika trälarna.

Med egendomliga, vackra kyrkor och klosterbyggnader pryddes Novgorod och dess omgivningar av bojarätterna, vilkas rikedomar likväl tarvade en ständig förnyelse. Ty arvskiftena splittrade godsen emellan deras avkomlingar, »bojarsönerna» *(bojarskije deti),* som bildade den besutna adeln på landet. Därför eftersträvades statens ämbeten med växande iver, därför utsändes oupphörligt nya kolonier, som knappast hunno göra sig bofasta, för att anskaffa begärliga handelsvaror och sålunda öka det rörliga kapitalet. Frivillige till dessa företag kunde bojarerna alltid finna bland den tilltagande lösa befolkningen, och samma följen användes även i de inbördes fejderna, under det att republikens folkuppbåd mer och mer försvagades,ehuru dess uttänjda gränser och allt farligare grannar påkallade ett så mycket kraftigare försvar.

Oron inom denna landbehärskande stadsrepublik, splitet inom den styrande klassen, det utsugna folkets ovilja

mot kapitalistadeln, som upprivit dess sammanhang med fädrens jord och minnen, alltså även undergrävt både statens och sin egen makt, alla dessa söndringsämnen måste framträda starkare i samma måtto, som Novgorods krafter förspredos i rymden under brådskan att fylla de omättliga behoven. Statsskicket måste sprängas, så snart en framåtskridande samhällsmakt hunne utbilda sig, som, säker på sin egen grundval, förstode att tillgodogöra sig republikens skingrade hjälpmedel. Ingen av de inhemska bojarätterna mäktade finna en sådan grundval av tillräcklig bredd och fasthet i de lösligt ordnade, glest befolkade och för dåtidens ryska åkerbruk föga gynnsamma provinserna och kolonierna, som dessutom snarare strävade att skilja sig från beroendet av statens medelpunkt än att verksamt ingripa i dess öden. Men furstemakten, som republiken aldrig varit i stånd att alldeles undvara såsom ett av sina politiska och militära redskap, ägde tillika möjlighet att självständigt rotfästa sig i ett sådant läge, varifrån dess småningom stadgade styrka med tiden kunde tynga på Novgorods samfärdsel och avskära eller draga åt sig de förtunnade trådar, som sammanhöllo den oskapligt utgrenade statskroppen.

Den novgorodska furstevärdigheten, så inskränkta dess befogenheter än voro, eftersträvades likväl ivrigt från alla håll för de därmed förenadeinkomsterna, vilka betydligt överstego vad de flesta furstar kunde uppbära av sina egna, mer och mer söndersplittrade områden. Att kunna stödja sig på Novgorod var även en stor fördel i de inbördes striderna emellan furstarna själva. Men just därför kunde novgoroderna, när någon furste gjorde försök att tilltvinga sig erkännande eller utvidgad makt, alltid påräkna bistånd emot honom ibland hans avundsamma medbröder. De kunde vid valet uppställa sådana villkor, som syntes dem själva lämpligast, och ibland de många sökande efter egen omprövning taga den, som under givna omständigheter bäst kunde främja Novgorods handelsintressen. Men oaktat olika meningar om dessa intressen ofta vållade häftiga brytningar emellan republikens inre partier, var det dock alltid en sak, som framför alla andra påkallade gemensam omtanke och hänsyn. Det novgorodska landets sanka, av frost och missväxt ofta hemsökta jordmån kunde ej frambringa spannmål i tillräcklig mängd för att livnära den starkt ökade handelsidkande befolkningen. Långt ifrån att den novgorodska handeln hade någon spannmål att avlåta till västerlandet, frälstes stundom Novgorod från hungersnöd endast genom hanseatisk tillförsel. Men i vanliga fall kunde denna utväg ej påräknas, även om man ej hade fruktat beroendet av de utländska handelsmedtävlarna. På andra sidan havet funnos inga närbelägna och fruktbara åkerbruksländer, och så skrymmande varor kunde ej bära medeltidens kostsamma och farliga sjötransport,såvida ej prisen stegrades genom avnämarnas tillfälliga förlägenhet.

Novgorod var alltså närmast och mest hänvisat till spannmålstillförseln från det inre Ryssland på samma gång, som dess handel där sökte sina kunder för avyttringen av västerländska varor. Republiken strävade att trygga denna förbindelse genom besittningen av vissa viktiga orter vid de vägar, som ledde åt detta håll: *Velikije Luki,* ej långt från Dynas och Dnjeprs område vid övre Lovat, som från söder utfaller i Ilmen, *Novyj Torg* eller *Torzjok* vid Volgas biflod Tvertsa, som förenar sig med den stora älven just där denna börjar bliva egentligen segelbar.

Volgalandets kolonisation.

Redan tidigt märkte furstarna möjligheten att inverka på Novgorods politik genom att hämma den nödvändiga samfärdseln med det inre landet. I synnerhet växte denna fara genom *Volgalandets kolonisation,* som både vidgade den novgorodska handelns oumbärliga uppland och främjade en starkare furstemakts utbildning.

De äldsta städerna i detta område leda sitt upphov från fästen, som under den normanniska tiden höllo de finska stammarna i styr och sålunda även bevakade handelsvägen till bulgarerna. Dessa fästen anlades icke vid själva Volga, utan tämligen långt därifrån, ehuru vid någorlunda bekväma farleder dit, mitt i de skogar, där finnarna, som icke såvida ej prisen stegrades genom avnämarnas tillfälliga förlägenhet.

Novgorod var alltså närmast och mest hänvisat till spannmålstillförseln från det inre Ryssland på samma gång, som dess handel där sökte sina kunder för avyttringen av västerländska varor. Republiken strävade att trygga denna förbindelse genom besittningen av vissa viktiga orter vid de vägar, som ledde åt detta håll: *Velikije Luki,* ej

långt från Dynas och Dnjeprs område vid övre Lovat, som från söder utfaller i Ilmen, *Novyj Torg* eller *Torzjok* vid Volgas biflod Tvertsa, som förenar sig med den stora älven just där denna börjar bliva egentligen segelbar.

Volgalandets kolonisation.

Redan tidigt märkte furstarna möjligheten att inverka på Novgorods politik genom att hämma den nödvändiga samfärdseln med det inre landet. I synnerhet växte denna fara genom *Volgalandets kolonisation,* som både vidgade den novgorodska handelns oumbärliga uppland och främjade en starkare furstemakts utbildning.

De äldsta städerna i detta område leda sitt upphov från fästen, som under den normanniska tiden höllo de finska stammarna i styr och sålunda även bevakade handelsvägen till bulgarerna. Dessa fästen anlades icke vid själva Volga, utan tämligen långt därifrån, ehuru vid någorlunda bekväma farleder dit, mitt i de skogar, där finnarna, som ickesysselsatte sig med flodfärder, hade sina mest omtyckta tillhåll. *Beloozero (Belozersk)* låg längst i norr, vid den liknämnda sjön, med Volga förbunden genom dess vänstra biflod Sjeksna, som skilde de båda stammarna *Ves* och *Merja* från varandra. Av den förra äro troligen de nuvarande *vepserna* vid Onega en obetydlig kvarleva. Den senare, vars område sträckte sig även söder om Volga till Okas biflod Kljazma, har helt och hållet blivit uppslukad av den slaviska invandringen. Där anlades *Rostov,* en av Rysslands fornåldrigaste städer, också vid en liten fiskrik sjö, och sedermera, när traktens bofasta befolkning tilltog, *Jaroslavl,* som skall hava fått sitt namn efter Jaroslav den vise, vid en ur denna sjö mot norr flytande biflods utlopp i Volga. Söder om de åsar, som skilja Volgas och Kljazmas vattensystem, nere på slätten omkring en å, som utfaller i en av den senare älvens bifloder, byggdes det minnesrika *Suzdal,* vars namn sannolikt är av nordisk upprinnelse och länge betecknade hela landskapet. Slutligen uppstod ännu längre bort, vid nedre Okas vänstra, högt belägna strand, men ovan om Kljazmas inflöde, staden *Murom,* som uppkallades efter den finska stammen *Muroma,* förmodligen nära besläktad med *Mordva* eller *mordvinerna,* som bodde och till stor del ännu finnas kvar öster om Oka. Mordvinerna stodo till följd av beröringen med bulgarerna något högre i odling än sina stamförvanter. De hade egna furstar, som oaktat inbördes osämja ganska länge mäktade försvara sitt oberoende emot ryssarna.

Omkring dessa orter, där åtskilliga fornfynd iden yngre svenska järnålderns stil bevisa normanniska besättningars tillvaro, samlades efter hand slaviska nybyggare, säkerligen i början förnämligast av novgorodsk härkomst. Men då den novgorodska utvandringen för den rikligare pälsfångstens skull i synnerhet vände sig åt nordöst, förblev Volgalandet länge jämförelsevis glest befolkat och förlorade sitt närmare samband med Novgorod. För yngre linjer av Dnjeprlandets fursteätter fanns där tillfälle att utveckla sig till större självständighet, medan de äldre bröderna erhöllo och föredrogo söderns rikare trakter. Sålunda uppstodo i början av tolfte århundradet särskilda furstendömen, som för sin makttillväxt i främsta rummet berodde av kolonisationens framsteg i de finska skogsmarkerna. Omkring mellersta Oka, med Murom såsom den yttersta stödjepunkten i norr, uppväxte *furstendömet Rjazan,* som i söder omfattade det av stammen *Mestjera* bebodda landet och sträckte sig ända till övre Don ut i steppen, där polovtserna ständigt hotade med nya härjningar. Den bördiga jorden ditlockade talrika invandrare och gynnade välmående städers uppkomst nära varandra vid Oka och dess bifloder från högra sidan. Men de oroliga grannarnas inflytande och avstängningen från det övriga Ryssland verkade en även under denna tid oerhörd förvildning inom furstehuset, som visade sig föga vuxet sin uppgift att grunda en något så när ordnad stat.

Storfurstendömet Vladimir. Förutsättningar för en starkare statsmakt.

En bättre framtid väntade *furstendömet Suzdal.* Dess härskare härstammade från *Jurij Dolgorukij (Långhand),* en

yngre son till Vladimir Monomach vars namn fästes vid den nyanlagda staden *Vladimir vid Kljazma* eller »bortom skogen» *(Zalesskij),* ej långt söder om Suzdal. Jurij själv föredrog visserligen Kiev, när hans lyckliga politik och fälttåg öppnade honom utsikt till storfurstevärdigheten. Men hans äldste son och efterträdare *Andrej Bogoljubskij* (så kallad efter sitt slott *Bogoljubovo* nära Vladimir) stannade hellre kvar i sitt hemland, ehuru hans inflytande gjorde sig gällande både i Novgorod och Kiev, som han överlät åt mindre mäktiga furstar. Hans och hans bundsförvanters trupper plundrade Kiev (1169), som upphörde att betraktas såsom det enda värdiga sätet för den ypperste bland Ruriks ättlingar. Från denna tid talas även om *storfurstendömet Vladimir.* De inre oroligheter, som utbröto efter Andrejs död, hindrade icke hans broder *Vsevolod Jurjevitj* (1176—1212) att till en tid åter samla det suzdalska husets makt, som likväl sedermera försvagades genom splitet emellan hans många söner.

De kraftfulla suzdalska furstarna voro liksom de övriga samtida Rurikovitjerna framför allt upptagna av sina egna personliga intressen, men dessa intressen fingo hos dem genom omständigheternas inverkan en annan färg och en annan riktning.Då de icke från början förfogade över synnerligen rika hjälpkällor, måste de för att överflygla sina medtävlare ägna större arbete och omtanke åt sitt *arvland (ottjina, vottjina),* som sålunda för dem blev viktigare än för deras oroligt kringflackande fränder. Denna deras verksamhet understöddes av folktillflödet från Dnjeprlandet, som oroades både av de inhemska krigarskarorna och av steppens rövare. Utvandrarna visste, att avsides från de förras stråkvägar och i skygd för de senares anfall, bortom de vidsträckta skogar, som skilde Dnjeprs, Volgas och Okas flodområden från varandra, låg ett endast delvis bebyggt landskap, där man icke hade att göra med andra främlingar än de föga motståndskraftiga finnarna. Av söderns yppiga *svarta jord (tjernozem)* fanns där visserligen ej mycket, klimatet, ehuru regelbundet och hälsosamt, var även strängare, men den lerblandade marken, som uppfriskades av rikliga vattendrag, kunde giva saftigt bete åt stora boskapshjordar, och åkerbrukaren kunde vänta sig goda skördar av både vete och råg, även om han oftare nödgades övergiva sitt ogödslade fält och beså ett något avlägsnare svedjeland. Icke heller andra utvägar till livsuppehälle fattades, ty skogarna vimlade av villebråd och bisvärmar, varjehanda smakliga fiskarter trivdes i sjöarna och åarna, där också bävern gärna byggde sitt bo, och tillgången på lin, hampa och lättarbetat trävirke av många slag lockade till handaslöjd, vars alster ingen främmande tävlan förmådde uttränga från de undangömda städernas och byarnas torg.Furstarna ledde kolonisationen, och deras egen hushållning utvidgades i motsvarande omfång. Åt inkallade fria bönder upplätos mot fullgörande av offentliga skyldigheter rymliga områden, där det gamla slaviska byalaget under nya förhållanden, som krävde samverkan och inbördes hjälp, kunde stadga sig såsom ett jämförelsevis självständigt, på lika rättigheter och förpliktelser grundat, jordägande samhälle *(mir).* Men emedan åkerbruket här var mindre fast än i södern, vande sig allmogen även vid andra sysselsättningar, som gjorde dess liv rörligare och mångsidigare. Furstarna drogo likaledes vinst av de goda lägenheterna till fiske, jakt och bifångst genom särskilda tjänare, som bildade egna samhällen, till en del underhållna genom bidrag av den skattskyldiga allmogen. Dessutom anlade furstarna själva nya gårdar, där jorden brukades av deras trälar eller ägorna utskiftades emellan landbor, vilkas personliga ställning, ehuru ännu fri, var mera beroende än den övriga allmogens. På samma sätt förforo även bojarerna, klostren och prelaterna, som av furstarna erhöllo vidsträckta landstycken att uppodla. Jorden var ännu i och för sig av ringa värde. Först och främst behövdes nya arbetskrafter, och sådana vunnos genom de lättnader och förmåner, som utan svårighet beviljades. Men å andra sidan frestades icke heller den jordbrukande allmogen så lätt att övergiva sina bostäder, då vägen längre öster ut ännu var spärrad av fientliga stammar, mot vilka endast en ordnad vapenmakt kunde givatillräckligt skydd. Befolkningens utbredning följde de vägar, som anvisades genom nya fästens och städers anläggning i kraft av furstarnas vilja. Längst i öster, vid Okas sammanflöde med Volga i mordvinernas land, uppstod *Nizjnij Novgorod* (1221), och i väster byggdes flere städer inom det område, där övre Kljazma närmar sig Volga, ävensom vid Volgas båda stränder och norr därom för att understödja de suzdalska nybyggarna och skattekrävarna, som framträngde ända till Suchona och det novgorodska Dvinalandet.

Sålunda bildades den kärna, omkring vilken den blivande *storryska stammen* skulle uppväxa genom

folkmängdens snabba förökning i ett för nybyggen lämpligt landskap, genom närgränsande koloniers anslutning till huvudlandet, genom finnarnas, närmast meriernas, sammansmältning med slaverna.

Furstemakten stadgades på en ekonomisk grundval, som i väsentlig mån var dess eget verk, och även bojarerna bofäste sig mer och mer på sina gods, medan de tillika med råd och dåd biträdde furstarna både i skötseln av deras enskilda förvärvskällor och i den offentliga förvaltningen, som antog en övervägande finansiell karaktär. Furstarnas rikedom tillät dem att anlita främmande mästares medverkan vid sina kyrkobyggnader i Vladimir och annorstädes, vilkas egendomliga ornamentering röjer såväl västerländska som orientaliska inflytelser. Men helst vistades de på sina gårdar, där stundom stenpalats uppfördes, eller foro de omkring i landsändarna för att övervaka sina tjänares arbeten. Den stat, som här utvecklade sig,liknade en stor landhushållning, vars husbonde även med eftertryck kunde hävda de gemensamma intressena emot grannarna. Det rjazanska furstehusets olika grenar kvarhöllos inom Okas flodbäcken och hade även där svårt att reda sig emot de driftiga storfurstarna av Vladimir. Herraväldet över volgasamfärdseln upprätthölls genom ofta förnyade angrepp icke blott emot mordvinerna, utan även emot bulgarerna, vilkas under asiatiskt inflytande högt uppdrivna industri försåg ryssarna med dyrbara vävnader och lädervaror, även sedan förbindelsen med den avlägsnare Orienten blivit avbruten. Novgorodernas beroende av Volgalandet, både för sin handel och för sin spannmålstillförsel, blev allt kännbarare, ju mer furstemakten stegrades och den odlade jorden utvidgades. Det öppna våldet kunde visserligen ännu icke mycket uträtta emot den stolta republiken, men i Novgorod fanns alltid ett starkt suzdalskt parti, vars fördrivna anhängare under politiska oroligheter funno sin tillflykt i storfurstens städer och bidrogo till deras förkovran.

Förutsättningar voro således för handen till en mera omfattande statsbildning. Men icke heller det vladimirska storfurstendömet mäktade av egen kraft övervinna de upplösningsfrön, som inträngt i det ryska statsskicket. Självrådigheten hos bojarerna, för vilkas hämnd Andrej Bogoljubskij själv föll offer, de gamla städernas avundsjuka emot de av fursten anlagda, och i synnerhet den hävdvunna seden att splittra landet genom arvskiften emellan furstarna, hindrade det begynnandeenväldets utveckling och förlamade alltså även den yttre makttillväxten.

Än en gång befruktades likväl det slaviska samhället utifrån genom nya politiska krafter. Själva förödelsen rensade marken för härdigare sådd.

Tatarernas erövringar.

Tatarernas herravälde var icke, såsom normannernas, bofast i själva Ryssland, skapade ej en ny statsordning omkring inhemska regeringssäten. Det liknade mera kasarernas forna skattemakt över de närmast boende slaverna. Men det förfogade för sina ändamål icke blott över en ojämförligt större och mera ordnad vapenmakt, utan även över åtskilliga hjälpmedel, som det hämtat från andra folks högt utvecklade förvaltning och kultur.

De egentliga tatarerna, om vilkas ställning inom den ural-altaiska stammen meningarna äro mycket delade, utgjorde endast förtruppen till de otaliga härskaror, som kastade sig över Europa och blivit uppkallade efter dem, närmast i Ryssland. Själva denna världsrörelse och härskarätten hade utgått från det *mongoliska* folket, som i Kinas grannskap hade rönt flerfaldiga inflytelser av detta rikes urgamla odling, förstärkta genom vidsträckta erövringar på dess bekostnad. Andra inflytelser kommo från underkuvade turkiska folk i Högasien, hos vilka århundraden förut en inhemsk odling hade uppstått i samband med kristendomen, som predikades av nestorianska missionärer från Persien. Rykten om denna östasiatiska kyrka sammansmälte i Europa med sagan om prästkonungen Johannesoch livade hoppet, att omsider själve storkanen skulle lyssna till de västerländska munkarnas upprepade omvändelseförmaningar. Säkert är, att flere av de första tatarkanernas mödrar och gemåler voro kristna, att många stormän vid deras hov bekände sig till samma religion, att nestorianska, likaväl som kinesiskt bildade, turkar tjänstgjorde såsom deras sekreterare och rådgivare, att i de erövrade länderna, åtminstone sedan allt motstånd blivit brutet, kyrkorna skonades och nya fingo uppbyggas. Men denna

fördragsamhet utsträcktes till alla religioner och deras prästerskap, medan härskarna för sin egen del länge avböjde övertalningarna, varifrån dessa än månde komma, att antaga en ny tro. Med kristendomen tävlade buddaismen att vinna anhängare bland deras undersåtar, och ännu starkare hade islam utbrett sig åt nordöst, i synnerhet inom det stora turkiska, ur seldjukernas välde framvuxna, riket *Chovaresm* emellan Kaspiska havet och Indus, vars erövring banade vägen för tatarerna såväl till främre Asien som till östra Europa. Mitt i härjningarna och blodbaden uppenbarar sig en överlägsen fördomsfrihet, som för att underkuva världen lägger beslag på alla slags tjänande krafter och försmår varje hänsyn till religionernas och stammarnas inbördes motsatser. Från kulturländernas stormade städer släpas konstnärer, hantverkare och köpmän till fältlägren bortom Altaibergen, där de i påtvungen endräkt arbeta åt kanernas hov och främja samfärdseln i krig och fred emellan deras ofantliga besittningar. De övervunna ryttarfolken införlivas med den oemotståndligt framilande hären,som under färden åt väster mer och mer sväller av *turkar.*

Tatarernas krigskonst, inlärd i djärva, samlade jaktritter över Asiens högslätter, prövad och med nya uppfinningar riktad i hundratals strider och belägringar från Kina till Iran, var lika överväldigande som deras mängd, när de, efter en framgångsrik rekognosceringsutflykt över Kaukasus ända till Krim och tillbaka norr om Kaspiska havet (1223), äntligen krossade först de rjazanska och suzdalska furstarnas spridda stridskrafter liksom i en oerhörd skallgång, som för dem avskar all flykt åt söder eller hjälp därifrån och endast av den annalkande vårens töväder hejdades framför Novgorod, nedbröto de ryska städerna med sina kastmaskiner och krönte verket genom Dnjeprlandets härjning och Kievs förstöring (1237—1240). Volgabulgarernas rike och huvudstad rönte samma öde, alla kringboende stammar skakades av den nya folkvandringen, flyktande bjarmer sökte skydd i norska Finnmarken, polovtsernas återstod utgjorde de *kumaner,* som räddade sig bortom Karpaterna och där sammansmälte med magyarerna, medan mordvinerna villigt såsom vägvisare och spejare tjänade de asiatiska herrarna emot sina slaviska fiender. Sedan Polen och Ungern blivit hemsökta, drog sig huvudstyrkan av den här, som skulle kvarhålla Ryssland under sitt ok, tillbaka åt öster, där kanernas vinterläger *Saraj* vid nedre Volga med *Gyllene horden* eller härskartältet blev medelpunkten för en särskild lydstam *(ulus)* under det tatariska världsriket, kallad *Kiptjak* efterpolovtsernas turkiska namn. Men talrika skaror, som icke alltid erkände dessa kaners överhöghet, kringströvade emellan Dnjestr och Aral eller där bortom, från Kama och Ob till Kaukasus och Krim, som har fått sitt namn efter ett tatariskt hövdingasäte nära halvöns bergland. Omkring 1260 upphörde Gyllene hordens beroende av storkanen, som överflyttade till Kina, och under loppet av ett halvt århundrade därefter vann islam överhanden hos de europeiska tatarerna, som likväl länge höllo sig fria från den vanliga musulmanska fanatismen. Städer med moskéer och palats uppstodo omkring deras förnämsta läger, men det nomadiska livet förlorade icke sina lockelser för dem alla, och deras ryttarhärar bevarade sin överlägsenhet under ständiga fejder och strövtåg.

De ryska furstarna hade i det allra längsta intill de stora gemensamma nederlagen fortsatt sina tvister om den kievska storfurstestolen, som tatarerna även efteråt plägade bortgiva åt sina skyddslingar, ehuru dess värde hade sjunkit nästan till intet. Det sydliga Dnjeprlandet låg i grus, och icke ens de galiziska furstarna lyckades värja sig emot upprepade tatariska anfall. Invid steppen kunde ett något så när ordnat samhällstillstånd ej så lätt återupprättas, och den redan förut med allehanda oroliga element uppblandade slaviska gränsbefolkningen smittades mer och mer av de främmande erövrarnas seder, om också hatet emot hedningarna och *busurmanerna* (musulmanerna) vid gynnsamma tillfällen gav sig luft i vildavåldsbragder. Ödemarkerna vid Dnjeprs stränder blevo snart nog tillhåll även för kristna rövare och äventyrare, som längre fram gjorde sig vida kända under det ursprungligen tatariska namnet *kosacker.*

Under sådana omständigheter nästan upphörde de ryska förbindelserna med Greklands handel och bildning. Även tidigare hade genom polovtserna ofta hinder trätt i vägen därför, och det *latinska kejsardömets* upprättande i Konstantinopel (1204) hade på samma gång rubbat de hävdvunna farlederna och vänt det ortodoxa trosnitet från kyrkans medelpunkt, som råkat i kättarnas händer. De grekiska städerna på Krim, vilka förut tjänat såsom mellanstationer för samfärdseln med Ryssland, anslöto sig till de bysantinska flyktingarnas obetydliga

kejsardöme i Trapezunt på mindre Asiens motsatta kust, varifrån så djupa och vittgående kulturinflytelser ej kunde väntas som från Konstantinopel.

Samfärdseln med Asien. Nytt kulturliv vid Svarta havet.

Tatarernas erövringar ledde likväl folkens förbindelser i nya banor, med vilkas vidd de dittills kända farlederna icke kunde mäta sig, i det att tillträde öppnades åt östern för de *italienska* städernas köpmän, som de bysantinska kejsarna ängsligt sökt hålla utestängda från Svarta havet.

Sedan den stora folköversvämningen stannat vid slavernas och tyskarnas gränsmarker, visade det våldsbragder. Ödemarkerna vid Dnjeprs stränder blevo snart nog tillhåll även för kristna rövare och äventyrare, som längre fram gjorde sig vida kända under det ursprungligen tatariska namnet *kosacker.*

Under sådana omständigheter nästan upphörde de ryska förbindelserna med Greklands handel och bildning. Även tidigare hade genom polovtserna ofta hinder trätt i vägen därför, och det *latinska kejsardömets* upprättande i Konstantinopel (1204) hade på samma gång rubbat de hävdvunna farlederna och vänt det ortodoxa trosnitet från kyrkans medelpunkt, som råkat i kättarnas händer. De grekiska städerna på Krim, vilka förut tjänat såsom mellanstationer för samfärdseln med Ryssland, anslöto sig till de bysantinska flyktingarnas obetydliga *kejsardöme i Trapezunt* på mindre Asiens motsatta kust, varifrån så djupa och vittgående kulturinflytelser ej kunde väntas som från Konstantinopel.

Samfärdseln med Asien. Nytt kulturliv vid Svarta havet.

Tatarernas erövringar ledde likväl folkens förbindelser i nya banor, med vilkas vidd de dittills kända farlederna icke kunde mäta sig, i det att tillträde öppnades åt östern för de *italienska* städernas köpmän, som de bysantinska kejsarna ängsligt sökt hålla utestängda från Svarta havet.

Sedan den stora folköversvämningen stannat vid slavernas och tyskarnas gränsmarker, visade detsig, att den latinska kristenheten och österlandets erövrare ej alldeles saknade gemensamma intressen. Ömsesidiga beskickningar förmedlade en fredligare bekantskap, och för första gången närmade sig Östasiens och Västeuropas kulturvärldar till varandra. Visserligen lyckades icke de tatariska härskarna i Persien att under påvestolens medverkan vinna ett förbund med de katolska konungarna emot de islamitiska sultanaten i Levanten. Men icke förty tilläts den europeiska missionen och handeln att framtränga inåt Asien, så långt tatarernas välde sträckte sig, på flere vägar, som utmynnade dels vid Medelhavet, dels vid Svarta havet. *Venetianerna,* genom vilkas kraftiga biträde de latinska korsfararna bemäktigat sig Konstantinopel, fingo upprätta handelskontor i den tatariska lydstaden *Soldaja* (det nuvarande Sudak) på Krims sydöstra kust, varifrån vid mitten av trettonde århundradet såväl Ludvig den heliges munkar som Marco Polos fränder tryggt kunde färdas vidare genom hela Asien till den mongoliske storkanens hov. Så snart åter Venedigs medtävlare *genueserna* förhjälpt *Paleologernas* grekiska ätt till arvet efter det latinska kejsardömet vid Bosporen (1261), skyndade även de att skaffa sig fotfäste vid den nyöppnade, framtidsrika infarsporten till de avlägsna orientaliska marknaderna. Gyllene hordens kan upplät åt dem (omkring 1270) något nordöst om Soldaja en förfallen ort, vid namn *Kaffa,* med en ypperlig hamn, där den fornhelleniska staden *Theodosia* en gång hade stått. Kaffa uppblomstrade till en storartad handelsstad och blev medelpunkten i ettgenuesiskt kolonialvälde, som med tiden omfattade många av Krims och det närbelägna fastlandets hamnar. Grekerna nödgades till största delen underkasta sig främlingarnas regering, och tatarerna bekymrade sig ej mycket om halvöns bergiga kuster, så länge de fingo uppbära sin dryga andel av de genuesiska tullinkomsterna. Venetianerna undanträngdes dock icke helt och hållet från den vinstgivande samfärdseln. Både de och genueserna ägde från trettonhundratalets första årtionden befästa faktorier vid Dons

mynning i den omedelbart tatariska staden *Tana,* vars namn härstammade från det helleniska *Tanais,* men redan under medeltiden ofta utbyttes mot det turkiska *Azak,* på ryska *Azov.*

Från Tana gingo karavanerna över stepperna till Saraj och *Astrachan* (något längre uppför älven än den nuvarande staden med samma namn). Till lands eller till sjöss kunde man därifrån uppnå *Sarajtjik* vid Jaiks eller Uralflodens utlopp och sedan åter med karavaner fortsätta ända till Kina över de stora, nu försvunna tatariska städerna i norra Turkestan och Centralasiens högland, där katolska kyrkor och härbärgen lättade en resa, som under senare tiders barbari knappast är möjlig. Nästan hela fjortonde århundradet igenom var färden fullkomligt tryggad genom de mäktiga kanernas påbud och militärvakter. Den som hade mycket bråttom och goda pass kunde till och med, såsom den förste katolske ärkebiskopen av *Kambalik* (Peking), på fem månader tillryggalägga hela denna vägsträcka till Krim med tatarisk rikspost.Oaktat tillfälliga misshälligheter lände den livliga samfärdseln till ömsesidig båtnad för tatarkanerna i Saraj och för de italienska kolonierna. De förre hade bland annat fått en marknad, där de kunde avyttra sina överflödiga krigsfångar, som stundom utskeppades även till Italien, men i synnerhet, trots påvarnas förmaningar, tillhandahöllos såsom eftersökta rekryter åt korsfararstaternas argaste fiender, de egyptiska mameluksultanerna. Slavhandeln var en viktig länk i den kedja av världsomfattande förbindelser, som skapade rika basarer och yppiga furstehov vid Volgas stränder, skänkte den västerländska kulturen nya hem vid Svarta havet och stärkte den materiella grundvalen för Italiens renässans.

Volgalandet under tatariska oket.

Mot denna bakgrund av kallblodig grymhet och fördragsam handelsomvårdnad, praktiskt ordningssinne och nomadisk råhet, statsklok beräkning och vild härsklystnad, avtecknar sig i skarp och bjärt belysning det tatariska oket, sådant det i århundraden vilade över det ryska Volgalandet.

Kanerna visade ingen lust att själva flytta upp i skogsbygderna bortom Oka, där icke ett förfinat livs njutningar, såsom i Kina och Persien, kunde locka dem att småningom sammansmälta med sina nyvunna undersåtar. De nöjde sig med att sända dit sina ombud och uppbördsmän *(baskaker),* som än åtföljda av trupper, än stödjande sig blott Oaktat tillfälliga misshälligheter lände den livliga samfärdseln till ömsesidig båtnad för tatarkanerna i Saraj och för de italienska kolonierna. De förre hade bland annat fått en marknad, där de kunde avyttra sina överflödiga krigsfångar, som stundom utskeppades även till Italien, men i synnerhet, trots påvarnas förmaningar, tillhandahöllos såsom eftersökta rekryter åt korsfararstaternas argaste fiender, de egyptiska mameluksultanerna. Slavhandeln var en viktig länk i den kedja av världsomfattande förbindelser, som skapade rika basarer och yppiga furstehov vid Volgas stränder, skänkte den västerländska kulturen nya hem vid Svarta havet och stärkte den materiella grundvalen för Italiens renässans.

Volgalandet under tatariska oket.

Mot denna bakgrund av kallblodig grymhet och fördragsam handelsomvårdnad, praktiskt ordningssinne och nomadisk råhet, statsklok beräkning och vild härsklystnad, avtecknar sig i skarp och bjärt belysning det tatariska oket, sådant det i århundraden vilade över det ryska Volgalandet.

Kanerna visade ingen lust att själva flytta upp i skogsbygderna bortom Oka, där icke ett förfinat livs njutningar, såsom i Kina och Persien, kunde locka dem att småningom sammansmälta med sina nyvunna undersåtar. De nöjde sig med att sända dit sina ombud och uppbördsmän *(baskaker),* som än åtföljda av trupper, än stödjande sig blottpå den allmänna skräcken för härskarens bud, foro omkring med uppbådad kronoskjuts. De räknade mantalet, uttogo dem, som skulle instickas i hordens tjänst, och utkrävde för varje levande själ fastställda avgifter i pälsvaror, som sedermera såldes för kanens räkning på de uppblomstrande marknaderna inom hans rike eller vid dess gränser. Stundom utarrenderades åt »busurmanska» köpmän från Chiva och Bochara uppbörden av dessa

personliga skatter och av de mångfaldiga pålagor, som tyngde varuomsättningen och varjehanda näringar. De tredskande piskades till medgörlighet, de som ej kunde betala bortfördes som trälar, och resningsförsök eller förgripelser på kanens fullmäktige tuktades till och med ofta för exemplets skull med städernas ödeläggelse och invånarnas nedsabling. Utpressningar till skattekrävarnas egen förmån ökade naturligtvis även de förtrycktes bördor, och om någon lagskipning eller åtminstone till skenet rättvis förvaltning var aldrig fråga å tatarernas sida. De mongoliska lagar, som kanerna medfört från sitt stamland, avsågo endast att genom grymma och ögonblickliga straff upprätthålla lydnaden inom en vandrande krigshär eller inskärpa vördnaden för vissa nationella sedvänjor, men hade ingenting att göra med den främmande bofasta befolkningens rättsförhållanden. De underkuvade, mot vilka allt var tillåtet, berodde helt och hållet av härskarnas tillfälliga och oberäkneliga nåd eller misshag.

En tatarisk stat i egentlig mening fanns således aldrig i Ryssland, men väl ett tatarisktfinanssystem, som efterlämnat djupa spår i ryska statens och samhällets utveckling. I myntväsendet bevaras ännu benämningar, som påminna om tatarernas storartade handelsliv. Den ryska rubeln var ursprungligen ingenting annat än en liten i båda ändarna stämplad silverstång, det allmänna omsättningsmedlet på de tatariska marknaderna i Asien och Europa. Icke blott de ryska ord, som beteckna tull och skjuts, äro av tatarisk härkomst, utan även de motsvarande inrättningarna lånades från de främmande våldsherrarna och alltså medelbart från deras läromästare i den avlägsna östern.

Förnämligast röjer sig likväl det tatariska inflytandet i den under kanerna lydpliktiga furstemaktens ombildning på en starkare finansiell grundval.

Från tatarisk synpunkt utgjorde ryssarna med sina hövdingar blott en underdånig stam, en *ulus* såsom alla andra, utan någon annan styrelse än den, som det behagade Gyllene hordens härskare att efter omständigheterna insätta. Men att upprätta en centraliserad regering var en för kanerna fullkomligt främmande tanke. Det var för dem i det hela likgiltigt, huru de föraktade trälarna ordnade sina egna inre förhållanden, blott de betalade sina pålagor, ställde sig de godtyckligt utfärdade befallningarna till efterrättelse och i alla yttre åthävor visade en obetingad underkastelse. De furstar, som vägrade att fullgöra de vid kanens hov föreskrivna ceremonierna, avrättades utan förskoning under ohyggliga marter, och några av dem förvärvade sålunda i sina landsmäns ögon enhelgongloria, som berodde på ett åtminstone i början lätt förklarligt missförstånd av dessa ceremoniers ingalunda religiösa betydelse. Den furste åter, som efter de vederbörliga renselserna och bugningarna ödmjukt inträdde i det gyllene tjället utan att med foten trampa på dess heliga tröskel och med pannan mot marken avbidade benådningsorden från tronen, kunde lyckas att hemföra kanens fullmaktsbrev *(jarlyk)* å sitt eget eller någon medbroders furstendöme, till och med å själva storfurstevärdigheten, i synnerhet om han frivilligt frambar rika gåvor till härskaren, hans gemåler, släktingar och yppersta rådgivare. För övrigt fick han förfara med sina egna undersåtar, såsom honom gott syntes, och ingenting hindrade honom heller att sköta sin egen diplomati och politik inom de gränser, som uppdrogos av hans fruktan att väcka överherrens i allmänhet slumrande misstänksamhet.

Rurikovitjernas tävlan i hordens tjänst.

De ryska furstarna funno sig snart någorlunda till rätta i denna sin ömtåliga ställning. De behövde icke avstå från sina forna bördsanspråk och sina strävanden att på varandras bekostnad utvidga sina rättigheter och områden. Av ålder hade de erkänt, att deras rang var underlägsen den kejserliga värdigheten, som kyrkan lärt dem att vörda, om också ej att i rent politiska ting lyda, hos dess innehavare på Tsargrads apostoliska tron. Guds outgrundliga skickelse hade nu sänt dem en helgongloria, som berodde på ett åtminstone i början lätt förklarligt missförstånd av dessa ceremoniers ingalunda religiösa betydelse. Den furste åter, som efter de vederbörliga renselserna och bugningarna ödmjukt inträdde i det gyllene tjället utan att med foten trampa på dess heliga tröskel och med pannan mot marken avbidade benådningsorden från tronen, kunde lyckas att hemföra kanens fullmaktsbrev *(jarlyk)* å sitt eget eller någon medbroders furstendöme, till och med å själva storfurstevärdigheten, i synnerhet

om han frivilligt frambar rika gåvor till härskaren, hans gemåler, släktingar och yppersta rådgivare. För övrigt fick han förfara med sina egna undersåtar, såsom honom gott syntes, och ingenting hindrade honom heller att sköta sin egen diplomati och politik inom de gränser, som uppdrogos av hans fruktan att väcka överherrens i allmänhet slumrande misstänksamhet.

Rurikovitjernas tävlan i hordens tjänst.

De ryska furstarna funno sig snart någorlunda till rätta i denna sin ömtåliga ställning. De behövde icke avstå från sina forna bördsanspråk och sina strävanden att på varandras bekostnad utvidga sina rättigheter och områden. Av ålder hade de erkänt, att deras rang var underlägsen den kejserliga värdigheten, som kyrkan lärt dem att vörda, om också ej att i rent politiska ting lyda, hos dess innehavare på Tsargrads apostoliska tron. Guds outgrundliga skickelse hade nu sänt dem ensträngare, en hednisk kejsare, men vanan och egennyttan utplånade efter hand känslan av gemensam smälek i träldomen under den kringströvande, »frie tsaren» *(volnyj tsar).* De klokaste bland Rurikovitjerna insågo, att trogen tjänst och hämmande betänkligheters avläggande skulle i den inbördes makttävlingen bringa dem påtagliga förmåner, som till fullo kunde uppväga fruktlösa hjältedater och en onödig martyrkronas glans.

Ett lysande föredöme gavs på denna nya bana av den mäktige Vsevolods sonson, *Alexander Jaroslavitj,* i långt senare tider kallad *Nevskij* och dyrkad som helgon för de segrar, som han i egenskap av novgorodsk furste vunnit över de tyska riddarna och en liten, troligen med dem samverkande trupp av frivilliga svenska, norska och finska korsfarare. Liksom sin fader, som dog av gift i horden, och en sin broder gjorde han sin uppvaktning hos storkanen själv i det mongoliska *Karakorum,* benådades med den vladimirska storfurstevärdigheten, fick hjälp av tatariska trupper emot en annan broder, som till en tid måste söka skydd hos Birger jarl i Sverge, och genom hans verksamma understöd utförde tatarernas folkräknare ostörda sitt skattläggningsvärv ej blott i Volgalandet, utan till och med för denna gång i det stolta Novgorod, där hans egen son såsom republikens valfurste stod i spetsen för det av fadren dämpade motståndet. Stor vart hans ära både hos härskaren och hos det underkuvade folket. Sedan han i horden utverkat nåd för några vilseledda upprorsmän, dog han på återvägen (1263) och begrovs bredvid sinafäder i Vladimirs Mariehimmelsfärdskyrka under prästerskapets och menighetens aningsfulla klagan, att »ryska landets sol gått ned».

Från Alexanders söner, bröder och farbröder härstammade många furstelinjer, som skiftade det suzdalska landet i ständigt förminskade lotter och levde i oupphörlig tvedräkt. Novgoroderna kunde således återupptaga sin gamla politik att utspela den ene fursten emot den andre, och det hotande ekonomiska beroendet av Volgalandet förvandlades snarare till en fördelaktig inblandning i dess växlande partistrider, som även sysselsatte tatarerna, så att Novgorod lämnades i fred för deras skattekrav. Gång på gång förtalade furstarna varandra hos kanen, indrogo hans trupper till landets förhärjning, och mången bland dem uppträdde själv mot sina landsmän på ett sätt, som mer anstod en tatarisk *murza* eller hordhövding än en Vladimir Monomachs ättling. Storfurstevärdigheten rövades och stals med svek av fränder, som missaktade alla blodsband, gavs och togs utan ringaste hänsyn av ombytliga eller penninglystna kaner. Den gamla huvudstaden Vladimir, där baskakerna vid sina upprepade besök helst plägade taga in, började förfalla och miste sina lockelser för furstarna, som i stället arbetade på att göra var sin egen arvstad till medelpunkten för ett nytt, på erövring genom tatarisk ynnest och novgorodska penningar grundat välde.

Omsider visade sig, att de bästa utsikterna till seger i denna tävlan förbundo sig med besittningen av det suzdalska områdets västligaste landsändar,vid vägaskälet till det äldsta Ryssland, vilka senare än kärnbygderna omkring Kljazma börjat få en starkare befolkning, men nu lågo jämförelsevis i lä för de tatariska strövtågen från Volgasidan. I början av trettonde århundradet omtalas först såsom ett utanverk mot novgoroderna det befästa *Tver,* som kunde hämma den där begynnande segelfarten på Volga och i fredliga tider vinna stor betydelse för samfärdseln genom den nödvändiga omlastningen av åt ömse håll bestämda varor. Ett århundrade senare är

denna stad ett säte för rika och mäktiga furstar, åt vilka Novgorod måste, ehuru under mycket knot, inrymma en inflytelserik ställning i republikens angelägenheter.

Men bakom dem uppväxte farliga medtävlare, vilkas framtida storhet ingen gärna kunnat ana.

Moskovitiska storfurstendömets sammanslutning under tatariskt skydd.

En rätt pålitlig krönika förtäljer om ett furstemöte år 1147 i *Moskva,* en liten ort, vars namn yngre sägner förknippat dels med en svartsjuk och förrädisk bojars indragna landgods, dels med en världsföraktande eremits träskgömda skogshydda. Dess läge giver vid handen, att här fordomdags sammanstötte flere vägar, som ledde åt olika håll inom de vidsträckta ryska bygderna genom mer eller mindre bekväma båtleder och över mellanliggande låga, tämligen smala vattenskillnader och bärställen *(voloki).* Från Moskva, där den liknämnda, buktande floden nedom en liten vid vägaskälet till det äldsta Ryssland, vilka senare än kärnbygderna omkring Kljazma börjat få en starkare befolkning, men nu lågo jämförelsevis i lä för de tatariska strövtågen från Volgasidan. I början av trettonde århundradet omtalas först såsom ett utanverk mot novgoroderna det befästa *Tver,* som kunde hämma den där begynnande segelfarten på Volga och i fredliga tider vinna stor betydelse för samfärdseln genom den nödvändiga omlastningen av åt ömse håll bestämda varor. Ett århundrade senare är denna stad ett säte för rika och mäktiga furstar, åt vilka Novgorod måste, ehuru under mycket knot, inrymma en inflytelserik ställning i republikens angelägenheter.

Men bakom dem uppväxte farliga medtävlare, vilkas framtida storhet ingen gärna kunnat ana.

Moskovitiska storfurstendömets sammanslutning under tatariskt skydd.

En rätt pålitlig krönika förtäljer om ett furstemöte år 1147 i *Moskva,* en liten ort, vars namn yngre sägner förknippat dels med en svartsjuk och förrädisk bojars indragna landgods, dels med en världsföraktande eremits träskgömda skogshydda. Dess läge giver vid handen, att här fordomdags sammanstötte flere vägar, som ledde åt olika håll inom de vidsträckta ryska bygderna genom mer eller mindre bekväma båtleder och över mellanliggande låga, tämligen smala vattenskillnader och bärställen *(voloki).* Från Moskva, där den liknämnda, buktande floden nedom en litenfors blir tillgänglig för fartyg, kunde man åt sydöst komma ut i Oka och sedan antingen vidare utför denna älv in i det rjazanska landet eller ock åt sydväst ett gott stycke uppför Oka, så över en landås och nedför Dnjeprs biflod Desna ända till Kiev. Från Moskva är likaledes ej långt vare sig till övre Kljazma och de gamla suzdalska städerna, eller till Volgas södra biflod Lama, där det en gång novgorodska fästet *Volok Lamskij (Volokolamsk)* bevakade vägen åt norr, eller ens till övre Dnjepr, vars bäcken behärskades av det västryska furstendömet *Smolensk.*

Djupa, lummiga skogar höljde länge dessa gränstrakters växlande höjder och breda dalsänken omkring en kulle vid Moskvaflodens vänstra brädd emellan tvenne smärre åar. Strax ovan om denna kulle utmynnar den i kärren försinande *Neglinnaja,* något längre ned den raskare *Jauza.* Där uppe anlades efter fornrysk sed en suzdalsk borg, som småningom skulle utvidgas till den blivande huvudstadens *Kreml,* men i början blott ansågs god nog att jämte den föga inbringande omnejden tilldelas fursteättlingar utan erkända anspråk på bättre arvslotter. Emellertid uppstod invid borgen en småstad, som blev tatarernas första byte, då de på omvägen över Rjazan kringrände det suzdalska landet. Även i slutet av trettonde århundradet råkade Moskva, som vanligen förskonades i sin tillbakadragenhet, tillika med många andra städer ut för de inkallade tuktomästarnas

plundringslystnad, men torde snart nog hava repat sig igen under en försiktig och tålmodig furstes vård.Då satt här den fjärde sonen till Alexander Jaroslavitj, *Danilo,* som genom ett svekfullt överfall på en rjazansk furste förvärvade det viktiga *Kolomna* vid Moskvaflodens utlopp i Oka och genom testamente efter en sjuklig och barnlös brorson *Perejaslavl* med ett ansenligt område emellan Suzdal och Tver. När han munkvigd, såsom det hövdes en from herre, avled i sina bästa år, skiftades visserligen enligt hävd det förkovrade arvlandet emellan hans fem söner, som likväl icke hunno komma i delo, emedan döden skördade de fleste i tidig ålder. Den äldste, *Jurij,* tog till harm för bojarerna i det förnämligare Perejaslavl sitt säte i Moskva, som han ytterligare tryggade genom att vid flodens övre lopp bemäktiga sig *Mozjaisk,* förut tillhörigt en gren av Smolensks furstehus. Hos honom såsom en företagsam, men knappast framdeles besvärlig bundsförvant sökte novgoroderna stöd emot sina närmaste grannar vid Volga.

Så utbrast emellan Moskva och Tver en mångårig strid på liv och död med förvirrade, vilda omskiften. Trenne tverska furstar avrättades efter varandra i horden, där också Jurij själv nedstacks av en bland dem, *Dmitrij* »med de grymma ögonen», året efter sedan han å Novgorods vägnar beseglat nöteborgska freden med Sverge. Hans ende kvarlevande broder härjade med tatariska och egna skaror det upproriska Tver och utnämndes för sitt nit till storfurste av kanen (1328), som dock i nåder överlät den ohjälpligt försvagadenabostaten åt en sparad medlem av dess eget furstehus.

Ivan Danilovitj Kalita (»penningpungen»), storfurste »av allt Ryssland» *(vseja Rusi),* såsom han kallade sig, hann under sin trettonåriga regering utstaka den väg, som med stigande lycka fullföljdes av hans ättlingar. Rysslands moskovitiska »samlare» *(sobirateli russkoj zemli)* voro i främsta rummet driftiga affärsmän, vilka utan överspänd självkänsla visste att lämpa sig efter tidens krav. Genom kanens gunst hade de kommit sig upp, och ivrigt sökte de bevara denna säkra grundval för sin makt. Gång på gång företogo de, efter att hava uppgjort sitt testamente, den äventyrliga resan till horden, där de genom sin lydnad och offervillighet bragte alla medtävlares stämplingar på skam. Redan förut hade kanerna funnit, att deras egna, ej alltid vederhäftiga uppbördsmän lämnade mindre behållning i deras fatabur än de ryska furstarna, som överbjödo varandra för att få den betydelsefulla förtroendeposten såsom tatarskattens insamlare. Men ingen visade sig i detta värv så pålitlig som den moskovitiske storfursten, och hans skicklighet växte genom förvärvad vana, vadan intet skäl fanns att giva uppdraget åt någon annan. Även om åtskilligt på vägen fastnade vid hans fingrar och han till och med någon gång dröjde med betalningen, när inre förhållanden i horden gjorde ett slikt tilltag rådligt, så återstod dock alltid för kanens räkning tillräckligt mycket för att han skulle kunna slippa besväret med skattelängderna, vilkas förande och granskning helt ochhållet överlämnades åt storfursten med rättvist förtroende till hans omtanke och nit.

Ty han förstod att klämma efter de skattdragande med besked, och kanens myndighet stod till hans förfogande, när så krävdes.

Tyngst vilade bördorna, såväl de gamla furstliga pålagorna som de nya, ojämförligt större tatariska förpliktelserna i avgifter och arbete, på de jordbrukande bönderna, som voro och kallades rätt och slätt »kristne» *(krestiane)* och ingenting annat. Enligt anställd uppskattning dels av mantalet, dels av jorden efter plogland *(socha),* lades på varje omedelbart under storfursten lydande bondesamhälle ett bestämt skattemått, som sedan av bönderna själva fördelades dem emellan, men sällan minskades, ifall förändringar skedde inom byalagen i folkmängd och landets uppodling. Därigenom tvungos de särskilda menigheterna till fastare sammanhållning, och de sågo ogärna, om någon av medlemmarna olovandes avlägsnade sig och sålunda vräkte så mycket värre tunga på de kvarstannande. För övrigt ökades oaktat skatterna, som allestädes voro höga, invandringen till det egentliga moskovitiska området, där man hade än mindre än förr att frukta av tatarerna, sedan storfursten kommit i så innerligt förhållande till dem, och där hans eget intresse påbjöd större skonsamhet mot allmogen. Det var ej heller så lätt att åter fly därifrån, då gränsen å ena sidan spärrades av rovlystna nomader, å andra sidan öppnade sig åt mindre gynnade furstendömen. Från dem lockade även storfursten till sig bönder genomtillfälliga lättnader, som beviljades för nyodlingar, och själv inköpte och anlade han ständigt flere byar, befolkade dels med

landbor, vilka i allmänhet erlade hälften av skörden i avrad, dels med trälar, i synnerhet ryska krigsfångar, som han vid sina täta besök inlöste i horden. Ehuru alltså den ofria befolkningen tillväxte, var det dock alltid en stor fördel att heta »storfurstens man», och till yttermera visso förbjöd han enskilda jordägare att draga till sig hans egna skattepliktiga bönder.

Emot de mindre furstarna förfor han däremot på annat sätt. Han ensam ägde uppbära den på var och en av dem fallande andelen av tatarskatten, och de måste genom särskilda fördrag uttryckligen förplikta sig att »ej lära känna horden», ej personligen där infinna sig och avleverera sin uppbörd, som det för övrigt var deras egen sak att utkräva av sina undersåtar. Denna rätt blev för dem ett så mycket svårare ansvar, som de ej kunde göra några eftergifter, vadan bönderna i massor övergåvo deras land och flyttade in i storfurstens. Småfurstarnas restantier växte därför, och dessutom måste de vid tronombyten, då ofta tillika arvet splittrades, med dryga summor lösa sina fullmakter av kanen. De råkade i tryckande skuld hos storfursten, som slutligen inköpte deras furstliga rättigheter, stundom till och med deras arvegods, och tvang dem själva att inträda i hans tjänst. Övergången mildrades väl i vissa fall genom ömsesidiga giftermålsförbindelser. Men småningom införlivades på detta sätt, oftare än genom öppet våld, större delen av det forna vladimirska storfurstendömeti den moskovitiska husmakten, ehuru ingalunda i sammanhängande geografisk utbredning. Endast Tver och Rjazan bevarade i det längsta sitt oberoende, om också med vissa landavträdelser till Moskvas förmån. Orsaken var, att dessa linjers huvudmän själva »kände horden», vadan de ock, tämligen egenmäktigt, tillade sig storfurstetiteln och mot sina närmaste fränder under varjehanda växlingar även följde det moskovitiska föredömet. Tver med sitt inklämda läge kunde annars ej komma särdeles långt, men Rjazan utvidgade sig något åt söder, där de första *donska kosackerna* vid mitten av femtonde århundradet uppträda i dess tjänst.

Bojarernas ställning förändrades även genom den nya utvecklingen. De behöllo sin gamla rätt att efter behag flytta över från den ene furstens tjänst till den andres. Men Moskva drog redan tidigt till sig framstående herrar från de smärre furstehoven och även från det inom sig upplösta Dnjeprlandet. Dit kommo icke blott tatariska hövdingar, utan till och med vandrande riddare från Tyskland och eljes från den kätterska västern. Från många håll var Moskva lätt tillgängligt och ingalunda genom den tatariska erövringen avstängt från Europa. Ur dessa element bildades de gamla moskovitiska bojarätternas krets, som ytterligare förstärktes av »tjänande furstar» och de införlivade furstendömenas bojarer. Alla sökte de sin utkomst och sin ära i storfurstens tjänst, utom vilken de betydde föga och knappast ens kunde känna sig trygga för liv och gods. Av ålder lönadesstormännen i Volgalandet ej så mycket med *arvegods (vottjiny)* som med *tjänstegods (pomestia),* vilka de miste, så snart de lämnade tjänsten. För dem var således landets splittring i många furstendömen ett hinder att öka sina jordbesittningar, och det låg i deras eget intresse att främja de moskovitiska storfurstarnas enhetsverk. Småfurstarnas undergång påskyndades därigenom, att deras bojarer avföllo till Moskva, såsom då det viktiga Nizjnij Novgorod förvärvades av storfursten *Vasilij Dmitrijevitj* (1392). Likaledes hämmades genom bojarernas anslutning till den moskovitiska ättens huvudman den icke sällan hotande faran av landets nya fördelning emellan själva denna ätts olika grenar.

Stora förmåner bereddes de tjänstskyldiga godsägarna av härskarens gunst. De fingo frihet från de flesta skatter och till och med domsrätt med ty åtföljande sakören, utom i de svåraste högmål, över sina underhavande, vilkas antal en klok egendomsherre lätt kunde öka, om han beviljade även dem något så när motsvarande lättnader. Det stod honom öppet att locka till sig arbetskrafter från främmande furstendömen, och han kunde fasthålla dem hos sig därigenom, att ingen flyttning tillstaddes, förrän landbon återgäldat det av husbonden lämnade förskottet till gårdens uppsättning, och blott vid en bestämd fardag, två veckor före och en vecka efter den »kalla» *Göransdagen (Jurjev den,* 26 nov.) på hösten, sedan årets jordbruksarbeten blivit fullbordade. Över sina ärvda, köpta eller i krig rövade trälar hade han naturligtvis full myndighet, och det hände ej sällan, att ävenfria bönder mot villkor, att han betalade deras skulder och åtog sig ansvaret för deras skatteplikters fullgörande, förbundo sig till längre eller kortare trälarbete, ehuru barnen, rättsligen åtminstone, i alla händelser skulle bliva fria.

Dessutom förordnades herrarna till ståthållare i städerna med närmaste underlydande områden eller till hövitsmän

över de från städerna skilda landsändarna. Såsom sådana ägde de, utöver de storfursten tillkommande inkomsterna, att för egen räkning kräva sitt underhåll eller *kormlenije* av innebyggarna, och för att så många stormän som möjligt skulle få del därav, tillsattes ståthållarna blott på några få år och ofta tvenne i sänder över samma område. Men tillika utvecklades storfurstens hovhållning i större omfång, och de ämbeten, under vilka dess särskilda grenar lydde, ökades till antalet och blevo alltmer eftersökta. Särskilda gods och landområden voro anslagna till förvaltningskostnadernas betäckande för dessa olika ämbeten. Utom hovmästare, skattmästare och kansler funnos höga ämbetsmän, som ägde att övervaka storfurstens biskötare, deras byar och de till deras underhåll bidragande skattebönderna, hans falkenerare och övriga jägare, hans stall och hans hästhjordar, som i landsändarna utfodrades på allmogens bekostnad. Med sådana ämbetsmän och andra stormän, som vistades vid hovet, plägade storfursten rådslå även i politiska mål, och sålunda bildades efter hand ett moskovitiskt *riksråd (bojarskaja duma).* Valet av rådgivare berodde visserligen på storfurstens vilja, men han kunde icke underlåtaatt såväl därvid som vid ämbetstillsättningar göra avseende å de rangskillnader, som allt skarpare framträdde emellan de särskilda ätterna. Han kunde så mycket hellre rätta sig därefter, som dessa skillnader väsentligen grundade sig på de ämbeten förfädren beklätt i moskovitisk tjänst och sålunda bidrogo att nedtrycka de landlösa Rurikovitjerna i jämförelse med övriga stormän. I femtonde århundradet började tjänstelistor föras, enligt vilka ätternas inbördes rangordning *(mestnitjestvo)* fastställdes, på det att ingen måtte tvingas att tjäna under någon annan, vars förfäder innehaft lägre uppdrag. Men för att vinna högre befordran måste man likväl alltid tjäna sig upp vid hovet under storfurstens egna ögon från det ena ämbetet till det andra. Bojartiteln övergick till att beteckna den högsta rangklassen inom riksrådet, som alltid var fäst vid härskarens person och ej, såsom det svenska i äldre tider, spritt i landsändarna, såvida icke några av dess medlemmar voro betrodda med krigsbefäl eller andra tillfälliga uppdrag.

Hovet i Moskva blev sålunda den medelpunkt, kring vilken en nybildad *högadel* samlade sina ärelystna strävanden, sedan småfurstarna med sina följen ej längre fingo fortsätta sin tävlan i landsändarna. Riksrådet arbetade lika ivrigt för det nya väldets sammanslutning och utvidgning som storfurstarna, vilka med skäl kunde tillstyrka sina söner att följa de gamla bojarernas råd. Men vid hovet kunde icke alla medlemmar av bojarätterna finna utrymme, och därför uppstod även en talrik *lågadel,* som likväl icke genom en skarp gränsskildes från högadeln, emedan storfursten i sitt hov kunde anställa vem han ville. Dessa lägre hovmän *(dvorjane)* och bojarsöner innehade ävenledes arvegods och tjänstegods med liknande förmåner som stormännen. De voro skyldiga att på kallelse infinna sig till krigstjänst och utgjorde jämte de särskilda följen, som de tjänande furstarna ännu länge plägade uppsätta, massan av storfurstens rytteri, ehuru denna plikt ännu ej var reglerad i mån av godsens avkastning. Det låg för övrigt i vars och ens intresse att komma med så många karlar som möjligt för att vinna härskarens bifall, i synnerhet som de förmögnare icke på bättre sätt kunde använda sina medel. Men för de fattigare bojarsönerna kunde det ofta vara svårt nog att hålla ens sig själva med häst och rustning, då godsen delades emellan arvingarna och förlorade i värde därigenom, att de stora herrarna genom lättnader, som bojarsönerna icke hade råd att medgiva, visste att locka till sig deras bönder.

Utom den besutna adeln hade storfursten även en mängd andra avlönade »fria tjänare»: sekreterare eller *diaker* och skrivare *(podiatjije),* såsom namnet (av det grekiska *diakonos*) antyder, upprinneligen klerker, vidare fogdar, uppbördsmän, förvaltare av varjehanda slag. Alla dessa personer sammanfattades med adeln under benämningen »tjänande män» *(sluzjilyje ljudi)* i motsats till de »betungade männen» *(tiaglyje ljudi),* som voro förpliktade till skatter och dagsverken i stället för hedersammare personlig tjänst. Dessa samhällsskillnader motsvara i viss mån de svenska beteckningarna *skatte*och *frälse.* Olikheten består egentligen däri, att i det moskovitiska Ryssland med dess bördiga, i rikt mått tillgängliga jord och svävande rättsförhållanden skattetvånget lättare än i Sverge, där det fastnade vid jorden, kunde leda till personlig ofrihet för de arbetskrafter, som ensamma gåvo denna jord dess värde, men ej av eget intresse fasthöllos inom vissa råmärken. Statsbegreppet var i Ryssland så litet utvecklat, att allmogens undersåtliga förhållanden till storfursten i det hela likställdes med de underhavandes förhållande till sina enskilda husbönder, under det att i Sverge liknande försök strandade på tydlig lag och

fäderneärvt rättsmedvetande.

Städernas borgerskap hörde även till det betungade folket, och varje spår av de forna tingen utplånades genom den moskovitiska förvaltningen, som på sin höjd lät borgarna liksom bönderna medverka vid själva skattläggningen under gemensamt ansvar. Men över den lägre stadsbefolkningen, som i likhet med allmogen på landet plägade kallas »svarta män» *(tjernyje ljudi),* höjde sig de förmögnare köpmännen eller »gästerna» *(gosti)* och krämarna *(kuptsy),* bland vilka klädeshandlarna, som även hade vidsträckta förbindelser med utlandet, synas hava åtnjutit särskilt anseende. Moskvas politik främjade den ryska samfärdselns utveckling under tatariskt skydd. I Tana, Soldaja (på ryska *Surozj*) och andra sjöstäder voro ryssar icke sällsynta, ehuru de sällan vågade sig längre. I Saraj fanns en så talrik rysk koloni, av både fångar och köpmän, att ett särskilt biskopsdöme där kundeupprättas och trivas såsom ett levande vittnesbörd om tatarernas fördragsamhet. Över Moskva gick den genaste vägen från norra Ryssland utför Kljazma till nedre Volga, där Nizjnij Novgorods handel vidgades och understöddes genom spridda utflyttningar i mordvinernas och tjeremissernas land. Där anlade även den helige *Makarij* i första hälften av femtonde århundradet Rysslands östligaste kloster, som längre fram blev sätet för en vida bekant marknad.

Moskva uppblomstrade icke minst genom denna ökade handel, som även fyllde storfurstens kassa med reda penningmedel. Ännu Ivan Kalita måste nöja sig med en fästning av ekvirke, men i slutet av fjortonde århundradet var Kreml omgivet av stenmurar, de enda i Volgalandet. Flere kyrkor och kloster byggdes uppe på kullen; ehuru de ännu voro små och enkla, smyckades de efter lägenhet med allmänt dyrkade helgonabilder. Furstarnas testamenten utvisa, att i deras skattkamrar funnos många dyrbara klenoder och praktdräkter. De idkade själva köpenskap i stort omfång genom särskilt därmed betrodda handelsmän, som sålunda även på visst sätt hörde till det tjänande ståndet. Novgoroderna sökte förgäves krossa detta fruktade medtävlarskap genom formliga vikingatåg, som företogos utför Volga av rovlystna skaror under förnäma mäns befäl, men slutligen måste, ehuru de skenbart ogillades av republikens regering, umgällas med dryga böter till den vredgade storfursten. Novgorods ställning till den moskovitiska makten blev allt svårare, full av tvetydigheter ochinbördes misstro. Svaghetskänsla och handelsintressen nödgade vanligen republiken att till namnet erkänna Volgalandets härskare som sina egna furstar och stundom mottaga deras ståthållare, till och med att fylla sin andel i den »svarta skatten» till tatarerna. Men över sin inre självstyrelse vakade novgoroderna ängsligt och motarbetade i mjugg storfurstarna genom att understödja deras medtävlare. Å andra sidan sände storfursten sina jägare och fiskare ända till Vita havet, han gjorde anspråk på flere orter i Dvinalandet, vars nybyggare uppviglades till avfall från Novgorod, och förnyade väpnade sammandrabbningar ådagalade, att republikens kolonialområde höll på att sprängas genom den från Moskva inskjutna kilen. Likaså underblåstes oviljan emot Novgorod i Pleskov, vars republikanska frihet från början av femtonde århundradet ständigt beskyddades av moskovitiska ståthållare.

Det littauiska Ryssland.

Tiden var likväl ännu icke inne för en avgörande brytning. Vid den moskovitiska maktens sida samlades ett annat Ryssland, som på alla håll upptog striden med tatarerna och deras skyddslingar.

Även där utgick det nya politiska livet från en främmande kraft, som gjorde slaverna till sina redskap. Den littauiska stammen står visserligen den slaviska närmare än någon annan, men intager dock, ehuru föga talrik och utbredd, en självständig inbördes misstro. Svaghetskänsla och handelsintressen nödgade vanligen republiken att till namnet erkänna Volgalandets härskare som sina egna furstar och stundom mottaga deras ståthållare, till och med att fylla sin andel i den »svarta skatten» till tatarerna. Men över sin inre självstyrelse vakade novgoroderna ängsligt och motarbetade i mjugg storfurstarna genom att understödja deras medtävlare. Å andra sidan sände storfursten sina jägare och fiskare ända till Vita havet, han gjorde anspråk på flere orter i Dvinalandet, vars nybyggare uppviglades till avfall från Novgorod, och förnyade väpnade sammandrabbningar ådagalade, att republikens kolonialområde höll på att sprängas genom den från Moskva inskjutna kilen. Likaså underblåstes

oviljan emot Novgorod i Pleskov, vars republikanska frihet från början av femtonde århundradet ständigt beskyddades av moskovitiska ståthållare.

Det littauiska Ryssland.

Tiden var likväl ännu icke inne för en avgörande brytning. Vid den moskovitiska maktens sida samlades ett annat Ryssland, som på alla håll upptog striden med tatarerna och deras skyddslingar.

Även där utgick det nya politiska livet från en främmande kraft, som gjorde slaverna till sina redskap. Den littauiska stammen står visserligen den slaviska närmare än någon annan, men intager dock, ehuru föga talrik och utbredd, en självständigställning inom den stora indisk-europeiska folkgruppen, av vars ursprungliga språk denna gren bland alla i Europa kanske bevarat de mest levande minnen. Splittrade i många småfolk utan ordnad regering, kunde littauerna länge hålla sig tämligen avsides från de stora världsrörelserna, ehuru de på sina utkanter ofta oroades, dels av slaverna vid Weichsel, Bug och Dyna, dels av germanerna vid Östersjön. Från de senare kom slutligen den anstöt, som väckte det slumrande folkmedvetandet. Tyska orden grundlade från det trettonde århundradets början i Lifland och Preussen sina krigiska kolonier, som förde det latinska korset segrande inåt landet bland hedningar och grekiska kättare. Motståndet fann sitt ryggstöd först i det sanka landet omkring Njemen och dess högra biflod Vilia, bakom de tjocka, mörka skogarna, där än i dag uroxen och björnen finna sina gömslen, hos det folk, som av slaverna kallas *Litva,* men är mest känt under det tyska, till hela stammen utsträckta namnet *littauer* (på medeltidens svenska *lettugar*). Littauiska härhövdingar uppstodo, som tillägnade sig riddarnas vapen och stridssätt, men med framgång värjde mot dem sin fäderneärvda hedendom såsom bollverket för sin och folkets självständighet. Det littauiska konungadömets begynnelser äro insvepta i dunkel, men flere föregångare hade brutit väg för *Gedimin,* Ivan Kalitas samtida, innan han gjorde *Vilna* till huvudstad i ett rike, som han starkt utvidgat överlämnade åt sina ättlingar, från hans sonsons tid världshistoriskt frejdade under *Jagellonernas* namn.Ryssarna vid Dyna samlade sig emot de gemensamma fienderna under det littauiska inflytandet, som även i Pleskov och Novgorod gjorde sig gällande mot tyskar och svenskar. Nästan ljudlöst hemföll till det nya riket det ena ryska furstendömet efter det andra, *Polotsk, Vitebsk* och många flere. Gedimins son *Olgerd,* en av medeltidens största härskargestalter, erkändes som storfurste i nästan hela Dnjeprlandet och anslöt sig nära till sina ryska undersåtars seder, återgav dem själva det heliga Kiev och sträckte sina erövringar på tatarernas bekostnad ända till Svarta havet, där under dessa strider det grekiska Cherson anses hava blivit fullkomligt ödelagt. Medan förnämligen hans broder, den ridderlige hedningen *Kestuit (Kejstut)* tillbakahöll ordensriddarnas anfall, uppträdde Olgerd såsom en hotande medtävlare till de moskovitiska storfurstarna i Novgorod, Tver, Smolensk. Rysslands tyngdpunkt var nära att förflyttas från Moskva till Vilna.

Men även i den littauiska härskarätten insmög sig den ryska furstesedens söndringsfrö. Flere av Gedimins talrika avkomlingar, som icke voro nöjda med sina smärre arvslotter under storfurstens lydno, gingo över till det fientliga lägret i Moskva. Den yngste av Olgerds tolv söner, *Jagello (Jagailo),* åt vilken fadren bestämt Vilnas furstestol, lät i fängelset strypa sin farbroder Kestuit, men måste sedermera dela makten i Littauen med dennes son *Vitold (Vitovt)* och på varjehanda sätt söka tillfredsställa sina egna bröder. Själv förvärvade han Polens krona genom giftermål ochadelns val (1386). Han och hans flesta fränder övergingo till den katolska kyrkan, det littauiska krigarfolkets kärna skänkte Polen dess yppersta historiska ätter, och genom omvändelse eller åtminstone kyrklig union ville man tvinga även ryssarna att böja sig under påvens ok, ehuru i politiskt avseende ännu länge det littauiska storfurstendömet och Polens krona höllos tämligen åtskilda. Rikenas förening bar sin frukt i den lysande *segern vid Tannenberg* (1410), varigenom preussiska ordens makt bräcktes, men åt öster förlamades den kraftige Vitolds ansträngningar genom det begynnande splitet emellan kyrkorna och Littauens sammanhang med Polens förvecklingar. Visserligen förvärvades Smolensk helt och hållet (1395), men det epokgörande *slaget vid Vorskla* (1399), där Vitold i grund besegrades av Gyllene horden, frälste Moskva från

hans erövringsplaner och prisgav Sydryssland ånyo för en tid åt tatarernas härjningar, ehuru det littauiska områdets gränser icke där inskränktes.

Moskovitiska kyrkosegrar.

De moskovitiska storfurstarna hade allt skäl att iakttaga en försiktig politik emot sådana grannar, som någon gång till och med drogo furstarna i Rjazan på sin sida och förstodo att reta tatarernas vrede mot de uppåtsträvande vasallerna. Emellan de båda ryska makterna skärptes för varje släktled den oundvikliga spänningen, som varken tillfälliga adelns val (1386). Han och hans flesta fränder övergingo till den katolska kyrkan, det littauiska krigarfolkets kärna skänkte Polen dess yppersta historiska ätter, och genom omvändelse eller åtminstone kyrklig union ville man tvinga även ryssarna att böja sig under påvens ok, ehuru i politiskt avseende ännu länge det littauiska storfurstendömet och Polens krona höllos tämligen åtskilda. Rikenas förening bar sin frukt i den lysande *segern vid Tannenberg* (1410), varigenom preussiska ordens makt bräcktes, men åt öster förlamades den kraftige Vitolds ansträngningar genom det begynnande splitet emellan kyrkorna och Littauens sammanhang med Polens förvecklingar. Visserligen förvärvades Smolensk helt och hållet (1395), men det epokgörande *slaget vid Vorskla* (1399), där Vitold i grund besegrades av Gyllene horden, frälste Moskva från hans erövringsplaner och prisgav Sydryssland ånyo för en tid åt tatarernas härjningar, ehuru det littauiska områdets gränser icke där inskränktes.

Moskovitiska kyrkosegrar.

De moskovitiska storfurstarna hade allt skäl att iakttaga en försiktig politik emot sådana grannar, som någon gång till och med drogo furstarna i Rjazan på sin sida och förstodo att reta tatarernas vrede mot de uppåtsträvande vasallerna. Emellan de båda ryska makterna skärptes för varje släktled den oundvikliga spänningen, som varken tillfälligaförlikningar eller svågerlag förmådde utjämna. Men Moskva fick en mäktig bundsförvant i den ortodoxa kyrkan, när hon under världens anfäktelser letade efter en trygg fristad för sina överherdar och sin oförfalskade lära.

Den kievske metropoliten, under vilken från början hela den ryska kyrkan lydde, vigdes själv av patriarken i Konstantinopel, som oftast utan synnerligt avseende på furstarnas förslag. Försök att anförtro valet åt en inhemsk biskopssynod tillbakavisades såsom kätterska tilltag. Det latinska kejsardömet försvårade likväl även den kyrkliga förbindelsen, och den rättrogne patriarken, som flytt till det grekiska hovet i *Nicæa,* nödgades viga den kandidat, som tillsändes honom av den närmaste mäktige fursten i Galizien. Sedan tatarerna förstört Kiev, måste metropoliten utan varaktig stad resa omkring i sin vidsträckta kyrkoprovins. Men varje tatarkan bekräftade hans myndighet och domsrätt över prästerskapet genom sin *jarlyk,* varigenom strängeligen förbjöds att smäda ryssarnas tro, att med pålagor besvära kyrkan eller i någon mån oroa hennes tjänare, på det att metropoliten i frid och utan bekymmer måtte kunna genom sina böner för kanen och hans ätt stärka hans krigsmakt.

Dessa förväntningar svekos ej heller av metropoliterna, som allvarligt förmanade furstar och menighet att lydigt underkasta sig den otrogne tsarens bud, själva ödmjukt inställde sig i horden och oaktat försöken att kvarhålla dem i Galizien mot slutet av trettonde århundradet flyttade upptill Vladimir för att säkrare få åtnjuta det tatariska skyddet och övervaka sin viktigaste hjord. Patriarken, som med Paleologerna återvänt till Konstantinopel, gav gärna sin välsignelse åt hordens milda kyrkliga överhöghet, emedan de kristna furstarnas inblandning syntes honom vida farligare för hans egna intressen. Men metropoliten *Peter,* ehuru själv från Volynien, insåg nödvändigheten för kyrkan att sluta förbund med den nya furstemakten i Volgalandet, och på hans tillstyrkan grundlade Ivan Kalita (1326) en egen metropolitkatedral, *Mariehimmelsfärdskyrkan (Uspenskij sobor)* i Moskva, där Peter själv vilar såsom den förste i de särskilt moskovitiska helgonens rad.

Förhållandet till tatarkanen rubbades naturligtvis ej genom metropolitens och storfurstens samverkan. Den märkligaste bland Peters efterträdare i århundradets senare hälft, den helige *Alexej,* son till en moskovitisk bojar, var icke blott det storfurstliga hovets förnämste rådgivare, utan prisas tillika av legenden för sitt inflytande i horden, där han på ett underbart sätt lyckades bota kanens sjuka gemål. För patriarken däremot blev förändringen rätt brydsam, enär både polske konungen, under vars välde Galizien hade fallit, och storfursten av Littauen bestormade honom med framställningar att viga särskilda metropoliter för deras grekisk-ortodoxa undersåtar. Då han i det längsta ej ville veta av den ryska kyrkans delning, som förr eller senare måste leda till de olika staternas kyrkliga självständighet, sökte han reda sig genom varjehanda efter omständigheterna skiftandeåtgärder. Än skyndade han att oombedd sända till Ryssland sina egna kreatur, som ingen lagligen kunde vägra att erkänna. Än åter delade han under vissa förbehåll sin välsignelse emellan de världsliga härskarnas kandidater och lät dem själva förlikas inbördes bäst de kunde. Patriarken gick då åtminstone icke miste om de rika gåvor, varmed han vid dylika tillfällen plägade hugnas, dubbelt välkomna under det bysantinska väldets dödskamp.

De kyrkliga motsatser, som för långliga tider skulle skilja Rysslands båda hälfter, började allt skarpare utpräglas. Den moskovitiske metropoliten gjorde sig till den stränga renlärighetens målsman på samma gång som han med sina bannstrålar understödde sin storfurstes politik.

Kätteriet vann så lätt insteg, där den moskovitiska tukten saknades eller var omtvistad. I det littauiska Ryssland voro de påviska förförelsekonsterna starka nog att snärja även många ortodoxa prelater, som i sin fridsamhet gjorde sig skyldiga till ödesdigra eftergifter. I Tver fanns en biskop, som förnekade själva det jordiska paradisets tillvaro, ehuru pålitliga novgorodska skeppare i österfärd hade nått dess sälla kust, där flere karlar av besättningen rymt. Novgorods vladyka visade benägenhet att underkänna metropolitens kanoniska rättigheter och processade med honom, ehuru förgäves, inför patriarkens domstol. Republikens hövdingar, som tillskansat sig patronatet över många kyrkor och kloster, genomdrevo en gång (1385) på tinget till och med en lag, som upphävde skyldigheten att hörsamma metropolitensstämning till Moskva i kyrkliga mål. De föraktade hans interdikt och hotade själve patriarken med övergång till latinerna, om de ej finge sin vilja fram, tills slutligen storfursten grep in med vapenmakt och tvang dem till penningböter och annan upprättelse åt metropoliten.

Nästan än värre gick det till i Pleskov, där självständighetslustan närmast vände sig mot den novgorodske ärkebiskopen, men stundom yttrade sig i former, som icke heller kunde vara behagliga i Moskva. Det pleskovska prästerskapet tog sig för att regera sig självt genom synoder med valda åldermän, och lekmännens inblandning hotade att skapa en nära nog presbyteriansk kyrkoförfattning. I gudstjänst och lära yppade sig hemska villfarelser. Munkar uppträdde, som med ett dubbelt halleluja i stället för ett tredubbelt under högmässan minskade Herrans lov. Det var icke utan, att österlandets gamla kätterier, som i Bulgarien uppammat *bogomilernas* aldrig fullkomligt utrotade sekt och medelbart påverkat västerns albigenser och katarer, även röjde sitt inflytande i norra Rysslands kyrkliga stridigheter. I senare hälften av fjortonde århundradet och långt in i det femtonde väcktes stor förargelse av åtskilliga fritänkare, som kallades *strigolniki,* från början antingen simpla hantverkare (»klädestillklippare») eller »klippte och rakade», utstötta prästmän och munkar. De ivrade först och främst emot simonien, den grekiska kyrkans arvsynd, som hänsynslöst utövades inom alla hierarkiens grader, men i sin avsky för all penningebesmittelse övergingo de snart med äkta ryskradikalism till att förkasta varje slags kyrklig ordning och gudstjänst, själamässor och botövningar, dop och nattvard. Något eget församlingsliv synas de icke hava varit i stånd att grunda, utan splittrades i avvikande meningsgrupper. Varje lekman, lärde de, hade lov att undervisa i tron på allas Fader i himlen, och det var nog att utan präst, men med ansiktet mot marken, bikta sina synder för jorden; några bland dem beskylldes även för att neka livet efter detta. Från Pleskov utbredde sig oron till Novgorod, där under vilda folkupplopp klostren stormades såsom »bojarernas visthus». Båda fristaternas ledande män måste för att kväva denna rörelse sluta sig till prästerskapet, som oaktat inbördes tvister nitiskt väpnade sig mot den gemensamma faran. Såväl patriarken som metropoliten utfärdade herdabrev med varningar att ej låta bedraga sig av det exemplariska leverne, som utmärkte dessa kättare liksom alla andra. Sektens stiftare dränktes i Volchov efter novgorodska tingets dom, men de upprepade förföljelserna hunno dock ej utgallra allt slikt ogräs ur det republikanska området.

I det moskovitiska landet däremot frodades kyrkan, fri från timliga vedermödor och otrons styggelser. Väl var prästerskapet i allmänhet mycket okunnigt, dess seder grövre och mer fördärvade än annorstädes genom beröringen med Orientens grymhet och laster. Utom det författarskap, som å ämbetets vägnar idkades av vissa prelater, skrevs just ingenting annat än enformiga legender och magra, mycket försiktiga krönikor, där detfurstliga idealet får sin färg av listen, ej av mannamodet, och där Moskvahovets inverkan redan låter skönja sig, ehuru någon gång halva suckar förnimmas efter den gamle kievske annalistens frihet att skriva både gott och ont. Sedan de sydslaviska folken i slutet av fjortonde århundradet dukat under för osmanerna, förirrade sig några serbiska och bulgariska munkar också till sina moskovitiska trosbröder, av vilka de användes att med senbysantinismens vältalighetsblomster utsmycka de ryska helgonens underverk. Från samma håll kommo även åtskilliga bogomiliska skrifter, som ännu i allsköns oskuld lästes och avskrevos utan att rubba vördnaden för kyrkoläran. Ty så länge hennes vårdare ej mötte något öppet motstånd, hade de tålamod med förbjudna vidskepelser och apokryfiska uppenbarelser, liksom de i den kyrkliga konsten icke hade någonting emot de asiatiska fantasimönster, som under inhemska mästares händer numera började, omväxlande med den bevarade bysantinska regeltroheten, framkalla en sällsam moskovitisk blandningsstil.

Men framför allt var kyrkan lycklig i sin ekonomiska ställning, som hägnades av både kanens och storfurstens privilegier, av både världslig hävd och kanonisk lag, emot statens krav och lekmännens intrång. Metropoliten höll ett hov, som tävlade med storfurstens, hade sina egna bojarer och ägnade sig likaledes med iver åt näringar och köpenskap genom sina tjänstemän; i allt detta följde biskoparna efter förmåga hans exempel. Av det »svarta», betungade och gifta prästerskapet isocknarna uppbar han dryga skatter och gärder, men ändå var det andliga ståndet så lockande, att storfursten måste hindra sina bönder från inträde däri, vadan det förnämligast fick sina medlemmar från prästsläkterna själva, vilka såsom sådana alltid lydde under kyrkan. De »vita» renlevernesmännen åter, som ensamma kunde uppnå kyrkans högre värdigheter, hade det vida bättre och utgingo från alla samhällsklasser. Digerdödens skräck och ofantliga härjningar livade vid mitten av fjortonde århundradet nitet för nya klosterstiftelser, till vilka flere och större gods än vanligt skänktes antingen av inträdande munkar eller av utdöende släkters medlemmar. Klostren och deras vidsträckta ägor lämnade i dessa bistra tider en välbehövlig tillflykt undan de ökade skattebördorna, även åt dem, som ej åtrådde späkningar, utan nöjde sig med att bruka jorden åt de andliga kämparna.

Kraftigast uppväxte det moskovitiska Rysslands mest vördade och besökta vallfärdsort, *Troitsa* eller *Trefaldighetsklostret (Troitsko-Sergijevskaja lavra),* en dagsresa från Moskva på vägen åt Jaroslavl. Dess stiftare, den helige *Sergij från Radonezj,* son till en rostovsk bojar, som i följd av Ivan Kalitas förtryck nödgats övergiva sin fädernestad och flytta in på moskovitiskt område, var från ungdomen svärmisk och så medlidsam, att han lär hava delat sitt knappa bröd med den hungrande björnen i skogen, men blev sedan en slug diplomat, som gjorde sin storfurste viktiga tjänster i förvecklingar med andra herrar. Vid hans grav och minne anknöto sig för framtiden härskares ochundersåtars förhoppningar i ljusa dagar, deras förtröstan i prövningens stunder. Från Troitsa utplanterades en mängd andra koloniserande kloster i hela Volgalandet ända upp till obygderna omkring Dvina. En av Sergijs lärjungar, den helige *Stefan av Perm,* predikade kristendomen för syrjanerna, till vilkas språk han uppfann ett eget alfabet, och blev deras förste biskop. Hans efterträdare ljöt martyrdöden bland hedningarna, och även kristna allmogemän stormade ofta de nyanlagda klostren av fruktan, att deras jord skulle utan vidare indragas till den närbelägna helgedomen. I stället för efterlängtade fristäder blevo klostergodsen i samma mån, som de grepo omkring sig i det bebodda landet och icke längre behövde genom lockelser öka sina underhavandes antal, härdar för den begynnande livegenskapen, vars första spår visa sig just på Troitsas ägor i storfurstens förbud mot klosterböndernas fria flyttning några släktled efter den helige Sergijs bosättning i ödemarken.

Den moskovitiska kyrkan, som sålunda utbredde och stadgade sin makt inom riket, kunde endast med storfurstens hjälp uppnå sina mål utom dess gränser, och hennes fulla yttre självständighet måste åter komma honom till godo. Frigörelsens stund var inne, när själva Konstantinopels kyrka med kejsaren och patriarken i

spetsen på *kyrkomötet i Florens* (1439) böjde sig för påven och antog unionen med den latinska kristenheten i fåfängt hopp att med dess verksamma understöd kunna avvärja den osmaniska erövrarmakten. Efteråtskilliga förvecklingar vigdes i Moskva (1448) den helige *Iona,* vald av en biskopssynod, som storfursten sammankallat, till den *förste oberoende metropoliten* »av allt Ryssland». Sedan Konstantinopel fallit under islams välde, erkände en ny rättrogen patriark, blidkad av storfurstens gåvor, den moskovitiska kyrkan såsom *autokefal* eller berättigad att hava sitt eget överhuvud med rang närmast efter patriarken i Jerusalem. Men i Littauen uppträdde också metropoliter »av allt Ryssland», först förförda av unionen, men sedan kvarstannande under patriarkens domvärjo.

Arvet efter tatarväldet.

Storfursten själv måste fortfarande bära Gyllene hordens ok. Den seger, som Ivan Kalitas sonson, *Dmitrij Ivanovitj Donskoj,* efter någon tvekan välsignad av den helige Sergij, vann över en tatarisk upprorsman (1380), medförde ingen befrielse. Tvärtom inskärptes lydnadsplikten genom förnyade härjningar, och även sedan *Timur (Tamerlan)* förstört Astrachan, Saraj och Tana (1395), voro tatarerna i stånd att upprätthålla sitt välde över ryssarna. Men ehuru de hemsökta städerna åter uppblomstrade, förblev den stora handelsvägen till Östasien hämmad. Samfärdselns inskränkning påskyndade kanatets splittring, enär Gyllene horden icke längre ensam ägde medel att sammanhålla sina nomadiska härar. De stammar, som till en del hunnit göra sig bofasta, samlade underlydande åtskilliga förvecklingar vigdes i Moskva (1448) den helige *Iona,* vald av en biskopssynod, som storfursten sammankallat, till den *förste oberoende metropoliten* »av allt Ryssland». Sedan Konstantinopel fallit under islams välde, erkände en ny rättrogen patriark, blidkad av storfurstens gåvor, den moskovitiska kyrkan såsom *autokefal* eller berättigad att hava sitt eget överhuvud med rang närmast efter patriarken i Jerusalem. Men i Littauen uppträdde också metropoliter »av allt Ryssland», först förförda av unionen, men sedan kvarstannande under patriarkens domvärjo.

Arvet efter tatarväldet.

Storfursten själv måste fortfarande bära Gyllene hordens ok. Den seger, som Ivan Kalitas sonson, *Dmitrij Ivanovitj Donskoj,* efter någon tvekan välsignad av den helige Sergij, vann över en tatarisk upprorsman (1380), medförde ingen befrielse. Tvärtom inskärptes lydnadsplikten genom förnyade härjningar, och även sedan *Timur (Tamerlan)* förstört Astrachan, Saraj och Tana (1395), voro tatarerna i stånd att upprätthålla sitt välde över ryssarna. Men ehuru de hemsökta städerna åter uppblomstrade, förblev den stora handelsvägen till Östasien hämmad. Samfärdselns inskränkning påskyndade kanatets splittring, enär Gyllene horden icke längre ensam ägde medel att sammanhålla sina nomadiska härar. De stammar, som till en del hunnit göra sig bofasta, samlade underlydandeskaror omkring nya medelpunkter, medan andra på egen hand drogo ut till fejd och plundring eller sålde sin hjälp åt den mestbjudande. Sålunda uppstodo vid mitten av femtonde århundradet kanaten *Kazan, Astrachan* och *Krim,* det sistnämnda med littauiskt understöd mot Gyllene horden, och emellan Volga och Jaik kringströvade de fria *nogajerna.* Många lottlösa medlemmar av Gyllene hordens ätt gingo med sina följen i moskovitisk tjänst, där dessa *tsarer* och *tsarevitjer* togo försteg framför de endast furstliga tjänande Rurikovitjerna. Vid nedre Oka bildades till och med det moskovitiska vasallkanatet *Kasimov,* som ägde bestånd över tvenne århundraden.

Tatarernas växande tillströmning röjde sina verkningar i det allt grymmare och trolösare sätt, varpå den moskovitiska härskarätten utkämpade sina inbördes strider. Enhetsverket äventyrades gång på gång därigenom, att alla sönerna och även de storfurstliga änkorna hugnades med andelar i huvudstadens inkomster och med

särskilda landlotter, om också betydligt mindre än vad som stannade hos ättens huvudman, vars överordnade myndighet betecknades med den allt oftare använda titeln *gosudar* eller herre, medan storfurstenamnet egentligen blott ansågs innebära ett rangföreträde. Ännu sedan *Vasilij Vasiljevitj den blinde* (1425—1462), som mist sin syn genom sina fränders tillskyndelse, efter stormiga omskiften med tatarernas, kyrkans och bojarernas hjälp undanträngt alla fientliga sidolinjer, måste hans son *Ivan Vasiljevitj* (1462—1505) enligt fadrens testamente till enbörjan dela landet med sin moder och sina fyra bröder.

Men i alla fall kände sig den nya härskarmakten numera säker på sin sak. Tatarvasaller och metropolithelgon hade gemensamt skapat denna makt, som strävade ut över Volgalandets gränser för att omfatta »allt Ryssland». De förutsättningar, som redan funnos, räckte åtminstone till att nästan med ens förvandla det trånga moskovitiska storfurstendömet till Europas vidsträcktaste rike.

Moskovitiska rikets sammanslutning genom Novgorods undergång.

Den öppna brytningen med Novgorod lät icke länge vänta på sig. Jagellos son, storfursten *Kasimir* av Littauen, var såsom Polens konung upptagen av förvecklingar med adeln och vidlyftiga dynastiska planer i utlandet. Ehuru han tillika i Novgorod fortsatte sin ärvda politik emot de moskovitiska intressena, förminskades hans utsikter till framgång ytterligare genom hans verksamhet för den kyrkliga unionens införande i Littauen. En anslutning till honom måste alltså synas som ett avfall från ortodoxien. Republiken, som till sina friheters försvar plägade åberopa sin allmänt erkända rättsliga »fornhävd» varnades nu själv från Moskva att ej heller bryta denna fornhävd till metropolitens och storfurstens skada.

Förgäves sökte det mäktiga bojarparti, som hatade förbindelsen med Moskva, genomdriva valet av en ärkebiskop, som skulle låta viga sig av den för kätteri misstänkte metropoliten i det littauiska Kiev. Men Pleskovs opåkallade anbud att mäkla mellan Novgorod och storfursten väckte en sådan harm, att det novgorodska tinget efter häftiga partistrider gav sitt samtycke till ett förbund emot Moskva med konung Kasimir. Då rustadestorfursten sig till krig med sina prelaters och bojarers råd för att näpsa det gudlösa tilltaget, och Pleskov lydde villigt hans uppfordran att medverka. Från flere håll föröddes Novgorods område av en överlägsen härsmakt, ärkebiskopen förbjöd sina trupper att bruka vapen emot moskoviterna, konung Kasimirs hjälp uteblev, det sammanrafsade folkuppbådet vart i grund slaget, en mängd krigsfångar hemsändes lemlästade till den belägrade huvudstaden, flere bojarer avrättades på storfurstens befallning, och republiken tvangs slutligen av hungersnöden och söndringen emellan samhällsklasserna att underkasta sig segrarens bud (1471). För denna gång nöjde han sig med dryga böter, stora avträdelser i Dvinalandet och ett löfte, att alla förbindelser med Littauen skulle upphöra för framtiden. Men från denna tid utövade han sin furstliga domsrätt för att undertrycka eller skrämma sina motståndare, och omsider yrkade han öppet att hyllas som herre med samma rätt i Novgorod som i Moskva. Novgorodernas motspänstighet bröts av de storfurstliga tatarernas härjningar, och republikens författning upphävdes alldeles (1478). Den klocka, som fordom kallat Novgorods »fria män» till tings, sändes att blanda sina ljud med den andäktiga tempelklangen på Kreml, och efter tatariskt föredöme flyttades stora massor av Novgorods adel och menighet till Volgalandet, medan moskovitiska bojarsöner och köpmän fingo ärva deras på alla politiska minnen plundrade hem.

Det ofantliga novgorodska områdets förening med Volgalandet skapade i själva verket det*moskovitiska riket (Moskovskoje gosudarstvo),* som snart ytterligare utvidgades genom det fullständiga underkuvandet av Vjatka och Perm, varifrån ryska härar redan framträngde bortom Ural. Genom denna makttillväxt tryggades naturligtvis storfurstens övervikt på närmare håll. Hans bröder, som stundom öppet trotsat honom och stämplat än med Novgorod, än med konung Kasimir, nödgades, den ene efter den andre, underkasta sig hans myndighet. Tver införlivades helt och hållet (1485), och Rjazan bevarade endast skuggan av en självständig tillvaro.

Förhållandet till tatarerna undergick även en väsentlig förändring. Osmanernas sultan Mohammed II, som ville hämnas på genueserna för deras biträde vid Konstantinopels sista försvar, erövrade Kaffa (1475) och förstörde de

italienska kolonierna i dessa trakter, som han överlämnade åt sin vasall, den krimske kanen, från denna tid den mäktigaste bland de tatariska härskarna. För den västerländska bildningens framträngande åt öster stängdes således denna väg, där Ryssland lämnades ensamt med sina musulmanska grannar. Men Gyllene horden upprevs fullkomligt av de krimska tatarerna och andra fientliga stamfränder, sedan dess tåg mot Moskva för att utkräva den undanhållna skatten misslyckats (1480) i följd av vinterkölden och konung Kasimirs försumlighet att sända utlovat understöd. Storfursten, som ej genom egen vapenmakt varit i stånd att avskudda sig det hävdvunna oket, anslöt sig så mycket ivrigare till *Mengli-Girej* av Krim, som han uppvaktade med gåvoroch i sina brev hälsade »med underdånig bönfallan» *(tjelobitie),* ehuru han nådeligen hugnades med brodersnamnet. Det kazanska kanatet däremot råkade, ehuru med många avbrott, under moskovitiskt inflytande, och storfurstens här förstärktes mer och mer av tatariska krigare.

Emot Littauen vann han betydliga framgångar genom sin krimske bundsförvants härjningar och en mängd tjänande småfurstars avfall till Moskva. Försöket att bilägga tvisterna genom storfurstens dotters förmälning med Kasimirs son och efterträdare *Alexander* (1495) ledde endast till svärfadrens uppträdande såsom den ortodoxa kyrkans beskyddare inom Littauen och slutligen till öppet krig (1500), som fördes med växlande lycka. Emot lifländska orden, som stod på Littauens sida, uträttades icke mycket, lika litet som emot svenskarna, ehuru de ryska härjningarna redan nådde Bottniska viken (1496). Kriget med Sverge, liksom troligen ock upphävandet av det hanseatiska faktoriet i Novgorod (1494), föranleddes av storfurstens förbund med Danmark, och även med det habsburgska huset uppstod en vänskaplig beröring genom den gemensamma fiendskapen emot Jagellonerna. Sålunda började avlägsnare europeiska makter för sina egna syften begagna sig av den moskovitiska erövringslystnaden på de närmaste västliga grannarnas bekostnad. Den fredliga samfärdseln inskränktes efter Novgorods undergång; den nya hamnstaden *Ivangorod* vid Finska viken anlades (1492) huvudsakligen såsom en utfallsport mot Lifland och Sverge.Den stora landutvidgningen och den krigiska tillförsikten motsvarades likväl ingalunda av statsskickets utveckling. De inrättningar, som det tatariska oket framkallat i Volgalandet, utsträcktes helt enkelt till de erövrade landskapen, för så vitt som överhuvud någon förvaltning kunde genomföras i Novgorods forna kolonialområde. Till ledning för de dömande tjänstemännen stadfästes av storfursten och riksrådet (1497) en väsentligen på äldre stadgar grundad, tämligen kortfattad *lagbok* eller snarare rättegångsordning *(Sudebnik).* Dess förnämsta betydelse låg i föreskrifterna om strängare straffarter, såsom den från tatarerna lånade, offentliga knutpiskningen eller »torgstraffet», såsom namnet i början lydde.

Men oberoende av regeringens åtgärder inträdde genomgripande förändringar i samhällsförhållandena. För den moskovitiska allmogen öppnades utrymme att på egen hand eller under de koloniserande klostrens hägn hämta lättvunna skördar ur nya svedjeland. Bojarerna sågo sina gods i det inre landet förfalla genom landbornas bortflyttning; för undfångna lån måste de sälja mycket av sin hjord till klostren, och de kunde endast i viss mån taga skadan igen genom att locka arbetskrafter från den av ständig personlig krigstjänst betungade lågadeln. Själva måste de kvarstanna vid hovet och i storfurstens tjänst, såvida de skulle kunna hoppas på indräktiga ståthållarposter och nya tjänstegods av härskarens nåd. Dessutom begynte han, av fruktan för littauiska stämplingar,förplikta dem att stanna genom beseglade urkunder med ståndsbröders borgen.

Härskarens självkänsla stegrades mer och mer. Titeln »självhärskare» *(samoderzjets,* det grekiska *autokrator)* antydde visserligen ej från början ett oinskränkt envälde, utan närmast oberoendet av varje utländsk makt. Men med välbehag mottog storfursten kejsarnamnet av främmande furstars och sändebuds artighet. Såsom den tatariske tsarens arvtagare ansåg han sig äga att efter behag straffa eller benåda vem han ville av sina undersåtar såsom trälar, och hans gemål *Sofia* av Paleologernas kejserliga ätt lärde honom att sätta värde på ett högtidligt hovceremoniel, som med sin blandning av bysantinska och tatariska sedvänjor höll även de förnämsta tjänarna på behörigt avstånd. Kreml pryddes av italienska mästare icke blott med nya eller ombyggda kyrkor, utan även med siratliga murtorn och granna palats. Ehuru rådet fortfarande hördes i viktiga mål, utvecklades dock ur de tillfälliga uppdrag, som plägade anförtros åt särskilda bojarer, fasta ämbetsverk *(prikazy),* vilkas sekreterare och skrivare vunno ett ständigt ökat inflytande. Förvaltningen blev icke därigenom mera systematisk eller kontrollen

verksammare än förut, men det yppigt uppblomstrande mångskriveriet och kansliomsvepet försvårade rådsherrarnas personliga ingripande i riksstyrelsen.

Mot kyrkan intog Ivan Vasiljevitj oaktat sin ortodoxa utrikespolitik en ganska tvetydig hållning. Med harm nödgades han tåla prelaternas förebråelser för feghet, när han utan svärdsslagryggade tillbaka för Gyllene hordens angrepp, ehuru de högtidligen löste honom från alla trohetsförpliktelser, som kunde lända kristenheten till skada. Men i det erövrade novgorodska landet indrog han för egen räkning en stor del av ärkestolens och klostrens jord, som han sedan förlänade såsom tjänstegods till sina bojarsöner. Och vad än värre var, hans misstänkta fördragsamhet gynnade det nyvaknade kätteriets utbredning från Novgorod till själva det heliga Moskva.

Under republikens sista tider och efter dess fall synes den gamla novgorodska oppositionen mot hierarkien hava känt sig mindre fjättrad, särskilt bland *poperna,* det lägre, förtryckta prästerskapet. De studerade teologiska arbeten, som voro okända för de moskovitiska skriftlärde, och av sydryska judar togo de undervisning i astronomi och rabbinernas visdom, i astrologi och svartkonst. Några bland dem funno behag inför storfurstens ögon och anställdes av honom vid Kremls kyrkor. Tvivel, trolldom och hädelse började gripa omkring sig på ett oroväckande sätt. Fromt väntade av ålder många inom den ryska kyrkan Herrans tillkommelse vid världens sjunde årtusendes slut, enligt den bysantinska tideräkningen till den 1 september 1492. När denna väntan kom på skam, växte bespottarnas anhang och de rättrognes bekymmer.

Till kyrkans räddning uppträdde då tvenne heliga män: ärkebiskop *Gennadij* av Novgorod, som länge ivrat mot kätteriet, men ännu ej förmått utverka mer än några få prästmäns näpst med knutpiskning, klosterfängelse och andra lättare straff, ochigumenen *Josef (Iosif),* vars nyanlagda kloster i Volokolamsk blev den hotade ortodoxiens fasta borg och skola. De avslöjade i ljungande skrivelser den i mörkret framsmygande sekten, som enligt deras utsagor förkastade och hånade icke blott kloster och hierarki, helgondyrkan och kyrkliga bilder, utan även Treenigheten, Kristi gudom, själens odödlighet, skriftens och kyrkofädernas auktoritet, med ett ord, åsyftade ett fullständigt avfall till judendomen och därför brännmärktes med vedernamnet »judehärmarna» *(zjidovstvujustjije).* Såsom dessa lärors förstuckna anhängare framställdes flere av storfurstens mest betrodda män och själve metropoliten *Zosima,* som blivit vald av biskoparna under storfurstens eget inflytande, men nu av dem tvangs att nedlägga sitt ämbete och återgå till klostrets frid (1494). Den helige Gennadij vågade till och med påstå, att otrons elände förvärrades genom de gamla klostrens och kyrkornas nedrivning vid nybyggnaderna på Kreml. Han uppmanade storfursten både att inrätta skolor för prästerskapets undervisning i den sanna läran och att efterlikna konungen av Spanien, om vars nit att »rensa sitt land), den kejserlige legaten vidlyftigt hade förmält.

Ivan Vasiljevitj dröjde likväl att rätta sig efter dessa yrkanden. Ehuru han ej tordes öppet bryta med kyrkan, vars hjälp han behövde för sina världsliga syften, hoppades han dock att i längden skörda vinst även av hennes inre oro. Hierarkien angreps icke endast av gudsförsmädare och omstörtningsmän, som utan tvivel funnos i stor mängd, om också ortodoxiens förkämpar med dem gärnasammanblandade andra motståndare. I spetsen för ett kyrkligt parti, som ville förbättra det urartade munklivet, stod en allmänt vördad man, *Nil Majkov,* vanligen kallad *Sorskij* efter floden Sora, vid vars öde stränder, ej långt från Beloozero, han och hans lärjungar byggde sina spridda boningar. Under sin fleråriga vistelse på Athos hade han ej, såsom andra landsmän, strävat att fullkomna sig i späkningar, utan fördjupat sig i studiet av Nya testamentet och den äldre grekiska kyrkans litteratur. Munkens uppgift bestod enligt hans åsikt i en rent andlig strid emot synd och onda begär; utan själens ständiga uppmärksamhet på sig själv vore all yttre gudstjänst, alla fromma verk och åthävor värdelösa, och kroppens plågande kunde medföra lika skadliga följder för själen som lustarnas tillfredsställelse. Han ogillade såväl de stora, rika klostren som eremitlivet med dess frestelser till inbunden förbittring. Munkarna borde slå sig ned i ödemarken några få tillsammans och under gemensamma betraktelser, men utan gemensam egendom, sörja envar för sina egna behov med sina händers arbete. På inga villkor fingo de förvärva fastigheter; guld och silver fick ej komma i deras kyrka, ty »det är bättre att hjälpa de fattige än att smycka kyrkorna». Kättarförföljelser

voro ej i Nils smak; för helgonen och deras underverk synes han icke hava haft mycket intresse, och han djärvdes draga åtskilliga inhemska legender i tvivelsmål.

Även denna kontemplativa, men ingalunda mystiska riktnings målsman har dock själv blivit upptagenbland ryska kyrkans helgon, ehuru han och än mer hans lärjungar, »ödemarksborna *(pustynniki)* från Beloozero», av de samtida ivrarna beskylldes för ljumhet i tron, till och med för kätteri, och i lång tid verkligen hindrade den stränga ortodoxiens fullständiga seger.

Kyrkotvisterna utmynnade egentligen i den för hela samhället viktiga frågan om klostergodsens indragning. De stridande partierna begagnade sig för sina planer av härskarättens inbördes osämja om tronföljden. Storfurstens äldste son ur första giftet *Ivan* hade dött, och de mäktigaste bojarerna, reformvännerna och »judehärmarna» samlade sig omkring hans efterlämnade son *Dmitrij* och änka *Elena,* dotter till hospodaren av Moldau. Det ortodoxa prästerskapet däremot understödde den grekiska Sofia och hennes son *Vasilij.* Inom den moskovitiska ätten kunde intet föregående fall åberopas för vare sig sonsonens eller den yngre sonens företräde, men äldre hävd talade snarare för den senares anspråk. Efter långt vacklande lyssnade likväl den gamle storfursten själv till angivelserna mot Vasilij för upproriska stämplingar och mot hans moder för umgänge med giftblanderskor, satte båda under bevakning och lät högtidligen kröna Dmitrij till storfurste för att trygga hans tronföljd (1498). Men redan året därpå vände sig hans misstro och onåd emot bojarerna, Dmitrijs vänner. En av dem var den med storfursten själv befryndade Gediminsättlingen furst *Vasilij Ivanovitj Patrikejev,* som nyligen fört befäl emot svenskarna i Finland, men nu tvangs att övergiva världensfåfänglighet och under munknamnet *Vassian* blev den helige Nils inflytelserikaste och mest nitiske anhängare. Oaktat allt vad som förefallit fick han snart åter tillträde till storfurstens person och behöll hans gunst, även sedan Elena och Dmitrij några år efteråt blivit kastade i fängelse och Vasilij förklarad för tronföljare.

Ivan Vasiljevitj ville på samma gång göra bojarerna oskadliga och ändå rubba hierarkiens maktställning. Men det ortodoxa partiets ledare räknade på hans efterträdare, som icke kunde känna sig säker utan deras stöd. När storfursten, efter enskilda rådplägningar med Nil och Vassian, för en synod i Moskva (1503) öppet framställde frågan om klostergodsens rättmätighet och kristliga gagn, vederlade den helige Josef av Volokolamsk med segrande vältalighet sina motståndares invändningar. Biskoparna hotade med förbannelser alla världsliga myndigheter, som ville kränka Guds kyrkor och kloster i deras rätt. I sin utförliga svarsskrivelse påminde de storfursten om de föredömen, som blivit givna icke blott av de bysantinska kejsarna och hans egna förfäder, utan även av »de otrogna och gudlösa tsarerna», de hädangångna, heliga och undergörande metropoliternas beskyddare. Till yttermera visso infunno de sig personligen hos storfursten och uppläste för honom lämpliga och bevisande ställen ur kyrkans läroskrifter och legender.

För detta kraftiga motstånd föll Ivan Vasiljevitj till föga. Han måste till och med formligen bikta sig för den helige Josef och bekänna, att hanvetat av sina förtrognes gudlöshet. Hans samvetsbetänkligheter mot kättarförföljelsens lovlighet nedtystades, och han fick hopp om Guds förlåtelse endast på det villkoret, att han framdeles skulle visa större stränghet. Året därpå brändes i träburar, efter en ny synods dom, åtskilliga av de värsta judehärmarna, både präster och lekmän. Än flere inspärrades i kloster till vederbörlig upptuktelse. Ett par veckor efter de första avrättningarna dog furstinnan Elena plötsligt i fängelset.

Ehuru *Vasilij Ivanovitj* (1505—1533) ej upprepade sin faders försök att beröva klostren deras egendom, utan tvärtom hugnade dem med nya, frikostiga gåvor, var likväl striden emellan ortodoxien och hennes fiender ingalunda lyktad. Men den helige Josef och efter honom hans lärjungar, *osiflianerna,* gjorde till gengäld sitt bästa att upphöja den ortodoxa härskarmakten över alla jordiska inskränkningar. Alltmer inrotade sig den föreställningen, att efter Konstantinopels fall den rättrogna kristenhetens enda hopp vore fäst vid Moskva, »det nya Israel», »det tredje Rom», som aldrig skulle förgås, om det ej liksom Paleologernas huvudstad besudlades genom undfallenhet för latinernas villfarelser och annat kätteri. Den nye storfursten ansågs tillika efter sin moder hava ärvt en förstärkt rätt till den kejserliga värdigheten, med vars vapenbild, den tvehövdade örnen, redan hans

fader hade smyckat det moskovitiska inseglet. Det formliga antagandet av tsartiteln, icke blott i den diplomatiska samfärdseln, utan även i kungörelser till undersåtarna, fördröjdes likväl ännu,måhända därför att den moskovitiska kyrkan icke kände sig tillräckligt stark att på egen hand, oberoende av Konstantinopels hierarki, förläna en sådan upphöjelse vederbörlig helgd i de rättrognes ögon.

Vasilij själv förstod även att med kraft och följdriktighet begagna sig av de förhållanden, som gynnade hans ärvda maktbegär. Bojarrådet trängdes ytterligare tillbaka, han tålde inga motsägelser och frågade ej efter det missnöje, som väcktes genom hans plägsed att avgöra även de viktigaste ärenden efter enskild överläggning med några få gunstlingar. Hans yngre bröder saknade i följd av fadrens försiktiga anordningar nästan all politisk myndighet inom de landsändar, som blivit dem tilldelade. Vasilij bemötte dem med föga mera hänsyn än andra stormän, och några av deras besittningar hemföllo för övrigt snart nog åter under den omedelbara storfurstliga förvaltningen. Den olycklige Dmitrij, som fortfarande betraktades såsom en farlig medtävlare, kvarhölls till sin död i fängsligt förvar. Skickligt underblåsta misshälligheter emellan Pleskovs borgerskap och de moskovitiska ståthållarna gåvo en lämplig förevändning att undanrödja även den förut tålda skuggan av denna stads länge tynande självstyrelse (1510). Den siste storfursten av Rjazan berövades på ett svekfullt sätt sitt land (1520), och samma öde drabbade (1523) en moskovitisk sidogren, som några släktled tillbaka funnit skydd och hemvist i Littauen, men jämte andra tjänande gränsfurstar låtit förmå sig att hylla Ivan Vasiljevitj.Vad de utländska förhållandena angår, fortsatte Vasilij framför allt den hävdvunna utvidgningspolitiken åt det littauiska hållet. Det jagellonska väldets inre svaghet trädde alltmer i dagen, oaktat den emellanåt avbrutna personalunionen emellan polska kronan och littauiska storfurstendömet upprätthölls under Kasimirs yngste son *Sigismund I* (1506—1548). Den monarkiska makten strävade förgäves att skapa sig en fast grundval i omfattande och ordnade statsinrättningar. Polens adel, som av de senaste konungarna erhållit betydligt ökade politiska rättigheter genom riksdagens utbildning såsom en motvikt till magnaternas inflytande, ville icke böja sitt självsvåld under den militäriska tuktens krav och åtog sig i synnerhet ogärna mödor och uppoffringar för de gång efter annan förnyade ryska krigen. I Littauen rådde stark obenägenhet emot försöken att åstadkomma en närmare sammanslutning emellan de båda rikena, och då utsikterna att vinna fullkomligt oberoende visade sig föga lovande, lyssnade man så mycket begärligare till de moskovitiska förespeglingarna. Landets mäktigaste man, den i västerländska hov och fältläger bildade furst *Michael Vasiljevitj Glinskij,* som tillhörde en ursprungligen tatarisk ätt med vidsträckta besittningar i närheten av Pultava, hade till och med hoppats att vid storfurstevalet undantränga Sigismund och begynte därefter öppet uppror med understöd av moskovitiska trupper. Visserligen nödgades han fly till Moskva, men hans kloka råd och hemliga förbindelser med de missnöjde i Littauen bidrogo sedermera verksamt till Vasilijsframgångar. De upprepade stillestånd, som ingingos emellan de stridande parterna, avsågo egentligen blott att bereda rådrum till nya ansträngningar. Genom vapenmakt och stämplingar utbreddes det moskovitiska området i Västryssland nästan fram till Dnjepr, åt söder till Kievs grannskap. Viktigast var förvärvandet av Smolensk (1514), som behärskade samfärdseln utefter övre Dnjepr, även där de littauiska besittningarna ännu sträckte sig något bortom dess vänstra brädd. För större säkerhets skull befolkades denna stad, liksom Novgorod och Pleskov, med nya borgare från Volgalandet, sedan de misstänkta invånarna blivit antingen avrättade eller bortsläpade från sina hemvist.

I sammanhang med de littauiska förvecklingarna stodo de underhandlingar, som fördes med andra makter och väsentligen främjade de europeiska kulturfolkens bekantskap med det undangömda moskovitiska riket. Tyska ordens högmästare i Preussen Albrecht av Hohenzollern sökte storfurstens vänskap och penningehjälp för att kunna avtruga sin länsherre, konungen av Polen, åtskilliga eftergifter i den långvariga tvist, som slutligen bilades genom ordenslandets förvandling till ett ärftligt vasallhertigdöme. Högmästarens förmaningar medverkade att avhålla de lifländska riddarna från inblandning i kriget till ryssarnas skada, och han gjorde även försök att inleda en diplomatisk brevväxling emellan storfursten och Frans I av Frankrike. Med Danmark, vars politik likaledes hindrade Rysslands grannar att närma sig varandra, förnyade Vasilij sin faders förbund, och sändebudavfärdades ofta till honom av konungarna Hans och Kristiern under förberedelserna till Sverges underkuvande. Men de ryska fientligheterna mot Sverge inskränkte sig till några mindre betydande gränsfejder, och ehuru storfursten

ansåg det strida emot sin värdighet att själv omedelbart förhandla med de svenska riksföreståndarna, lät han dock sina ståthållare i Novgorod bevilja dem stillestånd, som även på samma sätt bekräftades några år efter konung Gustafs tronbestigning. Mera smickrad kände sig storfursten, oaktat sitt nit för ortodoxien, av förbindelserna med den latinska kristenhetens överhuvud, kejsaren och påven, genom vilkas inflytande han ock väntade sig fördelar vid uppgörelsen med den närmaste katolska grannmakten. Emellan Moskva och Rom växlades beskickningar, som åtminstone vittnade därom, att konungen av Polen icke kunde få sitt krig med Ryssland formligen erkänt såsom ett korståg emot oförbätterliga kättare. Den romerska stolen föredrog att vid skenbart gynnsamma tillfällen framhålla den ära och välsignelse, som måste tillfalla den moskovitiske självhärskaren, om han av egen drift återförde sina undersåtar i den allena saliggörande kyrkans sköte och anslöte sig till den tillämnade stora ligan emot de uppenbart otrogna och fruktansvärda turkarna. Sådana uppfordringar buro visserligen ingen frukt, ty storfursten kunde ej övergiva den kyrkliga grundval, varpå hans välde var byggt, eller kasta sig i vittutseende äventyr, som hans krafter ingalunda voro vuxna. Men klokheten bjöd honom att ej på ett alltför stötande sätt tillbakavisa devälmenta försoningsplanerna, och hans sändebud bemödade sig att höja hans anseende genom utförliga och lämpligt avpassade skildringar, som efter deras muntliga utsagor återgåvos med lärda kommentarier och utsmyckningar i mycket lästa avhandlingar, författade av den italienska renässanslitteraturens bästa latinare, *Paulus Jovius* och andra. På liknande vis gestaltade sig förhållandet till kejsaren. Habsburgarnas strävanden att bilda en mäktig Donaumonarki hämmades av jagellonernas dynastiska politik, som utom Polen omfattade såväl Ungern som Bömen. Det var därför naturligt, att kejsar Maximilian till en början uppmuntrade ryssarna att angripa Polen-Littauen och även lovade dem verksam hjälp, som likväl uteblev sedan kriget kommit i gång. Men när han vunnit sitt egentliga syfte, att förmå konung Sigismund till en förlikning (1515), varigenom habsburgarnas utsikter att förvärva de bömiska och ungerska länderna förbättrades medelst ömsesidiga giftermålsavtal emellan de tävlande furstehusen, så förändrade även den kejserliga diplomatien sin hållning emot jagellonernas fiender i öster, vilkas framgångar icke längre kunde från den förras synpunkt betraktas såsom särdeles önskvärda. Både Maximilian och hans efterträdare Karl V uppträdde efter denna tid såsom medlare i striden emellan de slaviska makterna, och även å deras vägnar framställdes förmaningar att ej genom inbördes osämja bereda kristenhetens muhammedanska ovänner lycka i deras arga förehavanden. Habsburgarnas uppriktighet kunde så mycket mindre betvivlas,som turkarnas framträngande över Donau hotade att helt och hållet rycka det efterlängtade arvet ur deras händer. Men storfursten lät icke i väsentlig mån påverka sig av dessa föreställningar. Snarare kände han sig sviken i sina personliga förhoppningar genom den kejserliga politikens ombytlighet, ehuru dess yttre artigheter återgäldades med det aktningsfulla bemötande, som vid hans hov vederfors de anländande legaterna. Den förnämste bland dem var den vittbereste *Sigismund von Herberstein,* som tvenne gånger (1517 och 1526) var i Moskva och någon tid efteråt offentliggjorde en inom kort i många upplagor, såväl på tyska och italienska som på latin, spridd beskrivning av Ryssland med intressanta och i det hela pålitliga upplysningar om statsskick och lagar, folkseder och näringsgrenar. Hans arbete öppnar den rikhaltiga serien av de berättelser, som främmande ögonvittnen efterlämnat om tilldragelser och förhållanden i det moskovitiska riket, och som länge utgjorde de bästa tillgängliga källorna för dess kulturhistoria, medan landets egna inhemska hävder vanställdes av officiella osanningar eller doldes av hemlighetsmakeriets och okunnighetens mörker.

Att de littauiska fejderna omsider mot slutet av Vasilijs regering avstannade, visserligen icke i kraft av en på bestämda ömsesidiga medgivanden grundad fred, utan efter stillestånd, som från 1522 förlängdes på några år i sänder, vållades i synnerhet av fruktan för de krimska tatarerna, som sålde sin hjälp för tillfället åt den mestbjudandeoch från sina oåtkomliga tillhåll bortom stepperna gång på gång överrumplade de försvarslösa ryska gränstrakterna med sina härjningar. Vasilij gitte icke tävla med Sigismund om dessa besvärliga grannars gunst, som länt hans fader till så mycken fromma. Han retade dem även genom sina envisa försök att bemäktiga sig Kazan, där såsom vanligt partierna kämpade med varandra och inkallade hastigt växlande härskare än från de befryndade horderna i söder, än från de tatariska furstesläkterna under storfurstens lydno. För att en gång för alla göra slut på dessa stämplingar, angrep kanen av Krim plötsligt med en väldig här själva Moskva (1521). Hans broder, som tillvällat sig regeringen i Kazan med sina därvarande anhängares bistånd, framryckte över Volga, och

bådas stridskrafter förenade sig vid Okas stränder. Den ryske självhärskaren, som mitt under sina ärelystna planer emot Littauen såg sig nära att överväldigas av de otrognes nyvaknade erövringsbegär, flydde utan besinning från sin huvudstad, vars försvar han överlät åt några bojarer. Dessa visste ej bättre råd än att i hans namn erkänna kanen såsom rikets överherre och att utfästa formlig tribut för framtiden, liksom fordom till Gyllene horden. Tatarerna avstodo då från belägringen och lämnade det utplundrade landet, varifrån de bortsläpade ett ofantligt antal fångar till försäljning på slavmarknaderna i Kaffa och Astrachan. Visserligen vägrade storfursten att rätta sig efter det förödmjukande fördraget, men han måste umgälla denna uppstudsighet med nya skador, som år efter årtillfogades hans undersåtar vid gränserna. Han behövde hela sin makt för att hindra upprepandet av det senaste hämndetåget och vågade därför ej inlåta sig på ytterligare fientligheter emot sina europeiska grannar. Lyckligtvis underlättades hans bemödanden av tronstridigheter, som utbröto även i det krimska kanatet och inverkade på förhållandena vid Volga. Till följd därav återställdes också efter hand någorlunda det moskovitiska inflytandet i Kazan. Likväl ådagalade dessa förvecklingar den osäkra ställning, vari det moskovitiska rikets politiska makt och kulturutveckling befunno sig, så länge det var omvärvt av tygellösa ryttarstammar, vilka när som helst kunde kasta sig över den åkerbrukande befolkningen och förkväva de svaga ansatserna till ett ordnat samhällsliv i utbygderna invid stepperna. Det ryska folkets verkliga livsintressen borde förestava dess regering en helt annan politik än den, som betingades av de bedrägliga, men med förkärlek omfattade lockelserna till ständigt ökade erövringar på den västerländska sidan. Men endast av uppenbart nödtvång förmåddes den moskovitiska härskarmakten att i stället ägna en tillfällig och splittrad uppmärksamhet åt de faror, som hotade från öster och söder. Därför uraktlät man ock att i tid motarbeta den anarkiska jäsning, som småningom smittade även det ryska samhället genom beröringen med de efter Kiptjakkanatets undergång frigjorda och inom sig upplösta horderna. För Rysslands historia hava de tatariska förhållandena under detta skede fått en ödesdiger betydelse, som i synnerhetframträder genom deras växelverkan med de inre motsatsernas skarpare utprägling i följd av den kyrkliga och politiska ordningens brister.

Det moskovitiska riket företer vid denna tid bilden av en stat, som står framför stora, ur dess egendomliga läge framsprungna svårigheter, men saknar en fast och om sina syften klart medveten ledning. Lagstiftningens och förvaltningens värv lågo självhärskaren och hans rådgivare föga om hjärtat i jämförelse med den yttre glansen och makten. Men det vidsträckta väldet hade under några få mansåldrar förbrukat de hjälpmedel, som varit någorlunda tillräckliga för det forna emellan Volga och Oka sammanpressade furstendömets enklare uppgifter. Där anknöt sig samhällsordningen redan från början till den regerande ättens husbondemakt över landet med dess innebyggare, vilka under det tatariska överväldet i ännu högre grad behandlades såsom inkomstbringande underhavande. Den gamla moskovitiska förvaltningen hade därför snarare en privatekonomisk än en politisk karaktär, var egentligen beräknad på det storfurstliga hovets underhåll och den storfurstliga skattkammarens fyllande för framtida behov. Det var då helt naturligt, att även ämbetsmännen såsom denna förvaltnings redskap skulle betrakta sin ställning företrädesvis från det egna intressets synpunkt. Ståthållarna stodo i ett liknande förhållande till storfursten som denne själv fordom till den tatariske kanen. De uppburo vanligen genom sina enskilda, ofria fogdar och tjänare för hans räkning de olikartade utskylder, som för det mesta voro fördeladepå de skattepliktiga menigheterna och åter av dessa själva uttaxerades på deras medlemmar. Men dessutom ägde ståthållarna att utkräva sitt personliga underhåll i naturapersedlar och penningeavgifter, vilkas belopp visserligen stundom fastställdes genom storfurstens föreskrifter i särskilda fall, men i verkligheten berodde på vederbörandes godtycke. Den administrativa kontrollen var tämligen svag och avsåg egentligen blott att tillvarataga storfurstens finansiella intressen. Vid undersåtarnas klagomål, när sådana någon gång ansågos rådliga trots ämbetsmännens hotelser, fästes sällan mycket avseende å högsta ort. Ståthållarnas korta tjänstetid inskränkte icke deras maktmissbruk, utan gjorde dem i stället så mycket ivrigare att begagna alla tillfällen till utpressningar. Med deras förvaltningsmyndighet var även en ganska utsträckt domsrätt förenad, ehuru de i vissa mål måste hänskjuta det avgörande utslaget till storfursten själv. Av de ådömda böterna tillkom dem en betydlig anpart, och rättskipningen ansågs av ålder i Ryssland för en viktig inkomstkälla. Menigheternas valda förtroendemän, vilka ståthållarna vid utövningen av sin domsrätt voro skyldiga att tillkalla såsom bisittare, mäktade under sådana omständigheter knappast stävja deras självrådighet genom sin närvaro eller gensaga.

Så länge rikets gränser ännu voro nog trånga för att hålla massan av folket liksom i fångenskap under det hårda oket, kunde denna på undersåtarnas utsugning anlagda förvaltning någorlunda bära sig utan att framkalla alltför svåra olägenheterför de styrande själva. Ståthållarna hade i allmänhet blott den värnlösa skattdragande befolkningen, »de betungade männen», under sin lydno och kunde alltså lämna dess friare spelrum åt sina egna och sina hantlangares nycker. De samhällsklasser, genom vilka möjligen inom de särskilda landsändarna en motvikt skulle hava kunnat bildas emot förtryckarna, voro såsom ett slags privilegierade korporationer *(tarchany)* undantagna från ståthållarnas uppsikt och domvärjo. Bojarsönerna och »de tjänande männen» överhuvud, prästerskapet och de kyrkliga samfunden, ävensom storfurstens egna arvegods och nyanlagda byar med deras åbor, lydde omedelbart under härskaren själv, vars myndighet i förhållande till dem representerades av ämbetsverken i Moskva eller från dessa utsända sekreterare och ombudsmän. Även om denna anordning icke innebar en rättsligen tryggad ställning, var det dock alltid en förmån att slippa ifrån de maktägande på närmaste håll. Centralregeringen förmådde icke ingripa så verksamt och planmässigt, att dess tryck gjorde sig för jämnan kännbart på avstånd. Därigenom försvagades likväl i de särskilda landsändarna sambandet emellan folkets högre och lägre klasser. Alla samhällsförhållanden upplöste sig i en mångfald av stridiga intressen, som genom saknaden av skarp rättslig begränsning icke heller kunde giva upphov till inom sig sammanslutna stånd. Rysslands historia känner icke den västerländska feodalismen med dess formliga avtal emellan länsherrar och vasaller jämte dess starka utveckling av de enskilda korporationernapå statens bekostnad. Men den i yttre måtto bevarade statsenheten var ingalunda liktydig med en lagbunden samfundsordning. Den slappt sammanhängande moskovitiska förvaltningen med sina svävande och oklara grupperingar företer i själva verket under detta skede ett motstycke åtminstone till feodalismens inre splittring och svaga allmänanda.

När rikets omfång plötsligt utvidgades, räckte de hävdvunna inrättningarna ännu mindre till att hägna en jämn och sund utveckling. Hela samhällsbyggnaden vilade på möjligheten att anskaffa och bevara de nödvändiga arbetskrafterna för jordens uppodling. Men de hastigt tillväxande munkkolonierna och böndernas ohindrade vandringar hit och dit inom de nyöppnade landvidderna hotade att utblotta de äldre bygderna på invånare och göra bojarernas arvegods så gott som värdelösa. De moskovitiska stormännen sökte då såsom ståthållare, i synnerhet i de erövrade landskapen, att upphjälpa sin ekonomiska ställning genom än värre utpressningar. Genom varjehanda lockelser och tvångsmedel tävlade de sinsemellan att bringa de skattskyldiga menigheternas medlemmar i personligt beroende, att draga till sig landbor från lågadeln, bojarsönerna, som i sin ordning fikade efter nya tjänstegods med underhavande på andra håll till lön och understöd för sitt deltagande i de oupphörliga fälttågen. Från olika sidor ökades sålunda trycket på allmogen. De, som rymde från sina hemvist till trakter, där de ej kunde nås av fogdar och rättare, lämnade sina kvarstannande medbröderi dess större elände, enär pålagorna icke nedsattes i motsvarande mån. Även stadsborna undandrogo sig av liknande orsaker sina bördor på samma sätt. Det hänsynslösa utrotandet av inrättningar och sedvänjor, som ansågos stå i vägen för det moskovitiska herradömet, de upprepade våldsamma folkomflyttningarna bidrogo likaledes att sprida jäsning och förvirring i alla politiska och borgerliga förhållanden. Inom alla befolkningens lager framträdde en ostadighet, som icke tillät några rättsgrundsatser att göra sig gällande i utpräglade samhällsformer. Medan ödeshemmanens och de övergivna stadstomternas antal tillväxte, vimlade landet av kringstrykande hopar, som bragte de ännu bofastes säkerhet till liv och egendom i fara. För att en någorlunda fast ordning skulle kunna upprättas i de ofantliga områden, som hettes lyda under storfurstens spira, krävdes en omdaning av den moskovitiska förvaltningen i syfte att bereda undersåtarna ett verkligt rättsskydd efter de genomgångna skakningarna. Hos den styrande makten skönjes likväl intet allvarligt bemödande i denna anda. Den föregående utvecklingen, som mer eller mindre medvetet anknutit sig till det tatariska oket, hade icke fostrat någon vana vid politiska organisationsfrågors lösning. Den allt ängsligare avsöndringen från Europa medgav icke heller, att man begagnade sig av en främmande, högre kulturs erfarenheter. Den förmenta självtillräckligheten parades med en rådlöshet, som stundom krampaktigt avbröts genom ändamålslösa våldsåtgärder emot förhatliga eller misstänkta personer. Över allt rådde en känsla av obehag, som ingen syntes kunna leda tillbaka till dess verkliga orsaker, men som oemotståndligt gav sig luft i slitningar emellan härskaren och hans tjänare, emellan samhällsklasserna inbördes.

Kyrkan ensam ägde en jämförelsevis utbildad och självständig organisation. Endast på kyrklig grund uppstodo därför bestämt formulerade tvistefrågor, som därjämte tjänade till ett slags förklädnad för motsatta strävanden av helt annan art, men av alltför löslig halt för att alstra verkliga politiska partier med egna, fullt medvetna syftemål.

Bakom striderna emellan ortodoxi och kätteri dolde sig den ekonomiska intressemotsatsen emellan adeln och kyrkan. Vasilij Ivanovitj fann sin räkning vid att uppträda såsom den sanna trons beskyddare, men i början av sin regering undvek han, ehuru på ett försiktigare sätt än sin fader, att giva den strängare riktningen ett avgjort övertag inom kyrkan. Måhända anade han, att kyrkans samlade kraft, oaktat alla lovsånger över självhärskardömet, kunde bliva farlig för den världsliga regeringsmakten. Han lyssnade icke till de ivriga uppmaningarna att låta avrätta även de kättare, som efter avlagd bekännelse och återkallelse blivit förvisade till klostren, ehuru de beskylldes för att där i hemlighet värva nya medbrottslingar i sin ondska. Den furstlige munken Vassian fick stanna kvar i Moskva och betraktades fortfarande såsom en högtbetrodd gunstling och rådgivare vid hovet. Han och hans meningsfränder fortsatte, utanatt låta störa sig av motståndarnas fruktlösa angivelser, polemiken emot osiflianerna, vilkas ofördragsamhet de, försåtligt nog, framställde såsom mera gammaltestamentlig och judisk än evangelisk och kristlig. De bestredo icke storfurstens befogenhet att straffa kyrkans fiender och aktade sig väl för att jäva de domar, som redan blivit fällda. Men de menade, att kättarna helst borde bekämpas av de fromme själva med bönens vapen allena. Att näpsa till livet ångerfulla syndare vore att göra dem till martyrer. Även frågan om klostergodsens rättmätighet hölls alltjämt öppen av den nya skolans munkar, som icke ville erkänna Moskvasynodens beslut såsom en för all framtid ovillkorligen gällande lösning.

På samma gång som storfursten tillstadde denna polemik, visade han sig dock även villig att förskaffa de rättrogne den andliga undsättning, som de kände sig behöva. Kättarna plägade åberopa lösryckta ställen ur bibeln, i synnerhet ur Davids psalmer, till stöd för sina irrläror, och man misstänkte därför, att det icke hängde rätt tillsammans med de i Ryssland gängse översättningarna. Men de skriftlärde i Moskva kunde ej på egen hand reda sig med de heliga texternas sovring. Man bekvämde sig därför att anlita den grekiska visheten, som eljes en tid bortåt hade förefallit något misstänkt från renlärighetens synpunkt. Till de aderton Athosklostrens vittfrejdade styresmän och brödrasamfund avfärdades en storfurstlig beskickning med rika gåvor och vördsam anhållan om en skicklig »boköversättare», som efter fullbordatarbete skulle, vederbörligen belönad, fritt få återvända från Moskva. Den munk, som åtog sig detta uppdrag, är i Rysslands kulturhistoria känd under namnet *Maxim Grek.* Hans arbetsgivare fingo av honom mer än de hade väntat och åstundat, ty hans verksamhet betecknar renässansbildningens sällsamma insats i de moskovitiska samhällsbrytningarna.

Maxim var född i Albanien av grekiska föräldrar, men såsom ung hade han studerat i Italien, där många av hans landsmän funnit tillflykt och sysselsättning vid de lärdomsgynnande furstehoven och akademierna. Företrädesvis i Florens och Venedig hade han gjort bekantskap med framstående italienska män, med den berömde boktryckaren och filologen Aldus Manutius, med den väldige botpredikanten Geronimo Savonarola, vars personlighet framför alla andra kvarlämnat ett outplånligt intryck i den helleniske ynglingens trosvarma hjärta. På gamla dagar har Maxim i en av sina moralteologiska skrifter inflätat en »hemsk och minnesvärd berättelse» om Savonarolas renlevernesnit och martyrdöd för att visa de moskovitiska munkarna, »huruledes även hos de oriktigt undervisade latinerna finnes omvårdnad och nitälskan för de evangeliska frälsningsbuden», utan vilkas iakttagande den rätta tron ensam icke kan bereda människans fullkomning. Han vore benägen att jämföra Savonarola och hans lärjungar, »om de icke hade varit latiner till sin tro», med den gamla kyrkans oförfärade sanningsvittnen. Hans beundran för den florentinske mästarens vältalighet ochlärdom förlänar den levande övertygelsens kraft och färg åt hans egen kyrkoslaviska stils inkrånglade och tungrodda periodbyggnad. Savonarolas inflytande var utan tvivel ett mäktigt redskap för den Guds nåd, som frälste honom, enligt hans utsago, från att »förgås med ogudaktighetens efterföljare» vid den italienska humanismens kristendomsförnekande lärosäten. Med upprört sinne skildrar han sedefördärvet, otron och hänförelsen för hedendomens mytologi och vidskepelse bland den nya bildningens målsmän: den gudlöse påven Alexander VI, »som i orättrådighet och ondska övergick varje förbrytare», hertig Ludvig Sforza av Milano (kallad *il Moro,* »moren») och hans högtbetrodda stjärntydare, som genom förespeglingar av ära och makt förledde honom till

missgärningar och påskyndade hans undergång, Angelo Poliziano och andra förvillade filosofer, som ratade den heliga skrift för hedendomens »utvärtes vetenskap» och på dödsbädden glömde paradiset, men längtade efter de Elyseiska fälten, där de hoppades få umgås med forntidens vise och hjältar. Undan dessa styggelser och frestelser sökte Maxim till slut en fristad inom sitt förtryckta hemlands andliga bollverk, i det heliga bergets från världens buller avstängda kloster. Han förkastade dock ej det goda med det onda i den mångskiftande bildningsvärld, som han lärt känna under sina vandringsår. Han ville icke vara »en otacksam lärjunge», utan strävade enligt de äldre grekiska teologernas föredöme att försona studiet av antikens filosofi och litteratur med vördnaden för den ortodoxa kyrkans uppenbaradesanningar. Ett årtionde hade han tillbragt i detta stilla och andaktsfulla arbete, under ödmjukt fullgörande av sina förmäns uppdrag, när han följde kallelsen att med sitt vetande bispringa sina avlägsna trosförvanter, vilkas språk och seder voro honom alldeles obekanta.

I Moskva mottogs han (1518) med stora hedersbetygelser och erhöll till medhjälpare tvenne latinkunniga sekreterare, som för några skrivare återgåvo på ryska eller, rättare sagt, på det i Ryssland brukliga kyrkoslaviska skriftspråket hans muntliga latinska översättning av det grekiska originalet. Efter halvt annat års mödor kunde han till storfursten och metropoliten överlämna en sålunda fullbordad tolkning av den grekiska psaltaren med vidlyftiga kommentarier, hämtade ur åtskilliga kyrkofäders verk. Han begärde tillstånd att få återvända till Athos, men övertalades att stanna ännu någon tid för att rätta även andra inom ryska kyrkan använda skrifter. Snart lärde han sig att utan mellanhänder meddela sig med ryska prelater och lekmän både i tal och i skrift, varigenom hans anseende och inflytande ytterligare växte. Med rätta betraktades han såsom en väldig ortodoxiens förkämpe emot allehanda kätterier. Han författade betänkanden emot de ännu uppdykande judehärmarna, polemiserade med storfurstens tyske hovläkare om astrologiens berättigande och om möjligheten att förena den latinska kyrkan med den grekiska, försvarade de heliga bildernas dyrkan emot luteranerna, om vilkas irrläror dunkla rykten tidigt nog framträngde ända till Ryssland. Även närMaxim uttalade sina varningar emot den helleniska mytologien, emot den italienska humanismens epikureiska teorier, emot Paris-universitetets aristoteliska skolastik och »dialektiska sofismer», kunde åtminstone icke hans nit misskännas av hans ryska läsare och åhörare, som utan tvivel aldrig hade hyst den minsta böjelse för dessa mystiska och farliga ting. Han själv kämpade i god tro och med nästan naivt allvar emot fiender, som fordom stört hans egen självafrid, men i det moskovitiska mörkret skäligen kunde anses för maktlösa.

Maxim nöjde sig likväl ej med dessa jämförelsevis lättvunna segrar. Ju närmare bekantskap han gjorde med det ryska samhället, dess djupare fann han klyftan emellan dess verkliga beskaffenhet och det ideal, som hägrade för hans inre åskådning, av en sant kristlig kyrka och en därpå byggd stat. Han umgicks förtroligt med Vassian, som av honom inhämtade upplysningar om den äkta grekiska kyrkorätten, med åtskilliga missnöjda och misstänkta stormän, som klandrade storfurstens självrådighet och krigspolitik. Men Maxim sällade sig ej till något parti, utan tänkte endast, fri från all världslig beräkning och arglist, på syndarnas förbättring, till vilken klass de än månde höra. Det föll honom icke in att av människofruktan dölja sina åsikter. Liksom Savonarola fördömde han i skarpa ordalag alla missbruk, som han trodde sig hava upptäckt. Visserligen förkunnade han ej sina straffdomar från predikstolen, men han författade sändebrev och dialoger, som väckte mycket uppseende och även anstöt. Ehuru strängträttrogen, skydde han ej att ivra mot munkarnas egennytta och klostrens jordbesittningar. På samma gång förehöll han bojarerna deras orättfärdiga domar och obarmhärtighet emot de fattige. Icke ens storfursten själv undslapp hans förmaningar. Han tecknar en mönsterbild av härskaren, sådan han enligt skriftens bud bör vara: rättvisans omutlige hävdare, mån om sina undersåtars välfärd, fredligt sinnad emot sina grannar, herre över sina lustar, mild även emot dem, som förtala och smäda honom. I en djärv allegori skildras riket såsom en sörjande och övergiven änka vid skiljovägen, kringvärvd av glupande rovdjur: hon klagar, att hennes vägvisare och vårdare, medan kristenheten sönderslites av de otrogne, allenast jaga efter njutningar, ävlas att utvidga sitt väldes gränser och att utgjuta kristet blod, glömska av sina plikter, som icke längre predikas för dem av oförfärade Guds män, sådana som Samuel och Nathan, Ambrosius och Chrysostomus.

Dylika utfall och anspelningar kunde icke annat än uppreta de maktägande. De många rättelserna i de kyrkliga skrifterna togos nu av biskoparna till förevändning för beskyllningar, att nyhetsmakarna ville nedbryta

vördnaden för de moskovitiska helgonen, som med de av ålder begagnade texternas tillhjälp hade vunnit evinnerlig salighet. Storfursten ställde sig slutligen helt och hållet på det högkyrkliga partiets sida, förbittrad även däröver, att Maxim och Vassian ogillade hans skilsmässa (1525) från sin första gemål, som icke hade skänkt honom någon arvinge. Den teologiskaoppositionen misstänktes för att gynna bojarernas förhoppningar på härskarättens utslocknande, medan åter osiflianernas medgörlighet vittnade om deras undersåtliga trohet. Flere ortodoxa synoder fördömde Maxim och hans vänner. Vassian inspärrades i Josefsklostret i Volokolamsk, där han inom kort, efter vad det påstås, pinades ihjäl av de hämndlystna munkarna. Maxim behandlades något mildare, men återvann aldrig sin frihet. Man ville icke tillåta honom att fara hem till Athos, emedan man befarade, att han med sin kännedom om Ryssland kunde förråda moskovitiska statshemligheter till turkarna. Han dog vid hög ålder i Troitsa (1556), där hans grav ännu visas för andäktiga pilgrimer.

Maxim Grek hade likväl vunnit många anhängare, och hans skrifter lästes flitigt både av munkar och lekmän. Även bland prelaterna utbredde sig under den ökade förvirringen efter Vasilijs död (1533) den övertygelsen, att kraftiga åtgärder måste vidtagas emot de kyrkliga och politiska missbruken.

Storfurstens änka, Michael Glinskijs brorsdotter *Elena Vasiljevna Glinskaja* övertog till en början regeringen för sin treårige son *Ivan Vasiljevitj.* Men häftiga partistrider utbröto genast emellan hennes gunstlingar och andra bojarer. Än värre blev det efter hennes död (1538). Medlemmarna av åtskilliga stormannaätter *(Glinskij, Belskij, Sjujskij)* kivades utan avbrott om makten och begagnade växelvis den unge storfursten såsom verktyg för sina ränker och blodsdåd. Utan uppfostran och tukt fick Ivan Vasiljevitj tidigt vänjasig vid osedlighet och grymhet. Än lämnades fritt lopp åt hans dåraktigaste nycker, än skrämdes han på det fräckaste sätt av sina egennyttiga läromästare, som han sålunda lärde att både hata och förakta. Av naturen var han begåvad med en livlig inbillning, snabb uppfattning och i synnerhet en skarp blick för mänskliga svagheter. Hans oroliga, vanvårdade barndom och ungdom alstrade en sjuklig retlighet i lynnet, en ständig ängslan, som lätt slog över i besinningslöst och skoningslöst raseri. Tidigt insöp han överspända föreställningar om den makt, som borde tillkomma honom, fastän han väl märkte, huru litet han ännu själv betydde vid dess utövning. Det dröjde länge, innan han vågade bryta de fjättrar, som pålades honom av främmande godtycke, men dess våldsammare blev hans övermod, när han äntligen trodde sig fri.

Bojarstyrelsen ådagalade i fullaste mått sin egen oförmåga. Rikets försvar försummades på samma gång, som de invanda erövringsplanerna fortfarande vidhöllos. Kriget med polackarna förnyades, men stannade vid ömsesidiga härjningar och bilades tills vidare i följd av båda de stridande makternas utmattning genom stilleståndsfördrag utan avgörande betydelse. Liksom förut underblåstes oroligheterna i det kazanska kanatet, men när tatarerna för att hämnas gång på gång, såväl från Kazan som från Krim, inbröto över gränserna, mäktade ryssarna icke göra dem kraftigt motstånd, utan nödgades åter åse, huru tusentals landsmän bortsläpades till träldom hos de otrogne. De inbördes fejderna vållade dock kanske än större skada.Ståthållarnas självsvåld övergick allt vad man någonsin förut hade erfarit. Regeringen, som saknade inre sammanhållning, visade varken vilja eller håg att avstyra förtrycket i landsändarna. Om klagomål anfördes i Moskva av ombud från orterna, hånades och misshandlades de hjälpsökande till och med av storfursten själv, som redan fann sitt nöje i att pröva sin makt mot dem han vågade sig på.

Inom alla samhällsklasser rådde missnöje och hat mot de styrande herrarna, som icke visste att begagna det gynnsamma tillfället för en lagbunden inskränkning av självhärskardömet, utan endast tävlade att usurpera dess myndighet för sina egna personliga syften till folkets förfång. Icke en gång kyrkan gick fri för deras övergrepp. Metropoliter fördrevos och tillsattes av de stridande bojarpartierna, hos vilka man dock förgäves söker efter någon systematisk strävan att bryta kyrkans makt inom samhället. Det var helt enkelt ett laglöshetens och godtyckets välde utan spår till försök att upprätta ett varaktigt aristokratiskt styrelseskick.

Men bland folket tycktes omsider nöden hava väckt till liv hågen att på egen hand anstränga sig för upprättandet av en något så när laglig ordning. Då ståthållarna icke bekymrade sig om att undertrycka de oupphörligt växande rövarband, som oroade vägfarande och innebyggarnas hemvist, hände det flerestädes, att den besutna adeln och

de övriga stånden i städer och byar för tillfället lämnade sina skiljaktiga intressen å sido och förenade sina krafter till förbrytarnas näpst.Regeringen, som icke själv mäktade trygga den allmänna säkerheten, fann sig stundom föranlåten att i storfurstens namn bekräfta de nya inrättningar, som sålunda uppstodo liksom av sig själva. Det utmärkande för dem var, att rättskipningen i svårare brottmål överlämnades åt en landskapsnämnd *(gubnaja izba),* som valdes av adel, präster och allmoge på samfällda möten och leddes av en likaledes vald ålderman *(gubnoj starosta)* ur bojarsönernas klass. Alla innebyggare voro skyldiga att biträda nämnden vid brottslingarnas uppdagande och bestraffning. Det var början till en verklig självstyrelse, som under förutsättning av lagens kraftiga utveckling genom en stadgad och verksam statsmakt kunde leda till en framtidsrik ombildning av hela samhällsskicket.

Mer omfattande, om också oklara, politiska önskningar läto förnimma sig i skrifter, utgångna från kyrkliga kretsar, inom vilka förtroendet till härskarmakten begynte vackla. Det finns en gammal moskovitisk berättelse om det grekiska kejsardömets undergång, som härledes från domstolarnas orättfärdighet och folkets förtryck: »i det rike, där invånarna behandlas som trälar, äro de icke tappra och djärva till strids mot fienden, ty en trälbunden man räds icke för skam och vill icke förvärva sig ära». Däremot skildras sultan Mohammed, Konstantinopels erövrare, såsom en sträng rättvisans hävdare och vrångsinta domares tuktomästare. De underkuvade grekerna sägas med smärta hava upptäckt samma brister, som störtat dem själva, även i det rättrogna Ryssland. »Storär Guds nåd i ryssarnas land; men om med deras sanna kristliga tro även förenades den turkiska rättvisan, då skulle änglarna gästa dem.» Då kunde de hoppas att besegra turkarna och återupprätta korsets välde i de sju kullarnas stad.

I en annan skrift, som troligen härstammar från Vassians skola, låter författaren de undergörande helgon, som grundlagt det berömda Valamoklostret på en ö i Ladogasjön, uppmana storfursten att ändra sitt regeringssätt. Med prästerskapets välsignelse må han samla omkring sig »ett endräktigt allmänt råd» av ombud från alla städer, landsändar och stånd. Med dem bör han städse »utan förhävelse och övermodig stolthet» rådslå om rikets tarv. Då först kan han erfara allt, som är honom nödigt att veta för regementets skötsel, ävensom »bevara sina ståthållare och ämbetsmän från synd och sina förtrogne från besticklighet och orättrådighet».

Under denna brytningstid uppträdde en man, som visade sig i stånd att giva en bestämd riktning åt de jäsande och splittrade krafterna.

Ortodoxiens seger över kättare och bojarer. Moskovitiska tsardömet och patriarkatet.

I spetsen för ryska kyrkan stod *metropoliten Makarij.* Han hade uppnått sin värdighet genom att ansluta sig till den mäktiga ätten Sjujskij, men han hoppades att, understödd av den hotande rörelsen bland folket, med den uppväxande storfurstens är Guds nåd i ryssarnas land; men om med deras sanna kristliga tro även förenades den turkiska rättvisan, då skulle änglarna gästa dem.» Då kunde de hoppas att besegra turkarna och återupprätta korsets välde i de sju kullarnas stad.

I en annan skrift, som troligen härstammar från Vassians skola, låter författaren de undergörande helgon, som grundlagt det berömda Valamoklostret på en ö i Ladogasjön, uppmana storfursten att ändra sitt regeringssätt. Med prästerskapets välsignelse må han samla omkring sig »ett endräktigt allmänt råd» av ombud från alla städer, landsändar och stånd. Med dem bör han städse »utan förhävelse och övermodig stolthet» rådslå om rikets tarv. Då först kan han erfara allt, som är honom nödigt att veta för regementets skötsel, ävensom »bevara sina ståthållare och ämbetsmän från synd och sina förtrogne från besticklighet och orättrådighet».

Under denna brytningstid uppträdde en man, som visade sig i stånd att giva en bestämd riktning åt de jäsande och splittrade krafterna.

Ortodoxiens seger över kättare och bojarer. Moskovitiska tsardömet och patriarkatet.

I spetsen för ryska kyrkan stod *metropoliten Makarij.* Han hade uppnått sin värdighet genom att ansluta sig till den mäktiga ätten Sjujskij, men han hoppades att, understödd av den hotande rörelsen bland folket, med den uppväxande storfurstenstillhjälp frigöra sig från beroendet av bojarerna. Han ville tillika befästa ortodoxiens och hierarkiens välde genom de kyrkliga ceremoniernas reglering och en strängare tukt över det lägre prästerskapet. Redan såsom ärkebiskop över Novgorod hade han verkat i denna anda och ådagalagt ett kraftfullt trosnit, som även yttrade sig i hans bemödanden att utrota den ännu kvarlevande hedendomen bland ingrer, kareler och lappar. I åtskilliga ting hade hans åsikter rönt inflytande av Maxim Grek, som han även personligen visade aktning och välvilja i hans klosterfängelse. Hans ståndpunkt var dock i det hela taget densamma som osiflianernas, och liksom de ville han vinna sitt syfte genom härskarmaktens upphöjelse under kyrkans hägn. Han ägde en icke ringa beläsenhet och sökte även genom litterära arbeten bana väg för de förändringar han ville genomföra. Sålunda lät han samla en stor mängd helgonlegender och andra kyrkliga skrifter i ett slags encyklopediskt verk, som skulle utgöra grundvalen för den prästerliga bildningen i alla den ryska kyrkans områden. Han ombesörjde även en efter de olika ryska furstelinjerna ordnad krönikeredaktion *(Stepennaja kniga),* vari bland annat Rurikovitjernas stamträd härledes från en uppdiktad broder till kejsar Augustus. Samma strävan att förhärliga den regerande ätten ligger även till grund för fabeln om de moskovitiska fursteinsignierna, som Vladimir Monomach av Kiev skulle hava fått till skänks från Konstantinopel jämte bekräftelse å den kejserliga värdigheten.

En betydelsefull politisk omvälvning inleddes,när metropoliten i den förnämsta kyrkan på Kreml, Mariehimmelsfärdskatedralen, högtidligen krönte den sjuttonårige storfursten till *tsar* (16 jan. 1547). Därigenom beseglades förbundet emellan självhärskardömet och hierarkien; till yttermera visso förskaffade man sig sedermera (1561) ett formligt stadfästelsebrev därå av patriarken och biskopssynoden i Konstantinopel. Vid tsarens förmälning, som firades omedelbart efter kröningen, tillämpades en gammal bysantinsk sedvänja, som för övrigt redan storfurstinnan Sofia hade infört för sin son Vasilijs räkning. Ståthållarna i landsändarna fingo befallning att till Moskva insända ett stort antal jungfrur, som kunde anses värdiga den allerhögste brudgummen. Valet föll på *Anastasia Romanovna,* dotter till en avliden bojar, som härstammade från en av de mindre förnäma och mäktiga ätterna. Genom denna förbindelse avsöndrades tsaren från de partier, som dittills hade regerat i hans namn och ådragit sig folkets ovilja.

Men tsaren fortsatte oaktat giftermålet sina vanliga utsvävningar och visade ingen benägenhet att avhjälpa de klagomål, som allt högljuddare framställdes till honom. Då utbrast (midsommartiden 1547) efter en rad av förhärjande eldsvådor i huvudstaden ett våldsamt folkupplopp, varunder tsarens eget liv svävade i fara. Medan han bävande åsåg, huru hopen skingrades av hans livvakt, infann sig hos honom en av metropolitens betrodda män, *popen Silvester* från Novgorod. Tsaren måste åhöra bittra förebråelser för sitt sedeslösa leverne och sin försumlighet i uppfyllandet av sina pliktersåsom regent. Han hotades med himlens straff, som redan kunde skönjas i undersåtarnas uppstudsighet och skulle drabba honom med timligt och evinnerligt fördärv, om han ej gjorde bot och bättring. Silvester skrämde honom även, enligt vad det förtäljes, med järtecken, som enkom anordnades för att tygla hans »barnsligt vildsinta lynne». Ivan Vasiljevitj, som nyss trodde sig hava undsluppit allt förmynderskap och hava uppnått all jordisk maktfullkomlighet, nödgades åter underkasta sig andra starkare viljor. Tsardömet förvandlades till ett redskap för kyrkan, som åtog sig att efter sina traditioner och grundsatser dämpa det inrotade självsvåldet och uppbygga en fastare ordning även inom det världsliga samhället.

Tsaren omgavs med ett »utvalt råd», vari sådana bojarer upptogos, som icke hade på ett verksammare sätt deltagit i de föregående oroligheterna, men jämte dem även flere män av ringare härkomst, under det att tsarens förra gunstlingar och framför allt hans mödernefränder avlägsnades från hans person. De inflytelserikaste

rådgivarna voro Silvester, som alltjämt med sina förmaningar inverkade på tsarens upprörda samvete, och uppkomlingen *Alexej Fedorovitj Adasjev,* som fick i uppdrag att mottaga alla till tsaren ställda böneskrifter. Men bakom dem stod metropoliten Makarij, vars ställning blev så mycket mer betydande, som den världsliga maktens anseende var i grund skakat och behövde låna kyrkans helgd för sin återupprättelse.

Tidens ondska och elände krävde i främstarummet, att skaran av det moskovitiska rikets himmelska förebedjare förstärktes med nya, Gudi behagliga undergörare. På tvenne synoder (1547 och 1549) kanoniserades efter grundliga undersökningar, som leddes av metropoliten i tsarens egen närvaro, omkring ett tjog helgon, vilka skulle dyrkas över hela Ryssland på bestämda, årligen återkommande festdagar. Bland dem var en av det moskovitiska furstehusets mest frejdade ättefäder, Alexander Nevskij, men återstoden utgjordes av metropoliter, biskopar och igumener, som var för sig länge åtnjutit de frommes vördnad i särskilda bygder av riket. Den upphöjelse, som nu beskärdes dem, innebar, att i liturgiskt avseende en större likformighet åvägabragtes inom kyrkans hela område, och att även uppburna landsortshelgon aktades värdiga att firas med sånger och processioner på Kreml. Hierarkien förökade sin egen glans genom att förhärliga sina avlidna mästare och tillbakavisade sålunda de tvivelsmål, som ortodoxiens motståndare icke hade uraktlåtit att uttala mot vissa nu kanoniserade sanningsvittnens helighet.

Med större förtröstan än tillförene kunde man nu arbeta på rikets välfärd i andliga och timliga ting. De medel, som valdes, voro nya och djärva. Det gällde att bryta högadelns makt för alltid, och självhärskaren uppkallade under kyrkans välsignelse det förtörnade folket till sitt bistånd. »Då tsaren såg sina undersåtar i stor sorg och jämmer för de mäktiges övervåld och orättfärdighet», heter det i en urkund från denna tid, »beslöt han att sämja dem i kärlek; och efter att hava rådfört sigmed sin fader metropoliten Makarij, huru han månde dämpa upproret och stilla tvedräkten, lät han samla sina undersåtar av alla stånd från städerna». Den åtgärd, som metropoliten tillstyrkte, avsåg att i den bestående maktens intresse förverkliga en tanke, som icke synes hava varit främmande för reformivrande personer av olika riktningar i Ryssland under detta tidevarv. Även en annan av de män, som stodo Ivan Vasiljevitj nära vid denna märkliga brytning emellan gammalt och nytt, fältherren och skriftställaren furst *Andrej Michailovitj Kurbskij,* har uttalat såsom sin åsikt, att »tsaren bör söka goda och hälsosamma råd icke blott hos sina rådgivare, utan även hos män av allt folket». Han räknade sig till ära att hava tillhört Maxim Greks lärjungekrets.

Vid påsktiden 1550 sammanträdde i Moskva Rysslands första *riksdag.* Den inhemska benämning, under vilken sådana möten vanligen pläga omtalas, betyder egentligen »landssynod» *(zemskij sobor)* och utmärker således deras historiska sammanhang med de av gammalt vanliga kyrkliga församlingarna. Man känner icke närmare, huru denna riksdag var sammansatt. Men de bevarade berättelserna om vad där förefallit utvisa, att förhandlingarna haft en anstrykning av kyrkliga former.

I en procession med kors och helgonabilder trädde tsaren ned från Kreml till Röda torget framför borgmuren och steg upp på *Lobnoje mesto* (»Huvudskalleplatsen»). Det var en av tegel byggd estrad, som motsvarade den i Sverges riksdagshistoria omnämnda »majestätspallen». Därförkunnade tsarens härolder hans påbud; stundom användes samma plats till högförrädares avstraffning. Nu förrättade tsaren först inför den samlade menigheten sin andakt och ställde så sitt tal till metropoliten, bad om hans kärleksfulla bistånd och påminde honom om sin värnlösa ungdom, huruledes hans oförstånd blivit missbrukat av de egennyttiga herrarna. Sig själv förklarade han »ren från deras blodskuld» och hotade dem med vedergällning. Därefter vände han sig, bugande åt alla håll, till de samlade folkombuden, »Guds män, som blivit oss givna av Gud», bad om deras förlåtelse för de orättvisor, som han icke kunnat avstyra för sin »ungdoms, lättfärdighets och hjälplöshets» skull, uppmanade dem till endräkt och lovade att för framtiden »själv varda en domare och värnare, nedbryta olag och avskaffa utpressningar».

Metropoliten förkunnade tsaren förlåtelse för hans begångna felsteg och uppmanade honom att i sin ordning skänka bojarerna nåd. Tsaren efterkom denna tillsägelse, vari biskoparna och »hela den heliga synoden» instämde. Men därjämte befallde han bojarerna att söka förlikning på viss tid »med alla kristne i hans rike» i alla

tvistigheter dem emellan. »Och mina bojarer», säger tsaren i ett senare tal, »och alla ämbetsmän och löntagare förlikte sig med alla landskapen i alla mål.»

Syndabekännelse och avlösning inledde alltså tsarens samverkan med sina undersåtar. Samhällsfriden invigdes under kyrkans välsignelse därigenom, att bojarerna tvungos att förödmjuka siginför folket efter härskarens eget föredöme. Folkombudens uppträdande skildras för övrigt ej. De behandlades såsom kyrkans skyddslingar enligt hennes plikt och sedvänja att taga de övergivne och förtryckte i sin omvårdnad. Men även tsaren lovade att för framtiden lyssna till folkets klagomål och anbefallde offentligen Adasjev att mottaga och oväldigt pröva dem. Därpå utnämnde han nya »rättfärdiga domare», avlägsnade således de ståthållare och ämbetsmän, som ådragit sig undersåtarnas hat. Vidare utbad han sig metropolitens och biskoparnas välsignelse till det stora verket att förbättra den gällande lagen. Måhända inhämtade han även ständernas råd om de tillämnade ändringarna i lagboken *(Sudebnik)* och om de nya stadgar *(ustavnyja gramoty),* som utfärdades under de följande åren. Det är dock tvivelsamt, huruvida folket tillerkändes någon annan del i lagstiftningen än att genom underdåniga framställningar begära nödiga rättelser.

Däremot är det säkert, att även dessa världsliga lagar framlades inför den stora andliga synod, som i början av 1551 samlades i Moskva och efter flere månaders överläggningar fullbordade den nya kyrkolagen, *Hundrakapitelsboken (Stoglav).* Tsaren och bojarrådet bönföllo formligen hos prelaterna, att de måtte »enligt de heliga apostlarnas och kyrkofädernas regler» pröva hans förbättrade lagbok och stadgar för att, om granskningen utfölle tillfredsställande, underskriva och stadfästa dem. I tsarens namn framställdes likaledes de frågor, som föranledde synodens beslut om de kyrkligaärendena. Men både frågorna och svaren dikterades egentligen av metropoliten Makarij, som genom de förra liksom å lekmännens vägnar krävde botemedel emot den vidlyftigt skildrade andliga och sedliga nöden, genom de senare åter i kraft av hierarkiens myndighet gav ofelbara utslag och anvisningar för både präster och lekmän.

Hela detta lagstiftningsarbete var av den art, att det för långliga tider tryckte sin prägel på det ryska folkets utveckling. Det uttryckligen tillkännagivna syftet var att åter befästa »de gamla sedvänjor, som råkat på förfall», att trygga ortodoxien, sådan denna uppfattades av de ledande männen inom kyrka och stat. Det var ej fråga om att införa några nya rättsgrundsatser, utan att hävda den helgade samhällsordningen emot obemyndigade rubbningar och främmande inflytelser. Det skedde genom skärpta straffhotelser, genom inskränkningar i adelns och ämbetsmännens makt och framför allt genom kyrkotuktens utsträckning över alla det borgerliga och enskilda livets förhållanden. Staten fick till sin huvudsakliga uppgift att med sina köttsliga vapen upprätthålla kyrkans påbud.

Den fromhet, som inskärptes hos både lekmän och präster, måste visa sig i de yttre åthävornas stela allvar, i det noggranna iakttagandet av föreskrivna ceremonier. Allmogens förlustelser och sånger förbjödos såsom »djävulska lekar», och de kringstrykande gycklarna kunde naturligtvis än mindre tålas. På det att inga kätterska eller oriktigt avskrivna böcker, inga helgonabilder som avveke från de fastställda typerna, måtte spridasbland menigheten, ålades prästerskapet att hålla uppsikt över avskrivare och målare. Det förbjöds uttryckligen, på grund av några förfalskade ställen i Gamla testamentet och de ekumeniska kyrkomötenas stadgar, varje rättrogen att raka sitt skägg, vilken sed nitiska predikanter brännmärkte såsom en syndig stympning av Guds beläte. Även i andra fall visade sig den segrande moskovitiska ortodoxien något okritisk. Så t. ex. införde Stoglav i kyrkans ritual tvenne viktiga andaktsbruk, som förut av många blivit betraktade såsom kätterska och långt efteråt vållade svåra samhällsskakningar: det dubbla halleluja och korstecknet med två fingrar i stället för tre.

Denna formstränga och bokstavsängsliga renlärighet tålde dock ingen motsägelse. Särskilda synoder höllos för att uppsöka och utrota alla spår av den föregående tidens villoläror. I synnerhet misstänktes, liksom förr, Nil Sorskijs efterföljare, eremiterna från andra sidan om Volga, för avoghet emot de allena saliggörande ceremonierna. Många av dem dömdes för anstötliga utlåtelser och inspärrades i pålitliga kloster längre eller kortare tid; icke ens lapparnas vördade apostel *Feodorit* undgick förföljelse. Man upptäckte även, att det inhemska fritänkeriet började påverkas av den oro, som »Martin tysk» uppväckt inom den latinska kristenheten.

Grubblande ryska munkar trädde i förbindelse med lifländska luteraner, till och med lekmän djärvdes att på egen hand forska i skriften. Bojarsonen *Matvej Semenovitj Basjkin* i Moskva frigav sina trälar såsom bröder i Kristooch förelade de förvånade prästerna varjehanda ömtåliga samvetsfrågor om Evangelii förhållande till människans leverne. När han ställdes för rätta, befanns det, att han jämte flere liksinnade hyste underliga meningar om Treenigheten och nattvardens sakrament, betraktade kyrkan såsom »de troendes församling» och icke bekymrade sig om de vederbörligen vigda och sirade templen med deras målade beläten, trodde på syndernas förlåtelse även utan bikt och avlösning, icke erkände andra heliga skrifter än evangelisternas och apostlarnas, som han tolkade efter sitt eget huvud. Hädarna näpstes, och alla lekmän varnades för egenmäktig sysselsättning med spörsmål angående tron och gudstjänsten. En av tsarens förnämsta sekreterare, för övrigt en rättrogen man, måste göra avbön och underkastades kyrkoplikt, emedan han vågat uttala några ogillande omdömen om det sätt, varpå vissa nya kyrkobilder blivit framställda.

Den inomlands undertryckta oppositionen lät likväl stundom förnimma sin röst i än värre skärande missljud från förbittrade flyktingar bortom den med möda bevakade gränsen. Hos dessa äldsta ryska emigranter, som uppdykte ur den jäsande folkmassans djup, mognade otron rentav till en samhällsomstörtningens predikan. *Feodosij Kosoj* hette en förlupen träl, som jämte några olycksbröder efter att hava bestulit sin husbonde, en bojar i Moskva, sällade sig till ensittarna omkring Beloozero och snart förvärvade stort rykte för helighet. Även han och hans kamrater från träldomens dagar invecklades i metropoliten Makarijskättarrannsakningar, men lyckades rymma ur fängelset och under falska namn, växlande förklädnader och förstulna uppviglingar smyga sig undan till Littauen. Där gifte sig Kosoj med en judinna och stiftade en sekt, som i radikalism överträffade själva judehärmarna. Han förkastade alla kyrkliga dogmer och inrättningar, lärde, att människan aldrig burit Guds beläte, utan var skapad dödlig liksom alla andra djur, att föräldrar ej kunde hava något anspråk på vördnad av sina barn, att man icke borde underkasta sig någon jordisk överhet, ej ens betala skatt. Dessa vilda läror funno anhängare även i de novgorodska gränstrakterna och föranledde så mycket ivrigare vederläggningar från den uppskrämda ortodoxiens sida, som Kosoj under sina anfall mot klosterväsendet uttryckligen åberopade Vassian och Maxim Grek såsom sina lärofäder. Man kunde därav skönja, till vilka hemska ytterligheter även de minsta avvikelser måste leda.

Slika erfarenheter bidrogo att giva stadga åt det härskande moskovitiska bildningsidealet, som avvisade alla tvivelsmål på sin äntligen uppnådda fullkomlighet. Visserligen erkändes nödvändigheten av skolor, i vilka präster och även vetgiriga lekmän kunde få lära innanläsning, skrivning och kyrkosång. Men sådana skolor inrättades endast i ringa antal, och de ovannämnda nyttiga konsterna fortplantades för det mesta genom ett slags hantverksmässig tradition. För den läskunnige begränsades även möjligheten att utvidga sitt vetande inom den litteraturkrets, som av kyrkan godkändes såsom gagnelig eller åtminstone ofarlig.Metropoliten Makarijs stora samlingsverk omfattade ungefärligen allt vad den ryska kulturen hade mäktat tillägna sig av det bysantinska arvet, varifrån den fornklassiska litteraturen helt och hållet var utesluten såsom »hellenisk», det vill säga hednisk. Från det kätterska Europa kunde intet tillskott komma annorlunda än såsom sällsynt smuggelgods. Det nya, som skrevs av moskovitiska författare, utgjorde egentligen blott ett uppkok på det gamla och höll sig inom de stereotypa formerna. Därigenom skärptes ytterligare den antagna tonen av halvbarbarisk självtillräcklighet och salvelsefullt hycklande asketism.

Sitt mest karakteristiska uttryck har detta moskovitiska bildningsideal, sådant det gestaltade sig under de ortodoxa grundsatsernas tillämpning på det förhandenvarande samhällslivet, fått genom ett slags handbok i levnadsvett under namn av *Domostroj* (»Hushållslära»), som anses vara författad, åtminstone delvis, av popen Silvester. Den ritualistiska fromheten uppställes däri såsom det oundgängligaste villkoret för ett ostraffligt leverne. Utförliga regler meddelas för helgonabildernas omvårdnad, för allehanda andäktiga gärningar, såsom korsningar, bugningar och böner, vallfärder och fastor. Såvitt möjligt böra även lekmännen beflita sig om munklika åthävor, och i varje välordnat hus bör det finnas åtminstone en tillstymmelse till ett kapell, oaktat den offentliga gudstjänsten ingalunda får försummas. Däremot sträcka sig de sedliga kraven föga utöver en viss yttre anständighet och beräknande världsklokhet. Denrättfärdige och gudfruktige må ej sitta så länge i gästabud, att han super sig full, ty då kan han lätt komma i gräl och smutsa ned eller mista sina kläder, till och med varda

pungslagen på sina slantar. I umgänget med andra människor kunna obehag förekommas genom tjänstaktighet och undfallenhet, varvid nödlögner icke sällan äro att tillstyrka. Gästfrihetens dygd är i synnerhet ägnad att öka vännernas tillgivenhet, men bör utövas med sparsamhet efter vars och ens tillgångar. Varje husbonde skall vid uppköp och beställningar noga taga reda på varuprisen; är han förmögen, gör han rättast att hålla sig egna hantverkare bland sina tjänare och trälar. Icke blott dem, utan även hustru och barn skall han vänja vid lydnad och arbete, om möjligt, med goda ord och lämpor, varom ej, med passande aga. Är hustrun uppstudsig och vårdslös, får han dock ej »slå henne för örat eller i synen, knuffa henne med knytnäven under hjärtat eller sparka henne», icke heller använda något vasst tillhygge av järn eller trä, ty i så fall kan hon varda lytt eller sjuk. I enrum äger mannen tukta henne med karbasen »varsamt och höviskt, förståndigt, men så att det gör ont, till skräck, dock utan hälsomen». Kvinnans ställning blev under ortodoxiens och det asiatiska inflytandets förenade ok alltmera bunden. I de högre klasserna lämnade husmodren och döttrarna sällan kvinnogemaken *(terem),* och när de visade sig ute, täcktes deras drag av täta slöjor. En dylik avspärrning påyrkades visserligen icke rent ut av Domostroj, som likväl i skarpa ordalag gisslarkvinnans fallenhet för dårskaper och odygder, förmanar henne till ständig ödmjukhet och misstroget ålägger henne att uteslutande syssla med hushållsgöromål och handarbeten. Å föräldrarna vilar för övrigt ingen annan omsorg för döttrarnas framtid än att småningom hopspara bosättningspersedlar till det blivande giftermålet, varvid valet av brudgum helt och hållet är målsmannens sak. Även den manliga ungdomens uppfostran begränsas i det närmaste inom hemmets väggar. Öppenhet, mod och självförtröstan omnämnas icke såsom lovvärda egenskaper hos en yngling, men väl förtegenhet och underdånighet, ett stillsamt beteende och undvikande av överflödig munterhet. Till och med familjens vardagsliv bestämmes genom utförliga arbetsanvisningar, matordningar under årets olika tider och dylikt. De offentliga plikterna förbigås däremot med fullkomlig tystnad. Den moskovitiska ortodoxien var icke ägnad att alstra ett medborgerligt sinnelag, utan nöjde sig med att främja den lydiga egennyttan under en utvärtes gudlighets sken.

Domostroj med sina mångahanda regler bevarade länge sin obestridda giltighet såsom den moskovitiska sedens och hävdens lagbok. Än i dag kan dess inflytande spörjas i de samhällslager, som fasthållit vid fädrens art och åskådning. Detta ideal kunde dock, lika litet som andra, fullständigt göra sig gällande i det verkliga livet. Det ryska folklynnet är av naturen föga benäget att underkasta sig en pedantisk ordning. Men det fastställda idealets beskaffenhet gav i alla fall en egendomlig färg åt de gängse föreställningarna. Under alltsjälvsvåld och sedefördärv, som frodades i det ryska samhället, förblev folkets samvete känsligt åtminstone för de yttre sedvänjornas kränkning i sådana ting, som syntes antyda ett begynnande avfall från den rätta tron till det utländska kätteriets lockande nyheter. Det envisa fasthängandet vid det gamla förstärktes sålunda genom den vidskepliga vördnaden för formerna såsom fromhetens säkraste kännemärken.

De ortodoxa lagstiftarna förbisågo likväl icke alldeles nödvändigheten att införa mera djupgående förbättringar. Ehuru Maxim Greks tal om en sedligt-religiös pånyttfödelse föreföll dem sällsamt och misstänkt, kunde de icke annat än erkänna det berättigade i hans och hans meningsfränders klander av det förargelseväckande levernet inom klostren. Åtskilliga påbud avsågo att hämma de värsta oskicken. Men yppigheten hade sin rot i de överflödiga rikedomarna, och det låg i kyrkans eget intresse att genom vissa eftergifter avväpna yrkandena på deras indragning. Det var icke ovanligt, att rika och förnäma herrar på gamla dagar skänkte betydliga fastigheter till kloster, där de själva inträdde, men utan att efterleva munkreglerna. De sökte endast en fristad undan det världsliga livets besvär och faror, men fördärvade genom sina utsvävningar även de ringare brödernas seder. Stoglav fasthöll visserligen grundsatsen, att kyrkan på inga villkor finge berövas sina gods, men stadgade, att en del av de penningegåvor, som klostren på senaste tider fått av tsaren, skulle återlämnas, och att för framtiden varken biskopar ellerkloster utan tsarens tillstånd ägde mottaga arvejord av enskilda personer genom gåva eller köp. Dessa bestämmelser tillämpades dock ej med synnerlig stränghet, såsom synes därav, att de sedermera flere gånger måste förnyas. Klosterväsendet fortfor att vara den ryska kyrkans ömtåligaste sida. För att åtminstone dess svåraste utväxter skulle avskäras, indrogos åtskilliga av de egenmäktigt anlagda mindre klostren och eremitsamhällena, som ju även visat sig vara kätteriets plantskolor, och de återstående ställdes under de stora klostrens uppsikt. Man försökte även något mildra spänningen emellan biskoparna, som tillhörde det »vita»

prästerskapet, och det under dem skattskyldiga »svarta» prästerskapet. Biskoparnas fogdar och tjänare voro oftast lekmän och begingo i deras namn övergrepp, som av deras husbönder, även om de ville, ej kunde hindras, och som naturligtvis bidrogo att skada kyrkans anseende i befolkningens ögon. Det föreskrevs därför, att biskoparnas uppbörd och domsrätt skulle överlämnas åt kyrkoprästernas valda äldste, vilka sålunda fingo även sin andel i den hierarkiska myndigheten.

Kyrkans inre sammanhållning och makt stärktes onekligen genom dessa åtgärder. De förändringar, som infördes i den världsliga förvaltningen, visade, i vilken mån den ortodoxa riktningens seger över bojarerna kunde komma det lägre folkets intressen till godo.

Det angelägnaste behovet var att upprätta en trygg rättsordning i landsändarna. Sådana brottmålsnämnder, som i vissa orter blivit införda, fingoen vidsträcktare utbredning genom nya stadgar. Ett ytterligare steg på självstyrelsens bana betecknas därigenom, att de skattskyldiga menigheterna begärde och erhöllo tillåtelse att själva omedelbart, utan att besväras av ståthållarna och deras uppbördsmän, erlägga en fastställd avgift *(obrok)* till tsarens kassa. Ståthållarna blevo därför överflödiga, och sådana tillsattes icke vidare annat än i några gränsorter. I stället inrättades i varje landskap en vald förvaltningsnämnd *(zemskaja izba),* bestående, liksom brottmålsnämnden, av en vald hövitsman *(izljublennyj golova* eller *starosta)* med en landsskrivare *(zemskij diak)* och flere edsvurna bisittare, landskapets »bästa män» *(tselovalniki, lutsjije ljudi).* Även dessa nämnder, som i det närmaste övertogo ståthållarnas myndighet, fingo en ganska omfattande domsrätt.

Den moskovitiska självstyrelsen var likväl behäftad med flere ödesdigra brister. Inga historiska landskap eller bygder med bestämda gränser och sammanhållande traditioner hade förut hunnit utveckla sig. Befolkningen, som vant sig att leva på rörlig fot, var föga fäst vid den trängre hemorten, och den nya självstyrelsens, liksom ståthållarförvaltningens, områden utsattes sålunda för en ständig, godtycklig växling, varigenom samfundsinrättningarna hindrades att slå fast rot.

Även de valda uppbördsmyndigheterna tarvade en sträng kontroll till förekommande av bygdetyranni. Förvaltningsnämndernas och brottmålsnämndernas inbördes kompetens var mycket vacklande. De stodo även eljes i motsats till varandra.De förra representerade endast de skattskyldiga klasserna, nämligen stadsbor och bönder (undantagsvis vissa kyrkliga korporationer). Brottmålsnämnderna åter omfattade alla stånd och stodo för det mesta under lågadelns inflytande. För att avhjälpa dessa olägenheter krävdes å regeringens sida en stor organisationsförmåga och ett allvarligt bemödande att utjämna de olika folkklassernas stridiga intressen.

Men om någon ledande tanke fanns, så yttrade denna sig företrädesvis i strävandet att tillbakatränga högadelns övermäktiga inflytande. Därför gynnades lågadeln, som dessutom var av största betydelse för rikets krigsmakt. Ett slags reduktion företogs, varigenom de talrika obesutna bojarsönerna kunde förses med tjänstegods. I sammanhang därmed reglerades även russtjänsten sålunda, att en häst och karl skulle uppsättas för ett visst inkomstbelopp, lika av tjänstejord och av arvejord. Men till tjänstegods utdelades icke blott kronojord med torpare och åbor, utan även byar, tillhörande fria, ehuru skattskyldiga, bönder, som alltså förvandlades till adelsmännens underhavande. Följden blev, att sambandet inom landskapsmenigheterna sprängdes, att splittringen emellan adel och allmoge tilltog, och att den fulla personliga frihetens område och värde inskränktes. Huru stark den allmänna benägenheten att undandraga sig oberoendets plikter var vid denna tid, framgår bäst därav, att regeringen måste strängeligen förbjuda även fattiga bojarsöner att olovandes avhända sig sin frihet genom enskilda träldomsavtal *(kabaly)*med rikare män. Så mycket större var denna frestelse för den skattebetalande allmogen, när det ej gick för sig att helt enkelt rymma undan de tryckande pålagorna, vid vilkas fördelning de förmögnare bönderna icke sällan upprepade de förra fogdarnas godtyckligheter emot sina svagare medbröder.

Russtjänstens utvidgning och reglering betydde dock såtillvida en lindring för det övriga folket, som därigenom behovet av de förut brukliga allmänna utskrivningarna blev mindre. Åtminstone från senare hälften av femtonde århundradet måste alla icke russtjänstskyldiga klasser uppsätta manskap vid större fälttåg. Skyldigheten

fördelades efter ett för varje gång bestämt antal av bondgårdar eller plogland, i städerna efter ett visst motsvarande inkomstbelopp. Enär även kyrkogodsens underhavande förpliktades att deltaga i dessa bördor, förefanns en ytterligare anledning att undvika dem även genom en stående härs uppsättning. Frivillige ur olika folkklasser, för det mesta till kronan skattepliktiga bönder och borgare, värvades till *streltser,* som förlades i särskilda kvarter *(slobody)* vid utkanterna av Moskva och andra städer. De voro bösseskyttar, som vanligen tjänade till fots och i fredstid hade till åliggande att upprätthålla den inre ordningen. Sitt underhåll fingo de ur tsarens kassa, men tillika försågos de med åkerjord under samäganderätt och erhöllo tillstånd att driva handel.

För krigsmaktens förstärkning försmådde den moskovitiska regeringen ej att anlita främmandeyrkesskicklighet oaktat sitt hat emot västerlandets otro. Lifländarna sökte visserligen av fruktan för den farlige grannens växande makt att hindra invandrare, som ville träda i tsarens tjänst. Men från flere europeiska länder kommo dock män, som hjälpte ryssarna att anlägga fästningar, gräva minor och gjuta kanoner. Även fredliga hantverkare och konstnärer fingo sysselsättning, om också i vida ringare mån.

För den nykrönte tsaren var det en värdig uppgift att genom segrar över kristenhetens fiender utvidga kyrkans välde, befria de rättrogne, som försmäktade i svår fångenskap, och bereda sina undersåtar trygghet mot framtida anfall. Efter flere ansträngande fälttåg erövrades Kazan (1552), underkuvades de finska stammar, som hade lytt under deras kaner, och slutligen införlivades även Astrachan med tsarens rike (1557). Bortom Volga måste basjkirer och nogajer bekväma sig att hylla tsaren. Men det moskovitiska väldet i dessa trakter var dock länge tämligen vacklande. Här och där anlades några fästningar, östligast *Ufa* vid en biflod till Kama, men i det mellanliggande landet kringströvade liksom förut tatariska och andra horder. Den bofasta ryska kolonisationen nådde icke långt på andra sidan Kazan. Först mot århundradets slut anlades några städer vid nedre Volga *(Samara, Saratov, Tsaritsyn).* I politiskt avseende betydde det föga, att några kristna och mohammedanska småfurstar i de kaukasiska länderna sökte tsarens gunst och erkände hans överhöghet. Hanvar för långt borta att verksamt skydda dem emot deras persiska och turkiska grannar.

Att ryssarna med väpnad hand lyckats förstöra tvenne tatariska kanat, var en oerhörd triumf för den religiösa och nationella hänförelsen, som metropoliten Makarij under krigets oroliga skiften hade eldat genom sina förmaningar och uppmuntringar. Den närmaste följden var, att nya talrika och stridbara skaror av döpta eller odöpta tatarer förstärkte tsarens här. Omvändelseverket, som i början bedrevs med fanatism, råkade snart i stockning. Men ivern att förse de nybyggda kyrkorna och klostren i de otrognes land med nödiga och riktiga böcker till gudstjänstens behov lär hava föranlett, att ett boktryckeri *(Petjatnyj dvor)* på offentlig bekostnad anlades i Moskva. Det dröjde dock länge nog, innan det blev färdigt. Den förste inhemske typografen, prästmannen *Ivan Fedorov,* som 1564, kort efter metropoliten Makarijs död, hunnit fullborda sin edition av Apostlagärningarna i kyrkoslavisk översättning, anklagades av sina avundsmän för kätteri och måste fly till utlandet. Där fortsatte han sin verksamhet och tryckte bland annat på det volyniska slottet Ostrog, som tillhörde en ortodox magnat, den första kyrkoslaviska bibeln (1581). I Moskva återupptogs visserligen sedermera boktryckerikonsten, men dess alster voro under det sextonde århundradet mycket få och obetydliga. Avskrivarna fingo där behålla sin förtjänst, medan talrika kyrkoslaviska böcker, liksom långt förut, framgingo ur pressarna i polsk-littauiska städer och i Venedig.Av större betydelse för Rysslands utveckling var den samfärdsel, som omedelbart efter Kazans erövring sjöledes öppnades med England. Ett handelskompani i London utrustade några fartyg för att uppsöka den så ivrigt eftertraktade nordöstliga genomfarten till Kataj (Kina) och Indien. En av skepparna, *Richard Chancellor,* lyckades åtminstone komma fram till Dvinamynningen (1553), varifrån han begav sig till Moskva. Han mottogs vänligt av tsaren, och efter ömsesidiga beskickningar emellan regeringarna avslöts ett fördrag, som beviljade engelsmännen stora handelsförmåner i tsarens rike. Deras färder till »St. Niklas» (det kloster, i vars närhet Chancellor landat) framkallade i dessa öde nejder tillika en starkare rysk kolonisation, vars medelpunkt blev det moskovitiska rikets enda hamnstad *Archangelsk* (1584) med sina europeiska varv och faktorier. Även i Moskva bosatte sig engelska köpmansagenter, som till och med över Kaspiska havet framträngde in i Asien.

Om också ryssarna själva icke mäktade utveckla en egen sjöfart eller av handeln, som från deras sida var uteslutande passiv, skörda samma vinst som de driftiga främlingarna, fingo de dock göra bekantskap med åtskilliga av den europeiska kulturens uppfinningar och slöjdalster. Vapen och andra krigsförnödenheter kommo dem på den nya vägen lättare till handa. Det var därför icke underligt, att de närmaste grannarna, tyskar, polackar och svenskar, sökte, ehuru förgäves, genom diplomatiska framställningar hindra denna tillförsel, närden moskovitiska erövringslystnaden började åter vända sig åt väster.

Lifland särskilt syntes erbjuda ett lätt byte på grund av den tvedräkt, som där sedan gammalt inrotat sig och vid denna tid förvärrades genom reformationsrörelsens utbredning. Protestanter och katoliker, orden och biskopar, städer och ridderskap förmådde under sitt inbördes kiv icke vidtaga kraftiga åtgärder för sitt gemensamma försvar. Med möda utverkade de uppskov av tsaren, som framställde förmenta rättsanspråk på överhöghet och skatt. Endast till en tid avvändes faran genom ett svensk-ryskt gränskrig (1555—1557), huvudsakligen vållat av sammanstötningar emellan båda makternas finska undersåtar i Karelen.

Ett annat mål än Liflands erövring hägrade dock för de troskämpar, som planterat korsets standar på Kazans murar. Hämndens och befrielsens verk gällde icke för fullbordat, så länge »busurmanerna» hade kvar sitt starkaste bollverk, varifrån de vid lägligt tillfälle kunde sprida skräck och förödelse bland de kristne. Det måste vara förödmjukande för den rättrogne tsaren att nödgas köpa fred genom årliga »minnesgåvor» *(pominki)* till kanen av Krim, hans fränder och rådgivare. »Guds eget finger tycktes utvisa, huruledes stunden vore inne att krossa arvfienderna och blodsugarna.» Förgäves hade under de senaste striderna mot Volgakanaten de krimska tatarerna stegrat sina tributfordringar och över stepperna angripit de ryska bygderna. Efter hårda, skiftesrika drabbningar hade de blivit tillbakaslagna av den nyordnade moskovitiskahärsmakten. I deras eget land härjade hunger och farsot.

Även kunde moskoviterna numera emot dem påräkna kraftiga bundsförvanter. Sedan några släktled tillbaka hade de äventyrare, som svärmade omkring på stepperna vid nedre Dnjepr, erhållit en viss militärisk organisation under ledning av självrådiga littauiska magnater eller valda hövitsmän *(atamaner, hetmaner).* I *Lillryssland, Ukraina* (»gränslandet»), vars ödelagda städer och byar småningom åter uppbyggdes av kolonister från polska kronans och Littauens ryska landskap, samlades sålunda de krigarskaror, som plägade kallas *stadskosacker.* Längre söder ut, nedom Dnjepr-fallen *(porogi),* anlade *zaporogerna* på en svårtillgänglig holme i älven sitt av timmerbråtar omgärdade läger *(Setj).* Till kosackerna sällade sig mångahanda oroliga element: livegne, som flytt undan sina husbönder, polska adelsmän, som gjort sig omöjliga bland sina ståndsbröder, även tatariska krigare och lösdrivare av andra närboende folkslag. Det obundna jägarlivet, de vilda plundringsfärderna till lands och sjöss utövade en oemotståndlig lockelse i dessa odlingens utmärker mellan Karpaterna och Svarta havet. Åt tvenne håll i synnerhet vände sig kosackernas fiendskap. De kunde icke lida det polska adelsregementets försök att rotfästa sig i Ukraina med den katolska propagandans tillhjälp. Med den krimska horden och de turkiska besättningarna i *Otjakov* och andra fästen, som stängde vägen åt Balkanhalvön och havet, lågo kosackerna i ständig fejd. De bröstadesig därför gärna av att vara den ortodoxa kyrkans riddare emot både latiner och mohammedaner. Emellan dem och deras storryska bröder, kosackerna vid Don, rådde livliga förbindelser, och den moskovitiska härens segrar över de otrogne väckte deras varma samkänsla. Självmant erbjödo Dnjepr-kosackernas hövdingar, utan att fråga efter konungen av Polen, tsaren sin tjänst och hjälpte hans trupper att framtränga ända till Azov och *Perekop,* tatarernas stolta borg på det smala edet mellan Krim och fastlandet, till och med att landstiga och skövla på halvöns kuster.

Tsar Ivan försmådde likväl att begagna sig av det gynnsamma tillfället. Han nöjde sig med att föra ett högt språk emot den uppskrämde kanen, men tordes själv ej ytterligare reta hans mäktige överherres, den osmaniske sultanens vrede. För tsaren var det mera maktpåliggande att äntligen frigöra sig från det förmynderskap, som förödmjukade hans stolthet och fjättrade hans lustar. Han fann det orimligt, att hans själasörjare blandade sig i hans världsliga ärenden. Han grämde sig däröver, att hans rådgivare efter eget behag styrde hans rike, nedtystade hans invändningar och behandlade honom »i myndiga år som ett barn, icke som en herre eller ens en broder, utan

som en stackare». Han erinrade sig, huruledes de tvungit honom att utsätta sig personligen för det kazanska krigets faror. »De satte mig», klagar han i ett av sina sällsamma brev, »liksom en krigsfånge på ett fartyg och släpade mig tvärsigenom de gudlöses och otrognes land; om icke den Högstesallsmäktiga hand hade beskyddat min ödmjukhet, skulle jag alldeles hava mist livet.» Med skäl kunde han frukta, att hans mod skulle ställas på lika hårda eller värre prov i ett härnadståg emot den »perekopske tsaren». De fältherrar, som yvdes över sina vapenbragder emot tatarerna, föreföllo honom såsom misstänkta målsmän för det störtade bojarväldet.

Endräkten i hans omgivning hade snart nog börjat vackla. Hans gemål och hennes fränder sökte bilda ett särskilt parti, till vilket i hemlighet många anslöto sig, som hoppades allt av tsarens personliga ynnest. Silvester och Adasjev åter förbundo sig närmare med de stormän, som fått stanna kvar vid hovet och utmärkt sig i trons och fäderneslandets försvar. När tsaren under en svår sjukdom uppsatte sitt testamente (1553), vägrade dessa herrar i det längsta att svärja hans späde son trohet och läto förstå, att tronföljden borde tillkomma storfursten Vasilijs brorson, furst *Vladimir Andrejevitj,* vars fader efter ett misslyckat uppror blivit avlivad under tsarens moders regentskap. Frågan förföll efter Ivans tillfrisknande, och han fann för gott att tills vidare dölja sin harm. Men han fruktade för sin egen och sin familjs säkerhet, och denna farhåga eggade honom till en motspänstighet, som han aldrig förut vågat visa mot sina rådgivare.

Man märkte, att han tröttnat vid de uppbyggliga förmaningar, varmed han ständigt undfägnades, och som även den åldrige Maxim Grek fick lov att ställa till honom från sin undangömda cell. Detberättades, att tsaren under en pilgrimsfärd, som han företog för att ådagalägga sin fromhet inför allt folket och undandraga sig sina rådgivares efterhängsenhet, erhållit helt andra anvisningar av en hårdnackad osiflian, vars iver bojarerna för många år sedan sökt stäcka genom avsättning från biskopsdömet och inspärrning i ett kloster bortom Volga. »Om du vill vara självhärskare, så håll dig ingen enda rådgivare, som är visare än du själv, eftersom du ensam är för mer än alla; då skall du varda säker på ditt tsardöme och hava allt i dina händer, men om du har visare män hos dig, måste du nödvändigt varda dem lydaktig.» Denna »sataniska syllogism» lär så hava hugnat den misstrogne Ivan Vasiljevitj, att han kysste siarens hand och sade sig knappast kunnat vänta ett slikt gagneligt råd av sin egen fader, om denne varit i livet.

Försiktigt kände han sig för, innan han fullkomligt bröt med sina avskydda läromästare. Frågan om Lifland gav honom det efterlängtade tillfället. Silvester och Adasjev jämte alla sina vänner avstyrkte ivrigt kriget såsom ett syndigt överfall å värnlösa medkristne. Nu gällde det likväl Ivans egen sak, ej en obehaglig plikt, som ålades honom i Guds och rikets namn. Han ville liksom sina fäder återvinna ett uppstudsigt »arvland», som orättmätigt gått ur hans ätt, men nu äntligen syntes hemfalla till honom utan möda och fara. Att förmena honom ett sådant förvärv var i hans ögon liktydigt med ett svek mot hans ärvda rätt, som han hade föresatt sig att icke släppa.Det föreföll betänkligt att driva motståndet längre. Han fick sin vilja fram. Befälet över den förnämsta härstyrkan anförtroddes åt tsarens morbroder, hans svåger och en tatarisk lydfurste, medan andra herrar fingo tjäna på underordnade poster. Under gräsliga härjningar översvämmades största delen av det svagt försvarade ordenslandet. Narva (1558), Dorpat (1559), jämte många andra fasta städer och slott erövrades eller öppnade sina portar. Omsider ansåg sig tsaren i sin segerkänsla nog stark att själv taga makten om hand. Först måste Silvester och Adasjev lämna hovet, därför att de vågat framställa tsaritsa Anastasias sjukdom såsom ett himlens straff för det orättfärdiga kriget. När hon trots alla böner och vallfärder dog (1560), beskylldes de för lömska trollkonster. Icke ens metropoliten kunde utverka, att de fingo personligen försvara sig. De dömdes ohörda av en andlig domstol, sammansatt av munkar, på vilka tsaren och hans hantlangare kunde lita, och slutade båda sitt liv i fängelse: Silvester i Solovetskklostret, Adasjev i Dorpat. De bojarer, som tordes lägga sig ut för dem, avrättades eller instuckos i kloster med hustru och barn.

Så inleddes det skräckvälde, som fäst vid Ivan det även om hans farfader använda vedernamnet *Groznyj* (den »gruvlige», »hotfullt befallande»), i ryska folkets mun ett uttryck för blandad fasa och beundran. Det märkligaste därvid är, att hans grymhet aldrig framkallade ett kraftigt motvärn, utan liksom förlamade både de hotade offren och blodbadens vittnen.Orsaken torde få sökas i saknaden av tillräckligt fasta samhällsmakter, som kunde giva de

enskilde ryggstöd i kampen mot en godtycklig härskarvilja. Över undersåtarnas splittrade massa reste sig det nya självhärskardömet, som återupplivade tatarkanernas obetingade anspråk »att efter behag benåda eller näpsa sina trälar», på samma gång som det åberopade kyrkans genom förment urminnes hävd fortplantade helgd för denna makt utan att tillstädja hennes inblandning i dess utövning. För Ivan, som ville vara självhärskare i den meningen, att han »ensam skulle styra», gällde ingen annan inhemsk rätt än den han själv hade ärvt.

Det var dock den ryska kyrkan, som för kort tid sedan hade skapat detta tsardöme. Och kyrkan ensam skulle möjligen hava varit i stånd att hejda tyranniets överdrifter. Några få av hennes målsmän vågade även i början försöket. Men de mäktade ej i längden föra de förtrycktes talan å hennes vägnar, när det gällde en lönlös sak. Kyrkan i sin helhet hade intet starkare intresse däri. Tsaren angrep ingalunda hennes egen maktställning, för så vitt som hans person ej kom i fråga. Tvärtom visade han städse sin djupa vördnad för hennes heliga former, anställde högtidliga processioner, byggde kyrkor och besökte kloster, till vilka han skänkte rika gåvor, liksom åt tiggande österländska prelater och munkar. För alla hans undersåtar var plikten att lyda kyrkans föreskrifter lika bindande som förut. Han älskade att uppträda såsom ortodoxiens försvarare ej blott med sin yttre makt, utan även med sin teologiska lärdom och sinfärdighet att disputera, som utgjorde hans stolthet under alla livets prövningar. Kyrkan kunde alltså finna sig i hans världsliga självrådighet, så mycket hellre som hans förföljelser jämnade marken för hennes framtida maktförkovran.

Ivan Groznyj kan ingalunda jämföras med de europeiska härskare, som vid nyare tidens början grundlade en stark statsmakt genom aristokratiens undertryckning och folkkrafternas samling. Det verk han fullbordade var nedbrytningens och söndringens. Han gjorde allt vad han kunde för att kväva alla begynnelser till en på lag grundad samhällsordning. Han svek de nationella uppgifter, som förestavades av tidens oavvisliga behov, och han ville till slut icke ens kännas vid, att han tillhörde samma stam som sina undersåtar. Han bemödade sig till och med att upphäva förvaltningens och rikets enhet. Det hov han samlade omkring sig av sedeslösa gunstlingar och främmande äventyrare, av »skrivare, tagna bland prästsöner och gemen allmoge», av tatariska rövarband och sin andra gemåls tjerkessiska fränder, eggade han till ett utrotningskrig emot sina egna rådgivare och ämbetsmän, emot hela stadsmenigheter och byalag. I sin obarmhärtiga räddhåga sökte han tillintetgöra allt självständigt liv, som han trodde hota hans blott och bart personliga maktsträvan.

I detta nästan ändamålslösa raseri att hävda en rent självisk tillvaro skönjes likväl en egendomlig utveckling från ont till värre, alltefter de skiftande omständigheter, som än eldade hansinbillning till tron på ständiga triumfer, än skakade hans självförtröstan med ny dödsskräck.

Ordensstaten föll sönder under de moskovitisk-tatariska vapnens tyngd. Polen, Danmark, Sverge kallades från olika håll till de skingrade tyska koloniernas undsättning och kivades inbördes om deras utskiftning. Polen råkade först i öppen strid med tsaren. Den siste jagellonen, *Sigismund II August* (1548—1572), låg i ständig osämja med sitt övermodiga ridderskap, vars partisplittring ytterligare invecklades genom reformationens efterdyningar i de oroliga slaviska sinnena. Det dröjde därför en tid, innan den polska krigsmakten hunnit vinna tillräcklig stadga att möta det plötsliga angreppet från öster. Tsaren fick ett tillfälligt försprång, och i synnerhet erövringen av det fasta Polotsk (1563) tycktes rättfärdiga hans krigiska djärvhet. Tills vidare nöjde han sig med sparsamma avrättningar och med att avfordra bojarerna skriftliga förpliktelser, bekräftade genom borgen och underborgen, att ej avvika ur hans tjänst till Littauen.

Men snart förändrades ställningen. Metropoliten Makarij, för vilken han ännu synes hava hyst någon försyn, avled. Polackarnas fiendskap blev allt besvärligare, kanen av Krim föreföll opålitlig och pockande, om turkiske sultanens avsikter spordes hemska rykten. Bojarerna uppviglades till avfall genom brev och förespeglingar från Polen. Furst Andrej Kurbskij, en av de förnämsta befälhavarna i Lifland, hyllade öppet konung Sigismund August och tillsände tsaren efter sin flykten skrivelse, full av skarpa förevitelser och hämndlystna utlåtelser.

Ivan Vasiljevitj trodde sig ej längre säker i sin huvudstad. Till allmän häpnad for han från Moskva mitt i vintern med hela sitt hov, sin skatt i guld, silver och klenoder, sina helgonabilder och gudstjänstredskap. Efter långa uppehåll på vägen och andaktsövningar i Troitsa stannade han i *Alexandrovskaja Sloboda,* en by ett stycke

nordöst därom, ej långt från Suzdal. Förvirringen blev än större, när äntligen tvenne brev anlände från tsaren. I det ena, ställt till metropoliten *Afanasij,* förklarade han, att hans onåd *(opala)* vilade å bojarerna och ämbetsmännen för deras förrädiska tilltag ända från hans faders död, ävensom å prelaterna, därför att de genom sina förböner skyddade brottslingarna mot hans rättvisa straff; men nu vore hans tålamod slut, »han hade övergivit sitt regemente och farit dit, där han kunde vederkvicka sig efter Guds anvisning». I det andra brevet försäkrade han »köpmännen och krämarna och hela den rättrogna kristna menigheten i staden Moskva», att de hade intet att befara för sin del, enär hans vrede och onåd alls icke gällde dem.

Alla samhällsklasser grepos av fasa och kände sig som »får utan herde». Ingen trodde den andre, och alla band syntes upplösta. Ämbetsmännen lämnade sina sysselsättningar; många flydde från staden. Bojarerna tiggde metropoliten och biskoparna, som stodo lika handfallna, om hjälp och skydd i sitt övergivna läge. »Huru skall det gå oss utan herre?» Menigheten klagade, ävenledes förkyrkans överherdar, att tsaren hade lämnat sina fattiga undersåtar »att sönderslitas av vargar»; men om han ville »frälsa dem ur de mäktiges händer», så lovade de att vara honom behjälpliga vid förrädarnas näpst. Den förtvivlade ställningen nödgade till samfälld underkastelse på nåd och onåd. Skaror av bönfallande, först och främst några biskopar, begåvo sig till Alexandrovskaja Sloboda, och tsaren lät omsider beveka sig. Han återtog regeringen, men på sällsamma, olycksbådande villkor, som han själv fastställde (1565).

Han förbehöll sig att utan hinder av biskopar eller bojarer få straffa dem, som betett sig förrädiskt eller olydigt, och indraga deras ägodelar. Från riket avsöndrade han för sin personliga räkning en »undantagslott» *(opritjina, oprisjnina).* Namnet användes fordom om de livgeding, som i storfurstarnas testamenten plägade utfästas för deras änkor, men nu betecknade det en för hämndens verk enkom inrättad stat i staten. En mängd städer och orter, de flesta spridda här och där i Volgalandet, ävensom i själva Moskva vissa gatukvarter och förstäder, införlivades i denna *opritjina,* till underhåll av tsarens nya hov och till utdelning av tjänstegods åt hans särskilt betrodda män. Alla andra, som innehade vare sig arvegods eller tjänstegods inom sådana orter, måste utrymma dem mot ersättning på annat håll. Hela det övriga riket, »folklandet» *(zemstjina)* i motsats till storherrens område, skulle förvaltas av bojarrådet med underlydande ämbetsmän efter gammal sedvänja. Blott krigsärenden och andra viktiga målmåste hänskjutas till tsaren själv. Men ur »landskammaren» *(zemskij prikaz)* skulle årligen till honom erläggas hundra tusen rubel, och alla avrättade förrädares gods skulle tillfalla hans egen lott.

Sålunda återställde tsaren på visst sätt det forna delfurstendömet, ehuru med godtyckligt valda besittningar. Han genomförde denna söndring ända därhän, att han en tid insatte såsom bojarrådets huvudman och herre över *zemstjina* en tatarisk furste *Sain Bulat Bekbulatovitj* (sedan kristnad med namnet *Simeon),* som han titulerade »storfurste» eller till och med »tsar av allt Ryssland», medan han själv kallade sig »moskovitisk furste» eller rentav, med den i underdåniga skrivelser brukliga diminutiva namnformen, *Ivanets Moskovskij.* När han besökte Moskva, tog han ofta in i en tarvlig bostad långt från Kreml och uppträdde på gatorna i en dräkt, som föga skilde honom från hans stallbröder. I Alexandrovskaja Sloboda förenade han dem till ett slags munkorden, vars högsta ledning han själv övertog under omväxlande andaktsövningar och vilda orgier. All denna maskerad användes för att hålla undersåtarna i ständig ängslan genom oförklarliga påhitt och skärpa grymheten genom en hemsk ironi. Bojarrådet var alltjämt hemfallet under tsarens onåd, men sattes ändå i spetsen för riksstyrelsen, som om folket icke förtjänade någonting bättre. De tvångsbyten, som verkställdes emellan *opritjina* och *zemstjina,* tjänade att beröva de misstänkta Rurikovitjerna deras stamgods och spränga derassamband med allmogen i de landsändar, som fordom hört till deras självständiga furstendömen. Hela furstelinjer utrotades genom avrättningar. Men icke heller andra samhällsklasser skonades. Ivans *opritjniki* tilläto sig de värsta våldsamheter emot både höge och låge. Det såg ut, som om tsaren fann ett nöje i att behandla sitt rike såsom ett tributskyldigt, nästan fientligt land, ehuru han därjämte, när det föll honom in, kunde vända sig till hela folket såsom dess rättmätige härskare. Han åvägabragte liksom med flit en fullständig förvirring i alla offentliga förhållanden och föreställningar.

Icke förty sammankallade han en ny riksdag (1566) och förelade för ständerna de fredsvillkor, som konungen av Polen hade erbjudit. Svaren avgåvos särskilt av åtta olika klasser (prästerskap, bojarer, sekreterare och andra

ämbetsmän, adelsmän av högre och lägre rang från Moskva och några gränslandskap, köpmän från Moskva och Smolensk) och utföllo avstyrkande, såsom det kunde väntas. Kriget fortsattes således, men tog en allt mindre gynnsam vändning. Ivans lynne förbittrades i samma mån och gav sig luft i nya ogärningar. Det var under dessa omständigheter, som han förhandlade med sin själsfrände Erik XIV om hertiginnan Katarinas utlämnande, varigenom han hoppades tvinga hennes broder Sigismund August till eftergifter. Metropoliten *Filip,* som tillhörde en förnäm bojarätt och vågat offentligen uppträda emot de övermodiga *opritjniki,* ställdes till svar inför en mot honom fientlig kyrkosynod ochberövades på ett skymfligt sätt sitt ämbete (1568). Han mördades i fängelset av tsarens beryktade gunstling *Maljuta Skuratov,* vadan han sedermera betraktades såsom en martyr för kyrkans självständighet, ehuru hans fall väsentligen orsakades av hans isolerade ställning bland kyrkans målsmän. Inom själva härskarätten krävde tsarens misstankar sina offer. Flere av dess kvinnliga medlemmar måste avlägga klosterlöfte och dränktes en tid efteråt på hans befallning. Hans kusin Vladimir Andrejevitj, som länge varit ansedd för en farlig medtävlare, avlivades (1569) jämte sin gemål och nästan alla sina barn.

För varje år blev förhållandet till grannmakterna bekymmersammare. På *riksdagen i Lublin* (1569) åvägabragtes en närmare förening emellan Polen och Littauen, som därefter med större eftertryck kunde vända sina vapen emot Ryssland. Tronförändringen i Sverge berövade tsaren hoppet om en bundsförvant och förskaffade honom tvärtom en ny hätsk fiende i Johan III, Sigismund Augusts svåger. Turkiske sultanen sände en här för att återupprätta de musulmanska rikena vid Volga (1569). Genom janitscharernas uppstudsighet och krimske kanens förstuckna motverkan misslyckades visserligen planen att gräva en kanal emellan Don och Volga till underlättande av Astrachans erövring, men tsaren hade allt skäl att frukta ett nytt anfall, som hans fåtaliga trupper i dessa trakter knappast syntes vara i stånd att avvärja.

Emot de otrogne visade han sig därför ganska undfallande. Han sökte genom ökade gåvor vinnakanen, som dock för egen räkning framställde anspråk på Kazan och Astrachan, ehuru han icke var benägen att bringa dem i turkarnas händer. Till Konstantinopel avfärdades moskovitiska sändebud med påminnelser om den vänskap, som städse hade rått emellan tsarens och sultanens förfäder. Ivan erbjöd sin hjälp emot den västerländska kristenheten och berömde sig av sin fördragsamhet emot islams bekännare. Bland annat åberopade han, huruledes han tillät den ovannämnde furst Sain Bulat att anlägga bönehus och begravningsplatser »enligt den busurmanska lagen». Sultanen svarade likväl, att Volgakanaten måste avträdas och tsaren själv erkänna hans överhöghet.

Medan Ivans oro för den hotande faran från söder växte, bemödade han sig att skrämma sina närmaste grannar genom ett övermodigt uppträdande. En svensk beskickning kvarhölls och misshandlades i åratal, skarpa och hånfulla skrivelser avsändes till konung Johan, stämplingar bedrevos i Estland och de under Polen lydande delarna av Lifland. Men innan tsaren gick i fält emot de utländska fienderna, ansåg han nödigt att på ett ännu grymmare sätt än förut skydda sig emot sina egna undersåtars avfall. Med en stark här framryckte han från Alexandrovskaja Sloboda över Tver under härjningar såsom i fiendeland till Novgorod, vars invånare misstänktes för hemliga förbindelser med polackarna. Tusentals människor mördades (nyåret 1570), och samma öde hade även drabbat pleskoviterna, om ej tsaren låtit beveka sig av deras knäfall och, såsom det säges, en heligdåres bestraffande tal. Lastad med byte från de hemsökta städerna återvände han till Moskva för att anställa nya högmålsrannsakningar. Bland dem, som nu avrättades, voro även flere av Ivans förra gunstlingar.

Äntligen kom det länge fruktade tatariska anfallet mot Moskva. Medan tsarens trupper under befäl av danske konungens broder, hertig *Magnus,* en furstlig lycksökare, som lånade sig till verktyg för de ryska erövringsplanerna, nödgades upphäva belägringen av det envist försvarade Reval (1571), framryckte de krimska horderna över Oka utan att låta hejda sig av en stor moskovitisk här, vars anförare av tsaren, som själv i förskräckelsen flydde från sin huvudstad, beskylldes för trolösa stämplingar med fienden. Hela Moskva, så när som på Kreml, brändes av tatarerna, ett betydligt antal av invånarna antingen nedhöggs eller bortfördes såsom fångar, och vida omkring drabbade samma ödeläggelse den öppna landsbygden. Ivan fann sig föranlåten att ytterligare sänka tonen i sina underhandlingar med den segerrike kanen. Nya gåvor erbjödos, och tsaren lät till och med förstå, att han icke vore obenägen att köpa fred genom Astrachans avträdelse. Han repade först åter

mod, sedan hans bojarer året därpå lyckats tillbakaslå en annan tatarisk här, som ämnade fullfölja de redan vunna framgångarna genom ännu grundligare härjningar.

Samtidigt utslocknade den jagellonska konungaätten i Polen med Sigismund August (1572). Ivan Vasiljevitj gjorde sig förhoppningar om den ledigakronan antingen för egen räkning eller för sin son. Han räknade därvid i synnerhet på ett parti bland sina trosförvanter i Littauen. Han utlovade en nådig och rättvis styrelse, men oaktat han inför polackarna sökte rättfärdiga sin stränghet emot sina egna undersåtar och sitt försagda uppträdande mot tatarerna, kunde hans kandidatur likväl icke tillvinna sig nödigt förtroende. Först förbigicks han vid valet av hertig *Henrik av Anjou* (1573), som i sin handfästning beviljade de genom Bartolomeinattens gräsligheter uppskrämda protestanterna i Polen garanti emot framtida förföljelser. När kort efteråt tronen på nytt måste besättas i följd av Henriks plötsliga rymning ur landet, föredrogs framför den moskovitiske härskaren sultanens dåvarande skyddsling, vojevoden *Stefan Báthori* av Transsilvanien (1576).

På inga villkor ville tsaren avstå från sina lifländska anspråk, icke ens för utsikten att därigenom vinna de polska herrarnas röster. Men innan tronstridigheterna i Polen blivit avgjorda, ville han åtminstone bemäktiga sig de svenska besittningarna i det forna ordenslandet. Han avbröt därför de underhandlingar, som ånyo blivit öppnade med konung Johan, men måste snart återupptaga dem, sedan det första plötsliga anfallet (1573) blivit tillbakaslaget av de svenska fältherrarna. Kriget fortsattes i flere år, och ehuru ryssarna intogo några slott och städer, ledo de svåra förluster, som förvärrades, när tsaren även ådrog sig Polens fiendskap genom att intränga på dess område i Lifland (1577). Konung Stefan,retad av tsarens förolämpningar och ivrig att betrygga sin regeringsmakt genom krigiska företag, förmådde polska riksdagen att giva sitt bifall till kraftiga rustningar. Med en välordnad här angrep han Ryssland, medan svenskarna framryckte från den estländska sidan. Polotsk återerövrades av polackarna (1579), som även intogo flere orter i det novgorodska området. Det var en lycka för Ryssland, att de krimska tatarerna ej, oaktat alla uppmaningar från Polen, kunde begagna sig av denna nöd, emedan de måste deltaga i turkarnas fälttåg emot Persien.

För att få medel till rikets försvar övertalade tsaren prästerskapet att uppoffra en del av klostergodsen (1580). Han misströstade dock att med egna krafter kunna avvärja faran och begärde därför kejsarens och påvens bemedling under försäkringar om vänskap och bistånd emot gemensamma fiender. I Rom hoppades man, fastän dessa förespeglingar visade sig bedrägliga, att under sådana omständigheter bana väg för den katolska kyrkans herravälde i östern. Den bekante jesuiten *Antonio Possevino,* som redan inlagt så stora förtjänster genom sin verksamhet i Sverge, avsändes såsom påvlig legat att förlika de båda slaviska härskarna. Stefan Báthori, som förgäves belägrat Pleskov (1581), ansåg rådligast att sluta kriget med måttlig vinst, innan han tvangs därtill av sina undersåtars leda vid det ansträngande fälttåget och växande misstro till hans planer. Sålunda avslöts (1582) ett stilleståndsfördrag på tio år, enligt vilket tsaren avstod från Polotsk och alla sina anspråk på polskaLifland. Han ämnade visserligen med så mycket större iver vända sig mot Sverge, men han hindrades därifrån av rikets utmattade tillstånd och ett farligt uppror, som utbröt bland tjeremisserna vid Volga. Följande år måste han därför genom ett nytt stilleståndsfördrag lämna svenskarna i okvald besittning ej blott av Estland, utan även av Kexholms län och några ingermanländska städer, som fallit i deras våld under kriget.

Ivans ärelystna drömmar hade således gått upp i rök. Yttranden i ryska krönikor låta påskina, att han drabbats av rättvist straff, emedan han eftertraktat vad som ej tillkom honom; därför fick han släppa till av sitt eget och fördärvade sitt folk. Under sin strid med de utländska fienderna kände han sig alltjämt stå i ett spänt förhållande till sin omgivning och alla sina undersåtar. Han vädrade förräderi överallt och dödade utan misskund alla, som han misstänkte. Men på samma gång ålade han munkarna att fira själamässor för de avrättade enligt vidlyftiga förteckningar, som ännu finnas kvar. Liksom Erik XIV ville rymma till Ryssland undan sina bröders och rådsherrars förföljelser, så anhöll även Ivan Vasiljevitj hos drottning Elisabeth av England om tillflykt i hennes rike, ifall han för att frälsa sitt liv nödgades övergiva sitt eget land. Det testamente, som han år 1572 uppsatte och ställde till sina söner, vittnar genom sina nästan tragiska ordalag om hans samvetskval, om hans sjukliga och förvirrade sinnesstämning. Han inbillar sig redan vara för sina brotts skull av de självsvåldiga bojarerna förjagad

från sinegendom och tvungen att irra omkring i landsändarna. »Mina lekamliga och andliga smärtor äro mångdubblade, och ingen läkare finns, som kan hela mig; jag längtade efter någon, som ville sörja med mig, och ingen kom, jag fann ingen tröstare; man har lönat mig med ont för gott och med hat för min kärlek.» Han förmanar sina söner att hålla tillsammans i endräkt och noga taga sig till vara för herrarnas stämplingar. Men själv vände han till sist, när olyckorna hopade sig över honom, sitt raseri även emot sina närmaste. Under fredsförhandlingarna med Polen nedstack han i ett utbrott av vrede sin äldste son och tronföljare. I förtid tärd av lidelser och ånger, utsvävningar och sjukdom, dog han lika söndersliten, som han levat (1584).

Förgäves söker man efter några genomtänkta politiska planer, som föresvävat Ivan Vasiljevitj i hans vilda framfart inom sitt rike och mot utlandet. Att han velat skaffa sitt folk tillträde till havet och förbindelse med västerlandets odling eller uppbygga en ordnad monarkisk förvaltning på bojarväldets ruiner, kan endast gälla såsom senare tiders historiska konstruktionsförsök. För honom själv, såvitt man får döma efter hans egna handlingar och förklaringar, var det egentliga syftet att trygga sin person emot verkliga eller förmenta försåt och att tillfredsställa sin maktlystnad. Lifland var icke i hans ögon en brygga till västerlandet, utan ett förlorat arvland, vars besittning syntes honom lätt att vinna. Tyskar, holländare och engelsmän föreföllo honom stundom användbara i hanstjänst, men han bemödade sig aldrig att införa europeiska seder i sitt rike. Bojarerna fruktade och hatade han, men han gav sin grymhet även fritt lopp emot det lägre folket, och för administrativt arbete visade han aldrig något sinne. I hela hans levnad och regering avspeglar sig en orolig ande, som behärskas av en överspänd, tvivelsjuk egoism och under samhällets fortskridande upplösning frigör sig själv från alla hämmande band. I denna mening är Ivan Groznyj en revolutionär natur av äkta rysk färg, den förste store praktiske nihilisten.

Samtiden såg i honom blott den övermodige tyrannen. Bland de talrika skrifter, som skildra hans gärningar, är den märkligaste utan tvivel en »historia», som hans motståndare furst Andrej Kurbskij författade efter sin flykt till Littauen. En opartisk framställning är det naturligtvis ej, ehuru tsarens grymhet knappast utmålas värre, än de bevarade, fullt pålitliga källorna medgiva. Men författarens bemödande att psykologiskt förklara hans utveckling från en lättledd yngling till en hänsynslös despot vittnar om en historisk reflexionsförmåga, som saknas hos de äldre inhemska krönikeskrivarna och tydligen blivit utbildad genom beröringen med den polska renässansen. Samma inflytande röjer sig även i Kurbskijs brev, medan åter Ivan Vasiljevitj själv i sina vidlyftiga skrivelser uppträder såsom en lärjunge av den gamla moskovitiska klerkskolan. Med en ingalunda föraktlig beläsenhet vet han att i Gamla testamentetoch bysantinska historien finna exempel för sina teorier om självhärskardömets oantastlighet. I en högtravande stil, som ofta icke ens låter binda sig av en ordnad satsbyggnad, hopar han skolastiska slutledningar och deklamatoriska utgjutelser, blandade med fraser ur Bibeln och kyrkofäderna. Men stundom frambryter ur det pedantiska omhöljet med ursprunglig, obändig kraft hans eget fantastiska lynne i skoningslöst hån och vilda okvädinsord, i känslosamma grubblerier och bisarra vändningar, som erinra om Dostojevskijs brottmålshjältar. Ingen kan misskänna en naturlig, egendomlig begåvning i det sätt, varpå han gäckas med munkarna i den helige Kirills kloster för deras efterlåtenhet mot de där inspärrade bojarerna, icke heller i hans sarkasmer mot Johan III med den spefulla teckningen av Gustaf Vasas levnadsbana, eller när han mot Stefan Báthori inskärper, att han fått sin krona »efter Guds behag, men ej efter en upprorisk människohops åstundan». Med rätta betraktas Ivan Vasiljevitj såsom en av de tidigaste nationellt utpräglade gestalterna i Rysslands litteraturhistoria.

Det arv, som han lämnade efter sig såsom Rysslands härskare, var ödesdigert. De olyckliga krigen hade utarmat folket och i synnerhet lågadeln, som ständigt nödgades göra tjänst i fält. Skaror av flyktingar, som ville undandraga sig de tryckande förpliktelserna och pålagorna förstärkte oupphörligt rövarbanden och kosackhoparna vid nedre Volga och övre Don. Ännu inskränkte sig visserligen deras självsvåld till att störa handeln medAsien eller till plötsliga överfall å de närmaste bebyggda orterna, och de lågo helst i strid med de otrognes horder på de vida stepperna. Det syntes till och med, som om tsaren i dem icke behövde frukta blivande fiender, utan endast hade funnit villiga och tjänliga verktyg för sitt väldes utvidgning. Enskilda äventyrares företagsamhet förberedde erövringens och kolonisationens verk i öster. I Dvinalandet bodde en gammal

köpmansätt, vid namn *Stroganov,* som länge hade gjort de moskovitiska storfurstarna finansiella tjänster och av tsar Ivan fått stora öde landsträckor vid Kama åt sig upplåtna med rättighet att anlägga fästen, att inbjuda nybyggare och värva trupper. Dessa kapitalister tillkallade bland andra den oförvägne *Jermak Timofejev,* som i spetsen för en skara kosacker vågat trotsa tsarens soldater vid Volga, men nu av sina patroner avfärdades (1581) emot den tatariske sultanen över *Sibirien,* landet emellan Uralbergen och Ob. Han hembjöd sina första erövringar åt tsaren, som skänkte honom sin nåd och ditsände sina vojevoder, varefter småningom en tunnsådd rysk befolkning drog sig till dessa avlägsna trakter. Likaledes började andra kosacker (1584), som benämnde sig tsarens tjänare, samlas omkring Uralfloden *(Jaik).* Men oavsett dessa landförvärv fostrade den växande folkvandringen till steppen omstörtande krafter, som i sinom tid kunde bliva farliga både för den ryska regeringsmakten och för det ryska samhället. Beröringen med de kringströvande tatarerna väckte håg att härma deras levnadssätt, och den kosackiska friheten hägradesom ett alltmera eftersträvansvärt mål för de arbetstyngda massorna i de moskovitiska åkerbruksbygderna.

Omedelbart efter den fruktansvärde tsarens död utbröto åter de sedvanliga tvisterna bland högadeln, vars led visserligen hade glesnat genom förföljelserna mot de gamla ätterna, men till en del ersattes genom nya släkter, som hade Ivans äktenskapsförbindelser eller personliga gunst att tacka för sin uppkomst. Partierna hade var sin kandidat till tronföljden: den äldre, men klent utrustade *Feodor Ivanovitj* och hans minderårige halvbroder *Dmitrij.* Efter åtskilliga våldsamma uppträden i huvudstaden vunno Feodors anhängare överhanden med tillhjälp av en riksdag, dit ombud kallades från hela landets städer.

Den nye tsaren var oförmögen att själv föra styrelsen, vilken utövades först av hans morbroder *Nikita Romanovitj,* som dog efter ett par år, och sedan av hans svåger *Boris Feodorovitj Godunov,* som, oaktat han ledde sina anor från en föga framstående, ursprungligen tatarisk adelsätt, hade vunnit en ansedd ställning vid hovet redan under Ivan Vasiljevitj. Med list och våld förstod han att göra sina förnämare medtävlare oskadliga, särskilt släkten Sjujskij, och allt motstånd, som yppade sig bland det lägre folket undertryckte han likaledes med biträde av sina hantlangare och kunskapare. Han regerade för övrigt ej utan kraft och skicklighet, ehuru företrädesvis i sitt eget intresse. Han sökte knyta förbindelser med europeiska makter, i synnerhet med habsburgska huset, men hanlyckades varken genomdriva tsarens val till polsk konung efter Stefan Báthoris död (1586) eller hindra Sigismund av Sverge att bestiga den lediga tronen. Det krig, som begyntes med Sverge någon tid efteråt (1590), fördes dock med framgång och ledde till den viktiga freden i Teusina (1595), varigenom Ryssland återfick sina förlorade landskap mot erkännandet av Sverges rätt till Estland. Fastän tatarerna upprepade gånger hemsökte Ryssland med sina härjningar och sultanen hotade med hämnd för de donska kosackernas angrepp på den av turkarna besatta fästningen Azov, avvändes svårare faror genom kriget emellan kejsaren och osmanerna, vilka icke vågade splittra sina krafter för mycket.

Boris Godunov insåg till fullo, att han icke kunde uppnå det högsta målet för sin ärelystnad, tsarkronan efter den barnlöse och sjuklige Feodors väntade frånfälle, såvida han ej vunne på sin sida mot bojarerna andra samhällsklasser, för vilka hans upphöjelse syntes bliva av gagn. Det gällde för honom att skaffa sig anhängare både bland hierarkien och lågadeln, en uppgift, som var så mycket svårare, som deras ömsesidiga intressen ingalunda sammanföllo. Kyrkans och klostrens gods voro i allmänhet genom särskilda *tarchany* eller privilegier befriade från de militäriska bördorna, och till följd därav hade under de långvariga krigen en stor mängd av adelns underhavande övergivit sina husbönder för att taga lega hos prelaterna, som kunde skänka dem en lugnare tillvaro och billigare villkor. Strax efter tsar Feodorstronbestigning hade väl riksdagen beslutit, att dessa privilegier skulle avskaffas, »intill dess landet kunde bringas i ordning och hjälp i allo beredas genom tsarens omsorg». Biskoparna hade då funnit sig föranlåtna att giva sitt samtycke därtill. Men det visade sig, att beslutet icke kunde upprätthållas ens med det stadgade förbehållet, och inom kort visste prästerskapet att hos tsaren utverka sig nya rikliga landförläningar och friheter. Utjämningen av kyrkans och den besutna adelns anspråk måste därför sökas på en annan väg.

Det hade länge varit ett önskningsmål inom högkyrkliga kretsar, att den moskovitiske metropoliten måtte erhålla

samma rang som de fyra österländska patriarkerna och därigenom lättare kunna hävda den inhemska kyrkans fulla oberoende såväl emot den ortodoxa hierarkien i utlandet som inför sin egen hjord vid sidan av den världsliga maktens högste målsman. Efter det bysantinska kejsardömets undergång betraktades de grekiska prelaterna såsom sultanens undersåtar och således berövade sin fulla självständighet att verka i egenskap av kristliga överherdar. Till och med deras rättrogenhet syntes många moskovitiska ivrare vara tvivel underkastad, och deras anseende i Ryssland måste lida därav, att de ofta personligen eller genom utskickade munkar uppträdde såsom hjälpsökande hos sina nordiska trosförvanter och höllo till godo med allmosor även till ganska ringa belopp. Metropoliten av Moskva var i själva verket redan den mäktigaste av den ortodoxa världens kyrkofurstar. Så mycket mera måste hans inflytande växa genomen ytterligare hierarkisk upphöjelse, i synnerhet i jämförelse med hans närmaste medtävlare, metropoliten av Kiev, som med möda kunde värja sina ryska församlingar emot sin kätterska överhets inkräktningar och den jesuitiska propagandans ränker. Under den politiska makttävlingen emellan Moskva och Polen-Littauen kunde ett moskovitiskt patriarkat lägga en högst betydande vikt i vågskålen.

Man var likväl fjärran skild från tanken att genom ett egenmäktigt förfarande, utan föregående samråd med den österländska kyrkans målsmän, åvägabringa den åstundade förändringen. För den ryska ortodoxien var det en livssak att i denna fråga ställa sig de kanoniska reglerna till efterrättelse och icke förorsaka en schism, sådan som den man av ålder förevitade påven i Rom, den där i godtycklig förmätenhet hade kränkt sina med honom likställda medbröders rättigheter genom ensidigt framställda anspråk på överhöghet. Emot det latinska kätteriet måste man fortfarande vara i stånd att uppställa den ortodoxa kyrkans broderliga endräkt, och man kunde icke heller blottställa den moskovitiske överherdens myndighet inom landet för de troendes tvivel på rättmätigheten av hans invigning till sitt heliga ämbete. Man var därför hänvisad till diplomatiska förhandlingar med Orientens patriarker, och utan tsarens beredvilliga medverkan kunde sådana förhandlingar icke krönas med framgång.

Ett gynnsamt tillfälle yppade sig, när för första gången en grekisk patriark, *Joakim* av Antiochia, iegen person besökte Moskva (1586). Han hugnades med dyrbara gåvor, men måste tillika lova, att patriarkerna vid en enkom sammankallad synod skulle taga i övervägande frågan om upprättandet av ett moskovitiskt patriarkat. Det var Boris Godunov, som underhandlade med den främmande prelaten, sedan tsaren jämte sina bojarer och biskopar formligen bragt saken på tal.

Emellertid kom den utlovade synoden icke till stånd. De grekiska hierarkerna voro i själva verket föga benägna att avstå från sin, om också skenbara företrädesrätt, och dessutom var just vid denna tid patriarkatet i Konstantinopel utsatt för Höga portens förföljelse, vadan de kyrkliga ärendena befunno sig i ett förvirrat tillstånd. Men omsider (1588) anlände själve den ekumeniske patriarken, *Jeremias II* av Konstantinopel, till den ryska huvudstaden, sedan han nyligen genom sultanens nåd för tredje gången blivit upphöjd på sin heliga stol och erhållit hans tillstånd att bland sina lyckligare trosförvanter insamla medel till återuppbyggande av sin förstörda patriarkkyrka och bostad. Hans vistelse i Ryssland utgör ett ganska intressant och karakteristiskt kapitel i den ortodoxa kristenhetens hävder, ett egendomligt motstycke till de förtryckta påvarnas hjälpansökningar hos de frankiska Karolingerna.

Han mottogs i början med ett visst misstroende och bevakades i det hus, där han inkvarterades, med samma sorgfällighet, som plägade användas emot främmande makters sändebud för att hindra dem från kunskapande och obehörigt samkväm medtsarens undersåtar. Vid audienser och andra högtidliga tillfällen bemöttes patriarken efter samma ceremoniel, som gällde för metropoliten. Man undvek således att tillerkänna honom en rang, som kunde anses innebära en förminskning i den moskovitiska kyrkans anspråk på självständighet. Kort efter hans ankomst framställdes till honom en formlig förfrågan, huruvida han medförde något uppdrag till tsaren från patriarksynoden, och då detta icke var fallet, anmodades han helt enkelt att viga en patriark för Ryssland. Jeremias befann sig i en brydsam belägenhet. De biskopar, som ledsagade honom, föreställde honom, att han av egen maktfullkomlighet icke kunde företaga en så viktig åtgärd, som krävde hela den österländska kyrkans sanktion. Å andra sidan ville icke ryska regeringen tillåta honom att återvända, innan han givit ett tillfredsställande svar. Han fann då, efter flere månaders fruktlösa förhandlingar, på en utväg, som syntes honom

ägnad att undanrödja alla svårigheter. Han erbjöd sig att själv stanna i Ryssland såsom patriark. Med andra ord, det ekumeniska patriarkatet skulle förläggas till Moskva, till »det tredje Rom». Ett sådant förslag kunde väl antagas vara frestande för den moskovitiska regeringen, som därigenom skulle vinna inflytande över hela den orientaliska kristenheten, även om kyrkan i Konstantinopel av sultanen skulle nödgas att utse en ny särskild patriark. Mot dennes olagliga anspråk kunde alltid Jeremias i Moskva hävda sin ställning såsom den där frivilligt hade sökt skyddhos den sanna kristenhetens ende oberoende härskare.

Patriarkens anbud med de vidsträckta framtidsutsikter, som det öppnade, väckte likväl icke den genklang, som han torde hava påräknat. I Moskva var man ännu icke van vid planer, som förutsatte möjligheten av en rysk-orientalisk politik i omfattande mening. Snarare uppfattades saken så, att en grekisk prelat, som var främmande för det ryska folkets tungomål och seder, gjorde krav på att träda i spetsen för dess kyrka. Boris Godunov var icke hågad att för dennes skull uppoffra sin pålitlige vän, metropoliten *Job (Iov),* som nyligen genom hans inflytande erhållit sitt ämbete och nu väntade sig en ännu högre utmärkelse. Att alldeles avböja patriarkens förslag ansågs dock icke lämpligt. Han fick till svar, att tsaren gärna skulle se hans kvarstannande, om han ville slå sig ned i det forna metropolitsätet såsom patriark av *Vladimir och allt Ryssland,* men att det vore obilligt att fördriva den fromme metropoliten Job från hans helige företrädares gravar i Moskva.

En romersk påve skulle måhända hava föredragit att taga sitt residens i en gammal kyrklig medelpunkt, som genom hans närvaro kunde höjas till förnyad glans, framför att i ett stort rikes huvudstad ställa sig i beroende av vare sig ett otroget eller kristet hovs inflytelser. Men för patriarken Jeremias och hans följeslagare framträdde frågan i en annan dager. För dem var Vladimir en avlägsen barbarisk ort, sämre än någon grekisk landsortsstad, och en verkligt storslagen hierarkiskpolitik låg utanför deras synkrets, som skymdes av de tusenåriga, helt annorlunda gestaltade, bysantinska traditionerna. Jeremias invände, att patriarken nödvändigt måste bo i samma stad som tsaren. Boris Godunov sökte å tsarens vägnar upprepade gånger övertala honom att ändra sin mening, men förgäves. Han uppmanades då till slut att viga till patriark den, som en biskopssynod i själva Moskva föresloge för tsaren. Han fann sig äntligen nödsakad att villfara denna begäran och förde själv ordet i en synod, bestående av åtskilliga ryska och grekiska biskopar, vilka uppställde tre kandidater till det nya patriarkatet. Tsaren förklarade sig för metropoliten Job, som högtidligen invigdes av Jeremias (1589), varpå denne fick resa hem igen, begåvad med rika skänker.

Enligt ryska berättelser hade han i sista stund medgivit, att han verkligen medförde fullmakt av den österländska patriarksynoden för den åtgärd, som han så länge motsatt sig. Men den grekiska uppgiften, att han tvangs till en kanoniskt ogiltig handling av fruktan att eljes kvarhållas i fångenskap, har sannolikheten vida mer för sig. Ryska regeringen ansåg sig också sedermera böra inhämta de övriga patriarkernas samtycke, som efter åtskilliga underhandlingar och omkostnader endast gavs på det villkoret, att den moskovitiske patriarken skulle intaga det femte och lägsta rummet bland sina medbröder.

Hela det sätt, varpå denna angelägenhet behandlades, visar den orientaliska kyrkans bristfälliga inre sammanhållning och osäkra yttre ställning.Men för den moskovitiska hierarkien var dock den seger, som vunnits genom dylika konstgrepp, av stor betydelse. Och även om patriarkatet i framtiden kunde lända tsardömet till förfång, så hade dock regeringens dåvarande innehavare uppnått sitt huvudsyfte för tillfället. Boris Godunov hade tillförsäkrat sig en mäktig bundsförvant för sin egen upphöjelse.

Patriarken Job gav snart nog ett prov å sin tacksamhet. Den unge tsarevitj Dmitrij, vars anspråk lätt nog hade kunnat återupplivas, försvann plötsligt (1591) i Uglitj, en stad vid Volga, som blivit honom tilldelad såsom förläning och boningsort. Det hette, att Godunov låtit avliva honom, men en rannsakning, som regeringen lät anställa, gav vid handen, att han själv i ett anfall av fallandesot skadat sig till döds. Detta resultat förklarades högtidligen för sanningsenligt av patriarken, vars utsaga tillika gav Boris Godunov anledning att i tsarens namn välta skulden för olyckan på de personer, som hade stått den avlidne nära och kunde uppträda såsom besvärliga vittnen. De beskylldes dels för vårdslöshet vid Dmitrijs övervakande, dels för våldsamt angrepp mot utskickade tjänstemän, som officiellt sades hava velat rädda honom, men av ryktet utpekades såsom hans mördare. Dmitrijs

egen moder måste såsom nunna inträda i ett kloster, andra hans anhörige inspärrades i avlägsna fängelser, många borgare i Uglitj underkastades ännu hårdare straff, varjämte en del av dem forslades till Sibirien för att mot sin vilja bosätta sig i de nya kolonierna, ett av de förstaexemplen på detta slags förvisning. Sålunda sökte regeringen igensopa spåren efter denna hemlighetsfulla tilldragelse, vars följder sedermera blevo av så stor vikt för Rysslands historia.

Bland folket uppstod en dov jäsning, som ytterligare förökades genom andra åtgärder, avsedda att befästa den ärelystne riksföreståndarens ställning och förvärva adelns bistånd för hans avsikter.

Så länge bönderna efter eget behag kunde välja sina boningsorter och ömsa sina husbönder, återstod ännu en hållhake på det förtryck, som jordägarna och tsarens ämbetsmän hade vant sig att utöva. Såvida man icke ville utsätta sig för brist på arbetskrafter för åkerbruket, kunde man ej driva fordringarna på dagsverken och avgifter alltför långt. Men tidigt nog framträdde strävanden att inskränka allmogens rätt till fri flyttning. Tanken därpå låg så mycket närmare till hands, som i Ryssland av ålder utom personligen fria landbor även funnos trälar *(cholopy),* vilka av sina ägare användes icke blott till uppassning i husen, utan även till dagsverken på åker och äng och på de stora godsen bildade hela byalag utan någon rättsligen skyddad ställning. Det sätt, varpå man kunde behandla dem, måste inverka även på uppfattningen av förhållandet till övriga underhavande. Man nöjde sig icke längre med stadgandena om en bestämd fardag och skyldigheten för landbon att, innan han lämnade gården, återbetala de förskott, som han erhållit av husbonden.

Redan i det femtonde århundradet utfärdades av regeringen till förmån för vissa kloster förbud förderas underhavande att övergiva den jord, som de en gång åtagit sig att bruka. På den tiden kände sig de kyrkliga korporationerna ännu icke i stånd att fylla sitt behov av arbetskrafter utan överhetens understöd, som gavs dem i form av särskilda gunstbevis utan avseende därpå, att sådana bestämmelser djupt ingrepo i undersåtarnas personliga frihet. Det är betecknande för den ryska rättsuppfattningen, att en för hela samhället så betydelsefull institution som livegenskapen kunde bana sig väg liksom vid sidan av den egentliga lagstiftningen blott i kraft av enstaka förvaltningsåtgärder.

Livegenskapens fullständiga införande fördröjdes likväl genom kyrkans ändrade ställning i agrariskt avseende. I samma mån, som Volgalandets befolkning tillväxte, försämrades allmogens belägenhet överhuvudtaget. Jordägarna behövde icke göra så stora eftergifter för att erhålla det nödiga antalet av landbor. Många fria män funno sig föranlåtna att för sitt uppehälles skull rentav giva sig i träldom genom enskilda avtal med mäktiga herrar. Dess lättare blev det för klostren, som åtnjöto stora privilegier av kronan, att underbjuda sina medtävlare och ändå få sina hemman besatta med vida förnöjsammare åbor än förut. Tillströmningen till klostergodsen blev till och med starkare än behovet av torpare och legodrängar. I början av sextonde århundradet anklagades munkarna för att obarmhärtigt fördriva sina underhavande, om de ej ville hålla till godo med hårdare villkor. Från kyrkans sida kunde således ej längre vara tal om livegenskapens nödvändighet.Men icke heller förestavades av kyrkans intresse några allvarligare invändningar emot saken, när i alla fall kyrkans jord kunde brukas med de arbetskrafter, som redan funnos att tillgå. Böndernas fastläsande vid torvan måste dock vara en åtgärd, som syntes lämpligare än den från många håll påyrkade indragningen av klostrens gods eller inskränkningen i deras friheter från offentliga bördor.

De stora tatariska kanatens förstöring gav nytt utrymme åt de förtryckta massorna, som numera blevo mindre benägna att kvarstanna i sina husbönders tjänst och, även om de bröto sina förpliktelser, lättare kunde undkomma uppsikt och efterspaningar. Från klosterjorden torde utvandringen likväl ej hava varit synnerligen oroväckande, emedan lockelserna där icke verkade så kraftigt som annorstädes. Även bojarerna kunde någorlunda reda sig under denna rörelse bland jordbruksbefolkningen, så länge de kunde bjuda sina landbor förmånligare villkor, än dessa kunde uppnå hos mindre förmögna jordägare i hemorten. Däremot råkade den lägre adeln, såsom ovan nämndes, ganska illa ut. Bojarsönerna, som efter de skärpta russtjänstföreskrifterna måste infinna sig i fält »med hästar, karlar och vapen», tvungos att pressa sina underhavande till det yttersta för att själva kunna fullgöra sina skyldigheter och måste därför få så mycket svårare att kvarhålla dem på sina gods. De skattskyldiga

bondemenigheterna, vilka samfällt ansvarade för de växande pålagorna, kommo likaledes i en betänklig ställning, när mångaav deras medlemmar helt enkelt rymde från hus och hem. Den personliga friheten blev för de kvarstannande av ringa värde, då de övriges missbruk därav föranledde byarnas utarmande. Kronan själv utsattes för rubbningar i sina militäriska och finansiella intressen. Redan tsar Ivan Vasiljevitj bemyndigade byalagen att återhämta bönder, som tagit sin tillflykt till klostrens besittningar. Liknande åtgärder, men av mera omfattande natur, föreföllo vida nödigare, sedan utvandringen till de nyöppnade gränstrakterna antagit en så hotande beskaffenhet. Regeringen överhopades med enträgna ansökningar i detta syfte av både adliga jordägare och bondemenigheter.

Boris Godunov saknade således icke vare sig sociala eller politiska anledningar att söka stävja den oro, som gripit omkring sig bland den arbetande befolkningen. Han kunde därvid räkna på tacksamhet av lågadeln, till och med av den förnämligare allmogen. Han kunde även hoppas att därigenom lugna kyrkans farhågor för nya angrepp av de övriga samhällsklasserna. Det berättas, att han hos tsaren genomdrev sin plan »emot de förnämligare bojarernas avstyrkan». Huruvida verkligen i tsar Feodors namn en formlig lag blivit utfärdad, innehållande förbud för bönderna att flytta från sina hemvist, är tämligen osäkert. Däremot finns en förordning av år 1597, enligt vilken alla bönder, som rymt under de sista fem åren, skola av tsarens domhavande ämbetsmän återförskaffas till sina husbönder. Men även de bönder, som rymt förut, betecknas i förordningen såsom»flyktingar», ehuru yrkanden på deras återhämtning icke vidare skulle upptagas. Således erkändes livegenskapen såsom allmogens normala tillstånd. Den allmänna grundsatsen uppställdes, att böndernas flyttning i och för sig var oberättigad, men i tillämpningen mildrades denna grundsats något genom stadgandet av en viss preskriptionstid, inom vilken husbönderna skulle göra sina anspråk gällande. Därigenom bevarades ännu en viss skillnad emellan de livegna bönderna *(krepostnyje)* och trälarna, för vilkas återhämtning ingen preskriptionstid kom i fråga. Men för båda klassernas kvarhållande i ofrihet åtog sig staten en uttrycklig garanti såtillvida, att vitsord vid husböndernas återhämtningskrav förlänades, i fråga om de livegne, åt de jordeböcker, som fördes för skatteuppbördens skull, och i fråga om trälarna, åt de register, som enkom upprättades i ett särskilt ämbetsverk i Moskva.

Boris Godunov var således, om icke livegenskapens upphovsman, åtminstone dess kraftige befrämjare. De djupare orsakerna till dess införande lågo i det moskovitiska rikets hela föregående utveckling. Gränsernas brådstörtade utvidgning och de utmattande krigen frambragte ett oroligt samhällstillstånd, som den omogna statsmakten icke förmådde stadga genom en med omtanke fullföljd, rättvis lagstiftning och förvaltning. Å andra sidan saknade de upprörda massorna i sina ärvda rättssedvänjor den vägledning, som de behövde för att av egen kraft uppbygga ett nytt, på samma gång lagbundet och fritt samhälle i de ofantligakolonisationsområden, dit tsarens välde endast till namnet sträckte sig. Under de enskilda intressenas brytningar kunde statsbyggnaden endast upprätthållas genom våldsamma nödfallsutvägar, som ytterligare avlägsnade möjligheten av svårigheternas utjämning på rättslig grundval. Livegenskapen syntes för de maktägande och för de högre klasserna innebära ett skydd mot allmogens strävan att lämna det gamla samhället i sticket.

Men de med våld kvarhållnes missnöje förband sig med flyktingarnas hat mot det förtryck, som de lyckats undslippa. Ingen bevakning var tillräcklig att alldeles avspärra tillträdet till de öppna vidderna i söder. De krafter, som förut nöjt sig med sin egen frihet, eggades till angrepp genom försöken att hämma deras utbredning. Steppens kosackiska anarkism reste sig som ett hotande spöke mot hemlandets rådvilla regering.

Den kosackiska revolutionen.

Ivan Kalitas ätt, som i inbördes förföljelser hade upprivit sig själv, utgick med den svage Feodor Ivanovitj (1598). På dödsbädden utnämnde han ingen efterträdare, oaktat sin omgivnings uppmaningar, utan hänvisade sina undersåtar till Guds nådiga behag att förse dem med en värdig härskare.

Emellertid ansågs hans änka *Irina,* Boris Godunovs syster, hava spiran i sin omvårdnad, ehuru hon omedelbart

drog sig tillbaka till ett kloster, dit hennes broder i låtsad anspråkslöshet följde henne. Regeringen fördes å hennes vägnar av patriarken Job, numera rikets främste man. Riksrådet, som ville begagna tillfället att åvägabringa en begränsning av självhärskardömet, gjorde ett misslyckat försök att under tronledigheten övertaga styrelsen i sitt eget namn. Mot dess anspråk påyrkade Boris Godunov, som ställde sig alldeles obenägen att mottaga kronan, sammankallandet av en riksdag, medan hans anhängare i hemlighet genom skickliga övertalningar, skrämskott och ränker arbetade för hans sak. Patriarken, som tillskrev sig myndigheten att »genom den Helige Andes nåd såsom apostlarnas lärjunge» leda ständernas val, genomdrev ett till skenet enhälligt beslut, enligtvilket Boris Feodorovitj utropades till tsar, sedan han efter upprepad vägran låtit välsigna sig av sin syster. I själva verket var det prästerskapets och lågadelns övervikt, som besegrade motståndet såväl bland bojarerna som bland Moskvas borgerskap.

Oaktat tsar Boris menade sig hava i formen tryggat den forna härskarmaktens överflyttning på sin person, förblev han städse fullt medveten om osäkerheten i sin verkliga maktställning. Såväl hans yttre som hans inre politik bar stämpeln av en ängslig försiktighet, som icke sällan övergick till vankelmod och misstänksamhet. Ehuru han ej saknade håg att återupptaga sina föregångares erövringsplaner, undvek han såvitt möjligt alla vittutseende militäriska företag. Men då han ville, i hopp om Liflands förvärvande, draga fördel av den fiendskap, som uppstått emellan Polen och Sverge, stötte han sig med båda dessa makter genom sina tvetydiga diplomatiska förhandlingar och sina hemliga stämplingar bland deras undersåtar. Han satte värde på förbindelsen med västerlandet och uppmuntrade engelsmännens och holländarnas handel på Archangelsk. Han införskrev europeiska läkare och andra yrkesmän, värvade ett särskilt regemente av utländska, förnämligast tyska, soldater, på vilkas trohet han ansåg sig kunna lita, och skickade ryska ynglingar utomlands för att undervisas i främmande tungomål, då prästerskapets invändningar förmådde honom att övergiva sin ursprungliga avsikt att i själva Ryssland inrätta skolor för detta ändamål. Men hans strävan att göra sitt landdelaktigt av den främmande bildningen stannade vid dylika halva åtgärder, som väl inom somliga kretsar framkallade en övergående härmningslust, men av folkets stora flertal betraktades såsom styggelser.

Åtminstone i början trodde tsaren sig kunna vinna undersåtarnas tillgivenhet genom varjehanda nådebevis. Krigsmännen hugnades med gästabud och höjda avlöningar, köpmännen med tillfälliga lindringar i de pålagor, som hämmade deras företagsamhet. Även bönderna kommo i åtnjutande av skattenedsättningar, och försök gjordes att reglera deras avrad och dagsverksskyldighet för herrarnas räkning. Till och med livegenskapens tryck mildrades genom tillåtelse på ett års tid för lågadelns landbor att flytta till andra husbönder inom samma stånd. Mer än någonting annat vittnar en dylik förordning om regeringens hållningslöshet och rädsla för följderna av de förut vidtagna anordningarna. Tsarens beteende snarare ökade än minskade jäsningen bland folket, och han drevs snart till tyranniska missgrepp, som påskyndade hans undergång.

Han belönade spioner och angivare, som framburo rykten om stämplingar, till och med trälar, som skvallrade på sina husbönder. Därigenom alstrades en allmän sinnesstämning av misstroende och skräck. Tsaren sökte förekomma sina verkliga eller förmenta fiender genom pinliga rättegångar, avrättningar och fängslingar. I främsta rummet vände sig hans hat emot bojarerna, men folket började alltmer hysa deltagande för hans offer. Särskiltväckte det ond blod, att han förföljde bröderna *Romanov,* såsom släkten vid denna tid enligt gammalrysk sed plägade kallas efter farfaderns förnamn. Tsar Feodors morbroder Nikita Romanovitj hade efterlämnat flere söner, vilka i mångas tanke hade bättre anspråk på tronen än tsar Boris själv och personligen voro mer omtyckta än han. Den äldste av dem, *Feodor Nikititj Romanov,* tvangs att gå i kloster under munknamnet *Filaret.* Även hans gemål, med vilken han hade en späd son, rönte samma behandling. De övriga bröderna förvisades till de nordryska ödemarkerna eller Sibirien och omkommo till största delen i följd av de vedermödor, som de nödgades utstå. Flere andra herrar, som tillhörde med dem befryndade ätter, drabbades likaledes av tsarens onåd.

Tsaren förbjöd de störtade bojarernas trälar och husfolk att taga tjänst hos andra husbönder. Dessa ur det borgerliga samhället utskjutna skaror, bland vilka funnos många vapenövade män, tvungos således rentav att på egen hand förskaffa sig sin frihet och sitt uppehälle. De bildade rövarband, som gjorde vägarna osäkra och snart

förstärktes av andra oroliga sällar, i synnerhet som samtidigt flere års missväxt nödgade många jordägare att bortdriva sina hungrande tjänare och bönder, såvida de ej rymde av egen drift. Tsaren måste utsända trupper för att skingra landstrykarna, som flydde till kosackerna och jämte dem återvände för att hämnas och förnya sina plundringar. Formliga drabbningar förefönllo långt in i landet emellan de uppretade samhällsfienderna och den förhatadehärskarens knektar. Med möda avvärjdes de första anfallen, och den uppflammande revolutionen tarvade för sin utbredning endast en fana, omkring vilken de olikartade missnöjda elementen till en början kunde samla sig.

Då förspordes, att tsarkronans rätte arvinge Dmitrij Ivanovitj ännu levde och från polska republikens område när som helst kunde väntas till sitt fädernesland. Vem den märkliga personlighet egentligen var, som först uppträdde under hans namn, är och förblir väl alltid en gåta för den historiska forskningen. Det av moskovitiska regeringen genast utspridda föregivandet, att den djärve tronkrävaren var en förlupen munk, vid namn *Grisjka (Cirigorij) Otrepiev,* har med tiden vunnit ett slags hävd för sig. Många andra rykten och gissningar hava blivit framställda, däribland även, att han verkligen var den räddade Dmitrij, en åsikt, som icke heller obetingat kan tillbakavisas. Säkert är, att han sällade sig till de zaporogiska kosackerna och sedan tog tjänst hos en ukrainsk magnat, för vilken han yppade hemligheten om sin höga börd. Många polska herrar bemötte honom i överensstämmelse därmed, och en av dem, vojevoden *Mniszek,* antog sig verksamt hans sak för att därigenom främja såväl sina egna som den romerska kyrkans intressen. Den katolska reaktionen hade nyligen vunnit en stor seger i de littauisk-ryska länderna genom *unionen i Brest* (1596), som avsåg att bringa den grekiska kyrkan under påvens välde, men även uppväckte ett häftigt motstånd bland det ryska prästerskapet och folket.Kosackerna vid Dnjepr voro i följd därav mer än vanligt uppstudsiga emot det polska herradömet. För jesuiterna och den polska adeln var det ett önskningsmål att avleda denna oro emot grannarna, och en ännu mera lyckad kombination var det att begagna Dmitrijs ryska anhängare såsom ofrivilliga verktyg för den katolska propagandan i själva det moskovitiska Ryssland. Den blivande tsaren övergick i hemlighet till katolicismen och lovade sitt verksamma bistånd för dess sak, när han komme till makten. Han förlovade sig med Mniszeks dotter *Marina,* och under hans svärfaders ledning samlades en här av polska adelsföljen, kosacker och moskovitiska flyktingar. Konung Sigismund, som icke vågade öppet bryta freden, gynnade under hand det äventyrliga företaget.

På hösten 1604 överskred Dmitrij den moskovitiska gränsen. Flere städer gåvo sig genast i hans våld, och hans trupper förstärktes för varje dag genom befolkningens anslutning. Tsar Boris' kungörelser och hotelser, patriarkens förmaningar och bannlysningar gjorde ringa intryck. Mångenstädes i landet spredos förstulet hans medtävlares skrivelser, som vädjade till undersåtarnas trohet mot den gamla härskarätten. Tsarens trupper ledo nederlag eller kunde icke begagna de framgångar, som vunnos, emedan det kändes påkostande att »bära vapen emot den arvborne herren». Själva anförarna visade sig tveksamma eller förrädiska.

Innan avgörandet kom, dog tsar Boris plötsligt (våren 1605); det sades, att han i förtvivlan tagitgift. Hans son *Feodor* hyllades visserligen i huvudstaden utan motstånd såsom hans efterträdare. Men efter några få veckor avföllo fältherrarna och trupperna till Dmitrij och tågade jämte honom emot Moskva. Innan han själv dit anlände såsom rättmätig och erkänd tsar, mördades Feodor Borisovitj, och patriarken Job avsattes.

Den allmänna förtjusningen över Dmitrijs tronbestigning ägde icke lång varaktighet. De partier, som förenat sig om att störta hans föregångare, kunde icke tillsammans grundlägga en fast regering, under det att oron i landet alltmer tillväxte. Han själv ådagalade en mångsidig begåvning och umgicks bland annat med den storartade planen att avleda kosackernas stridslust genom ett fälttåg mot Krim. Men hans egenmäktiga beteende retade bojarerna, ehuru han icke brydde sig om att trygga sig emot deras vrede. Hans nedlåtenhet mot folket skaffade honom visserligen i början många vänner, men snart förargades man över hans förkärlek för utländska seder, hans främmande omgivning och likgiltighet för de gamla ceremonierna. Ehuru han gjorde sitt bästa att förhala uppfyllandet av de löften, som han givit jesuiterna och polackarna, utbreddes dock misstankarna om hans avsikter emot den rättrogna kyrkan i allt vidare kretsar. I sammanhang därmed yppades också allt starkare tvivelsmål om hans börd. Han fann sig nödsakad att sammankalla en riksdag och för ständerna framlägga de

bevis, på vilka han stödde sina anspråk. Dessa godkändes högtidligen, och den inflytelserike bojaren furst *Vasilij Ivanovitj Sjujskij* dömdes till döden såsom tsarens belackare. Med detta utslag nöjde sig tsaren utan att verkställa domen. Sjujskij frigavs och fick inom kort åter tillträde till hovet, men han försummade icke att hämnas. Tsarens ståtliga bröllop med sin katolska gemål gav hans fiender det efterlängtade tillfället. De polska gästernas övermod väckte allmän ovilja, och medan ett folktumult utbrast mot dem, mördades Dmitrij i följd av en sammansvärjning, som Sjujskij anstiftat i samråd med andra bojarer (1606).

Bland herrarna uppstod osämja om tronens besättande efter den mördade. Denna gång ville de fleste låta valet avgöras av hela rikets ständer, men Sjujskij utropades omedelbart av sina anhängare, som samlades på Röda torget. Han kände sig dock så föga säker på sin sak, att han bekvämde sig till en handfästning, den första, som en rysk tsar besvurit. Han lovade att icke utan riksrådets dom beröva någon liv eller gods, icke lyssna till angivelser, som ej bestyrktes genom ordentlig rättegång, och att i allo föra ett rättvist regemente. Sjujskij ville, när han samtyckte till dessa villkor, åtminstone förplikta sig till riksdagen i stället för till riksrådet, men måste avstå därifrån på grund av bojarernas påtryckning.

I de skrivelser, som utfärdades till landsändarna med uppmaning att svärja den nye tsaren trohet, meddelades de av honom antagna villkoren i den form, som bojarerna genomdrivit, men tillika föregavs falskeligen, att valet skett genom alla ständer. Detta påstående vann dock icke tilltro på mångaställen. Folket var ingalunda i allmänhet benäget att erkänna Sjujskij, som saknade alla regentegenskaper av högre ordning. Hans upphöjelse var blott en intrig, som ej kunde dämpa revolutionen. Därmed inbröt över Ryssland den värsta »oredans tid» *(smutnoje vremja).*

Överallt uppstodo anförare, dels äventyrare av adeln, dels framgångna ur de lägsta folkklasserna, och kallade trälarna, de livegne, städernas pöbel, ja, de halvvilda finska och turkiska stammarna i öster, till strid emot ämbetsmännen och de besutne. Det var likväl icke fråga om allmogens befrielse såsom stånd eller om samhällets omdaning till ett drägligare skick, utan helt enkelt om ett uppbåd av alla tygellösa krafter emot den lagliga ordningens återstoder. De, som ingenting hade att förlora, bröto alla band och sällade sig till kosackerna för att taga vad de kunde komma över. De pretendenter, som på olika håll uppställdes emot inkräktaren i Moskva, begagnades blott såsom skyltar för plundring och mord. Ingen frågade efter, varifrån de kommo eller vart de togo vägen. När den ene försvann, uppdök en annan och hade lika lätt att till en tid förvärva anhängare. Än inbillade man sig och andra, att man hade den från Moskva undkomne Dmitrij ibland sig, än åter kämpade man på måfå i hopp, att han någon gång skulle uppenbara sig, eller sköt man framför sig andra namn, som på ett eller annat sätt förknippades med det utdöda tsarhuset. Landet vimlade av föregivna söner och sonsöner till Ivan Vasiljevitj.

Ryktbarast blev den Dmitrij, som med biståndav en mängd polska herrar uppslog sitt läger i *Tusjino,* en by ej långt från Moskva. »Skälmen i Tusjino» *(Tusjinskij vor)* förmälde sig med Marina Mniszek, som sade sig i honom igenkänna sin förlorade make. Han var omgiven av ett formligt hov, som tävlade med Sjujskijs. Under det att båda, var för sig oroade av andra tronkrävare och deras skaror, skickade sina medhjälpare ut i landsändarna för att bringa städerna och allmogen till lydnad eller avpressa dem skatter, foro deras bojarer och hovmän, sekreterare och skrivare fram och tillbaka emellan Moskva och Tusjino, uppvaktade än den ene, än den andre tsaren och ingingo tillfälliga, egennyttiga avtal med varandra. Den anarkiska rörelsen var lika utbredd inom de högre samhällsklasserna som ibland massorna. Skuggregeringarna behandlades å ömse sidor såsom lekverk. Men tillika förgrenades i oändliga växlingar upproret mot upprorsmakarna, närhelst de självrådiga hoparna funno det fördelaktigare att skövla på egen hand.

Landet ödelades vitt och brett, de fredliga invånarna funno ingenstädes något skydd, och intet slut kunde förutses på eländet. En vändning till det bättre inträdde först genom grannmakternas inblandning.

Tsar Vasilij sökte hjälp hos konung Karl IX av Sverge. Ett fördrag avslöts i Viborg (1609), enligt vilket konungen lovade att med trupper understödja tsaren, som till gengäld skulle avträda Kexholms län och bistå Sverge mot Polen. Jakob De la Gardie i spetsen för en här avsvenskar och utländska legoknektar framträngde i

förening med tsarens tappre frände furst *Michael Vasiljevitj Skopin-Sjujskij* in i Ryssland och erövrade åtskilliga orter för tsar Vasilijs räkning. Klostret Troitsa, som munkarna och deras medhjälpare länge försvarat mot en polsk belägringshär från Tusjino, räddades genom i tid lämnad undsättning.

Sverges uppträdande eggade konung Sigismund av Polen att å sin sida draga fördel av Rysslands upplösning. Han inryckte över gränsen och uppfordrade de polska ädlingarna i Tusjino att sluta sig till hans här. De funno sig obehagligt överraskade av denna uppmaning; många anklagade konungen för att godtyckligt vilja tillvälla sig frukterna av deras ansträngningar. Medan lägret upprördes av stormiga överläggningar, avvek hemligen den vårdslöst behandlade tsaren för att skaffa sig ett mera tryggat residens längre söder ut i *Kaluga.* De strandsatta polska herrarna funno då för gott att efter sitt hemlands republikanska sed sluta en konfederation till ömsesidigt understöd med de kvarvarande ryska magnaterna och ämbetsmännen, bland vilka det främsta rummet intogs av ätten Romanovs prästerlige huvudman, Filaret. Han hade efter Boris Godunovs fall blivit hugnad med den förste Dmitrijs nåd, befriad ur sitt klosterfängelse och befordrad till metropolit av Rostov. Under den inbördes fejden hade en kosackskara med våld fört honom till den tusjinske skälmen, som gjorde honom till patriark av allt Ryssland, medan en annan innehavare av samma värdighet,den fromme *Ermogen (Germogen),* tronade vid tsar Vasilijs sida i Moskva.

Från Tusjino öppnades underhandlingar med konung Sigismund, som stod utanför Smolensk. En rysk beskickning erbjöd tsarkronan åt hans son *Wladyslaw.* Om villkoren avslöts ett fördrag, som innebar uppslaget till en rysk regeringsform i aristokratisk anda. Polska idéer gjorde sig därvid gällande jämte strävanden att trygga tsarrikets självständighet. Wladyslaw skulle krönas i Moskva av patriarken, den ortodoxa kyrkan bevaras i helgd och vördnad, såväl hennes som den högre och lägre adelns rättigheter och gods icke antastas, utan snarare förökas, lagförändringar bero av rådet och riksdagen (»bojarerna och allt landet»), inga nya skatter påläggas utan rådets samtycke, ingen avrättas utan rådets dom och de avrättades gods överlämnas åt deras arvingar, inga förnämliga herrar tillbakasättas utan orsak, men ringare män likväl befordras efter förtjänst, ett förbehåll av vikt för de uppkomlingar, som spelat en roll vid hovet i Tusjino. Emellan båda rikena borde ömsesidig handelssamfärdsel äga rum, även till främmande länder, vidare förbund ingås till anfall och försvar, särskilt för gränsernas gemensamma skydd emot tatarerna enligt båda riksrådens överenskommelse. Och ehuru inga polackar fingo utnämnas till ämbeten i moskovitiska riket, kunde dock de polska herrar, som följde med Wladyslaw, förses med penningelön och förläningar efter båda riksrådens tillstyrkan. Betecknande äro bestämmelserna, att judar icke finge inkomma i moskovitiskariket, att böndernas livegenskap skulle garanteras och trälarna hållas till lydnad under sina husbönder, ävensom att konung Sigismund och moskovitiska riksrådet skulle överlägga, om kosackerna vid Don, Volga och Ural vore behövliga eller ej. Ett intressant vittnesbörd om en ny sinnesriktning hos en del av den ryska adeln framträder däremot i den uttryckliga önskningen, att alla tsarens undersåtar måtte fritt få resa till andra kristna riken »för undervisnings skull», utan att han därför ägde beröva dem deras gods.

Sigismund var likväl icke nöjd endast med utsikten att åt sin son förvärva Rysslands tron. Han förstod också att trots ryssarnas förbehåll inflicka i fördraget några stadganden, som åsyftade att möjliggöra katolicismens utbredning. I Moskva skulle för polackarnas räkning byggas en katolsk kyrka, som även av ryssarna borde besökas med andakt, ehuru konungen och hans son utfäste sig att ej draga någon från den grekiska tron. »Ty», heter det vidare, »tron är en Guds gåva, och det höves ej, att man drager någon med våld därifrån eller för hennes skull tillfogar någon betryck.» För den jesuitiska tolkningskonsten kunde därmed icke en propaganda under frivillighetens sken vara utestängd, så mycket mindre som unionen emellan kyrkorna sades lämna de grekiska dogmerna och ceremonierna i orubbat skick. Konungen var även angelägen om att själv få makten över hela Ryssland eller åtminstone de närmaste landskapen. Därför stadgades, att innan lugnet i riket blivit fullständigt återställt, Wladyslaws kröningej skulle försiggå, men gränsfästningarna besättas av polska trupper efter avtal emellan konungen och bojarerna. De ryska sändebuden måste även svärja att, intill dess Wladyslaw tillträtt riket, lyda och tjäna hans fader konungen, och till fördraget bifogades, att konungen, när han, »det Gud give», själv ankomme till Moskva, ägde med bojarerna och ständerna underhandla om ytterligare några artiklar. Men i

hemlighet försäkrade konungen polska senaten, som hyste misstro till hans dynastiska planer, att han aldrig utan samråd med republikens ständer skulle skicka sin son till Moskva eller för övrigt binda sina händer genom avtal med ryssarna. Han arbetade endast för republikens eget bästa, dess gränsers utvidgning och möjligen hela moskovitiska rikets erövring, vadan han begärde understöd av polska ridderskapet med krigsfolk och penningar. För Sigismund voro i grund och botten både Polen och Ryssland, liksom hans egen och hans ätts förkovring eller ära, blott och bart verktyg att begagnas i en högre makts tjänst.

Men de fina beräkningarna söndersletos genom ett nytt utbrott av de revolutionära krafterna. Kosackerna, som utgjorde huvudmassan av hären i Tusjino, ville icke underkasta sig sina befälhavares misstänkta anordningar. De lyssnade hellre till Marinas eggelser, och sedan även hon lyckats förklädd undkomma till Kaluga, samlades de i stora skaror hos det sällsamma härskarparet. Åtskilliga vankelmodiga eller rovgiriga polackar följde deras exempel, när Sigismunds framryckandefördröjdes, och de övrige hade ingen annan råd än att bränna det övergivna lägret, för att det ej skulle falla i Skopins eller svenskarnas händer. De skingrades åt olika håll; somliga begåvo sig till konungen, andra uppsökte nya äventyr för egen räkning. De flesta ryska herrarna begåvo sig till Moskva och hyllade tsar Vasilij.

För ett ögonblick syntes hans stjärna vara i uppgående. Under allmänt jubel höllo Skopin och De la Gardie sitt intåg i Moskva. Men den räddhågade och nidske tsaren trängdes snart i skuggan av sin unge, ridderlige frände, som erhöll formliga uppmaningar att själv bemäktiga sig kronan. Skopin visade sig trofast, men då han hastigt avled, skylldes ändå olyckan på tsarens och hans ännu mer föraktade broder *Dmitrijs* illfundighet. Då nalkades en stark polsk här under den utmärkte fältherren *Zolkiewski.* I *slaget vid Klusjino,* ungefär halvvägs emellan Moskva och Smolensk, gingo De la Gardies utländska knektar, som Dmitrij Sjujskij ej velat eller kunnat betala, över till fienden, och de talrika ryska trupperna upplöstes i vild flykt. De la Gardie och hans närmaste man Evert Horn med sina svenskar fingo genom en kapitulation med Zolkiewski fritt avtåg och vände sig mot norr för att utan hänsyn till den ryska oredan skaffa Sverge ersättning för sina ansträngningar.

Tsar Vasilij befann sig nu emellan tvenne eldar. Den tusjinske skälmen, som uppbådat massorna till strid både mot de inhemska herrarna och de polska kättarna, var jämte sina kosackhövdingar åter på väg mot Moskva, där hans agenter redanframkallat en farlig jäsning bland pöbeln. Vasilijs opålitliga bojarer, som likväl bävade för hans demagogiska medtävlare, anknöto hemliga förbindelser icke blott med Zolkiewski, utan även med ett nytt ryskt parti, som stämplade för båda pretendenternas undanrödjande och ett fritt härskarval. I spetsen för detta parti stod den rjazanske ädlingen *Prokopij Petrovitj Ljapunov,* vars släkt var en gren av Rurikovitjerna, men för länge sedan hade bortlagt sin ärvda furstetitel under försämrade levnadsomständigheters tryck. Denne ärelystne och begåvade man, som i flere års tid kämpat under olika standar, trodde nu tiden vara inne att börja en självständig bana. Medan han öppet organiserade sin här vid Oka och vann medhåll i synnerhet bland de besutna klasserna och i städerna, anstiftade hans broder *Zachar* en resning i Moskva. En i hast sammankallad församling av bojarer och män av alla stånd, som föregåvo sig handla i hela moskovitiska rikets namn, förklarade Vasilij avsatt och uppdrog regeringen åt riksrådet (1610). Den siste Ruriksättlingen, som sutit på Rysslands tron, vann och miste sin krona på ett lika tumultuariskt sätt. Han vigdes först med våld till munk, men fördes sedermera jämte sina bröder av Zolkiewski till Polen, där han dog.

Kalugatsaren, med vars anhängare även förhandlingar om avfall blivit inledda, höll sig likväl ännu uppe och hotade fortfarande Moskva, där hans anhängare blevo allt högljuddare. Ett allmänt tsarval kunde därför icke åvägabringas, såvida man ej ville underkasta sig honom. Inombojarregeringen voro för övrigt meningarna delade. Somliga ville hava den ansedde Gedimins-ättlingen furst *Vasilij Vasiljevitj Golitsyn.* Patriarken Ermogen, som förgäves motsatt sig Vasilij Sjujskijs störtande, men under tronledigheten förvärvade större inflytande genom sin kraftiga hållning, lär redan nu hava föreslagit sin försonade medtävlare Filarets son. Men ingen tid var att förlora. När som helst kunde några förrädare öppna portarna för den väntade skälmen. Bojarerna längtade efter Zolkiewski, som ensam kunde rädda dem från att »mördas eller pinas till evinnerligt slaveri av sina trälar». Zolkiewski åter, vars otåliga trupper ville vända om av brist på sold, nedsatte sina fordringar för att få saken

avgjord så snart som möjligt. Alltså avslöts ett nytt fördrag om Wladyslaws erkännande, i det närmaste lika med det förra. De ändringar och tillägg, som vidtogos, avsågo att starkare förebygga polska inkräktningar i Ryssland. Den aristokratiska riktningen framträder även något skarpare. Sålunda uteslöts punkten om ringare mäns befordran efter förtjänst. I stället föreskrevs, att »moskovitiska furste- och bojarätter icke skulle i sin fäderneärvda rang och heder antastas eller tillbakasättas för inflyttade utlänningar». Att likaledes artikeln om frihet att resa utomlands borttogs, häntyder på de strängt ortodoxa åsikternas övertag, utan tvivel genom patriarken Ermogens inverkan. Han var i det längsta emot en kättersk furstes val. Men bojarerna måste släppa sin fordran, att Wladyslaw skulle antaga den ortodoxa tron före sinankomst till Moskva. De nöjde sig därmed, att saken finge hänskjutas till ytterligare förhandlingar med konungen själv.

Zolkiewski tvang den tusjinske skälmen till återtåg och besatte Moskva med sina trupper, bland vilka i början en ganska god ordning upprätthölls. Han genomdrev, att i spetsen för den beskickning, som avfärdades till konungen, ställdes Golitsyn och Filaret, vilka alltså undandrogos frestelsen att skada Wladyslaws nyligen bekräftade anspråk. Men snart förändrades ställningen. Sigismund vidhöll sin föresats att ej låta sin unge son fara till Moskva, innan lugnet blivit återställt, och sändebuden uppfordrades att för detta ändamål förmå staden Smolensk att giva sig åt polackarna. Då de vägrade och yrkade på Wladyslaws ofördröjliga avresa, kvarhöllos de som krigsfångar. I Moskva uppstod split emellan befolkningen och den polska garnisonen, som efter Zolkiewskis återfärd var både mindre talrik och mera fallen för oordning. Bojarerna förargades däröver, att Sigismund skickade till dem flere av sina ryska anhängare, även män av låg börd, som gjorde krav på vidsträckt myndighet, stora förläningar och höga ämbeten. Patriarken uppmanade öppet, muntligen och skriftligen, de rättrogne till motstånd, enär Sigismunds beteende ådagalade hans onda avsikter emot den ortodoxa kyrkan.

Prokopij Ljapunov, som i första häpenheten hade bekvämt sig att hylla Wladyslaw, återupptog sina tidigare planer, som syntes lova bättre framgång, sedan den tusjinske skälmen blivit mördadav en uppretad tatarisk partigängare. Ett slags triumvirat *(trojenatjalniki)* bildades av Ljapunov och de mäktigaste kosackhövdingarna, den donske atamanen *Ivan Martynovitj Zarutskij,* som bemäktigat sig Marina med hennes nyfödde son, och furst *Dmitrij Timofejevitj Trubetskoj,* som vid Tusjinolägrets sprängning skilt sin sak från sina ståndsbröders och även efter sin vanbördige tsars död fortfor att kalla de livegne under sina fanor med löften om kosackisk frihet och avlöning. Spridda härskaror från en mängd städer, som ömsesidigt genom bud och skrivelser uppmuntrade varandra till kamp emot kättarna, framtågade i alla landsändar emot Moskva. Det föreföll, som om religionens och fäderneslandets fara äntligen hade förenat den bofasta och den lösa befolkningen till en enda väldig ansträngning. I själva verket var hela samhället på väg att upplösas i ett nomadiskt tillstånd.

På våren 1611 stodo de tre folkledarna med en ofantlig väpnad massa framför huvudstaden. Den gemensamma skräcken tvang de instängda bojarerna och polackarna till enighet och förtvivlat motvärn. Endast patriarken Ermogen fortfor att underblåsa resningen, emedan han »icke kunde tåla den latinska kyrkosången på Kreml». Då han, oaktat upprepade hotelser, icke ville bekväma sig att förmana de upproriske till lugn och lydnad mot Wladyslaw, inspärrades han i en klostercell, där han slutligen lämnades att dö av hunger. Emellertid grepo även Moskvas invånare till vapen emot främlingarna, som nedbrände största delen av den yttrestaden för att lättare kunna försvara sig på Kreml och inom *Kitajgorod,* den närmaste, av stenmurar omgivna stadsringen. Belägringshären kunde ingenting uträtta genom anfall och försvagades genom snart utbrytande tvister bland såväl anförarna som de olika samhällsklasserna. Förgäves konstituerades, såsom det plägade gå till i Polen, inom hären av representanter för de särskilda städerna och stånden, även kosacker och befriade trälar, ett slags konfederationsriksdag, som uppsatte en instruktion för de tre hövitsmännen. Ljapunov, som försökte antaga en härskares later emot både höge och låge, mördades av de förbittrade kosackerna. Hans båda medbröder bibehöllo sig blott genom att låta sina vilda krigare husera efter behag. Av fosterländsk hänförelse återstod intet spår i lägret, där man till omväxling emellan plundringstågen och orgierna skiftesvis utropade nya tsarer, än Marinas son, än en Dmitrij, som uppenbarat sig i Astrachan, än en annan i Ivangorod. Vitt och brett brandskattades de städer och byar, där ännu någonting fanns att få, värre än någonsin ej blott av rövare med styrkans rätt allena, utan även av föregivna ämbetsmän, som uppvisade fullmakter och förläningsbrev i många olika tsarers och

fältherrars namn. Kolonierna i öster härjades av tatarer, tjeremisser, mordviner och andra underkuvade folk, som icke längre behövde lägga band på sitt ingrodda hat. Krönikan och de gamles sägner fortplantade minnet av »det onda året» *(licholetie)* såsom en särskild epok i »oredans tid».

Grannmakternas inblandning hade åtminstone tillen tid eggat eller tvungit den ryska revolutionen in på försök att uppsätta ordnade regeringar, att samla folkets krafter till verklig självhjälp. Men hittills hade dessa försök ofruktbara sinat ut i anarkiens flygsand. För så vitt som några spillror ännu funnos kvar av samhället, tycktes deras räddning nu bero endast av främlingarnas herravälde.

Smolensk stormades enligt förrädares anvisning av Sigismunds här (sommaren 1611) efter ett hjältemodigt försvar. Men i stället för att tåga vidare såg sig konungen nödsakad att hemförlova hären och själv begiva sig till riksdagen i Warschau. Den polska adeln inbillade sig, att allt var vunnet. Under triumfjublet och festligheterna tänkte man ej på de instängda landsmännen i Moskva. Konungen fann ringa tillmötesgående för sina framställningar om förnyade rustningar och måste tills vidare reda sig så gott han kunde med de medel, som stodo honom till buds. En svag undsättningsstyrka, som verkligen hann fram till den ryska huvudstaden, måste vända om med oförrättat ärende. Konungen sysselsatte sig med förberedelser till ett kraftigare fälttåg följande år. Under tiden strövade likväl en mängd polackar på egen hand omkring i Ryssland, där de bidrogo efter förmåga till den allmänna förödelsen.

Wladyslaws hyllning i Moskva betraktades av svenskarna såsom signalen till formligt krig även med Ryssland, och de trodde sig därefter berättigade att för egen räkning intaga de orter, som ansågos nödvändiga eller åtkomliga. En stor del av novgorodska landet kom på detta sätt i deras våld,i det att de begagnade sig av de även där vitt utgrenade partistriderna. Av Ljapunovs anhängare framkastades först förslaget, att en av Karl IX:s söner skulle väljas till tsar, och De la Gardie öppnade underhandlingar därom med de kyrkliga och världsliga myndigheterna i Novgorod. Men till följd av varjehanda förvecklingar började åter fientligheter, och De la Gardie lyckades överrumpla staden ungefär samtidigt med Smolensks fall och likaledes med förrädares tillhjälp. Novgoroderna tvungos att gå in på ett fördrag, varigenom de ställde sig under svenskt beskydd och förpliktade sig att välja till tsar en svensk konungason, även om det övriga Ryssland icke förenade sig med dem därutinnan. Sedan uppställdes Gustaf Adolfs yngre broder Karl Filip såsom den blivande härskaren, och vidlyftiga förhandlingar fördes om villkoren för hans erkännande. Emellertid förblev Novgorod i flere år skilt från det moskovitiska riket under en förvaltning, som oaktat enstaka övergrepp utan tvivel vida bättre tryggade innebyggarnas liv och egendom, än deras egna krafter hade varit i stånd att göra. Deras seder och språk aktades av de svenska ståthållarna, och i många avseenden erinrade sakernas läge om Novgorods forna självständighetstid, även vad förhållandet till grannstaden Pskov angår. Där rasade först en långvarig social strid emellan fattige och rike, varefter skälmen från Ivangorod lyckades göra sig till herre över staden. Liksom i gamla dagar, sökte många emigranter därifrån hjälp och skydd hos novgoroderna, vilka jämte svenskarna bemödadesig om att återställa en dräglig ordning i den omgivande landsbygden, där ständiga småfejder pågingo. De värsta härjningarna vållades dock av kringstrykande polackar och kosacker från det inre Ryssland.

Medan sålunda »det novgorodska riket», såsom det kallades i tidens handlingar, på sätt och vis organiserades för sig självt under främmande skydd och sina egna ständer, väcktes liknande strävanden även i andra landsändar, som dock saknade Novgorods traditioner och yttre tvång till sammanhållning. Här och där, mestadels i trakterna vid Volga, sammankommo i städerna till smärre lantdagar män av olika klasser från närmaste orter. De krigarskaror, som städerna var för sig hade utrustat, voro visserligen upplösta eller slogos utan gemensam ledning med polackarna på olika håll. En stor här kunde icke åter så lätt bildas. Mycket uträttades ej därigenom, att den ena lantdagen stundom uppmanade den andra att »hitsända gode män av alla stånd till avtal och gott samråd». Men huru svårt det än var att åstadkomma en viss samverkan, föranledde likväl nöden nya försök därtill. Efter Ljapunovs fall voro kosackerna tills vidare övermäktiga. Hans egentliga parti hade bestått av lågadliga jordägare och allehanda »tjänande män», som under fejderna blivit ryckta från sina hemvist, men under hans ledning hade hoppats återvinna tryggare levnadsvillkor och redan, i full förvissning om segern, börjat på förhand kivas inbördes om tjänstegodsen. Hans död skrämde dem ur lägret utanför Moskva, och många av dem

skyndade tillde städer, som ännu kunde försvaras bakom kvarstående murar. Under dessa omständigheter ingick Kazan med Nizjnij Novgorod och andra städer vid Volga ett slags neutralitetsförbund, i vilket även de kringboende tatarerna och tjeremisserna förmåddes att deltaga. Man lovade att ömsesidigt icke tillfoga varandra något ont, »stå på moskovitiska och kazanska rikenas bästa», icke insläppa nya vojevoder och ämbetsmän, än mindre kosacker, i städerna, innan en ny tsar blivit vald av hela Ryssland, och icke erkänna den tsar, som kosackerna efter eget godtycke månde välja.

För kyrkan, det ryska samhällets livskraftigaste korporation, var det likväl omöjligt att tåla rikets sönderfallande, varigenom det latinska kätteriet måste få fritt utrymme att föröva sitt ohägn. Patriarken Ermogens helgonkraft och martyrskap hade redan djupt uppskakat de rättrognes samveten. Och även när hans röst ej längre kunde förnimmas ur fängelset, fortsattes hans verk av andra kyrkans män, som ingen fiendemakt förmådde tysta.

Det moskovitiska rikets andliga bollverk, Troitsa, blev väckelsearbetets härd, och alla mindes den fromma sägnen, att det var dess stiftares, den helige Sergijs välsignelse, som hade skänkt Dmitrij Donskoj seger över tatarerna. Det frejdade klostret hade Ivan Groznyjs nitälskan och frikostighet att tacka för sin rikaste blomstring. På hans tid kringgärdades det med väldiga, flere famnar tjocka stenmurar jämte torn och vallgravar, som gjorde det till rikets måhända starkaste fästning. Inom dess vidsträckta område reste sig många nyarikt utsirade kyrkor och rymliga bostäder för bröderna, deras tjänstefolk och gäster. Skattkammaren fylldes av mässkläder och gudstjänstredskap, klenoder och reda mynt till oerhört värde. I klostrets skygd trivdes en folkrik köping, och hundratusentals bönder odlade de åt alla håll utbredda ägorna, där i kraft av tsarens privilegiebrev nära nog ingen annan myndighet än det heliga samfundets hade någonting att säga. Det var så gott som ett kyrkligt furstendöme, inom vilket, trots munkarnas mänskliga bräckligheter och inbördes tvister, varken styrande eller styrde hade något skäl att beklaga sig över mindre frihet och säkerhet, än den omgivande världen kunde bjuda.

Den nyligen utståndna belägringen hade visserligen hårt medtagit Troitsas välstånd, men höjt dess ära och givit dess sundare element kraft att behärska de fega, förrädiska och egennyttiga sinnena bland både munkar och lekmän. Den kort efteråt utsedde archimandriten *Dionisij,* patriarken Ermogens trofaste anhängare, framträder såsom en av de renaste karaktärerna i denna stormiga tid. Han ömkade sig över de otaliga människor av alla åldrar, som, utsvultna, nakna, lemlästade, sökte rädda sig på klostrets mark undan illgärningsmännen, men icke kunde hysas och vårdas utan den yttersta möda. Han skickade ut folk att uppsamla dem på vägar och stigar, tröstade de döende, begrov liken och ansträngde sig för de levande natt och dag. Munkarna övertalades att uppoffra hela klosterkassan för de olyckliges hjälp, och klostrets underhavande, som alltså måste erkännanitets allvar, fingo icke heller spara sina tillgångar och krafter. Härbärgen och sjukhus byggdes att inrymma den tillströmmande mängden, allehanda verkstäder inrättades till allas nödtorft och de arbetsföres sysselsättning. Men välgörenheten, som gjorde Troitsas namn dubbelt kärt för alla rättrogna hjärtan, dämpade icke ivern att underblåsa hatet mot de kätterska förtryckarna. I archimandritens cell suto ständigt »raska skrivare», som med ilbud utsände det ena ljungande fejdebrevet efter det andra. Alla sanna kristne kallades till vapen för det heliga Moskvas återerövring.

Vid Dionisijs sida stod klostrets *kelar* eller ombudsman, vars åliggande var att förfäkta dess intressen inför alla världsliga myndigheter. Han hette *Abraham (Avraamij) Palitsyn,* trots sin munkkåpa en smidig världsman, som med framgång hade rett sig under de förflutna årens omvälvningar. Hans värv hade hållit honom borta från Troitsa under belägringen, men han har efterlämnat en skickligt avfattad, ehuru icke i allo trovärdig, berättelse om denna tilldragelse jämte andra tidens förvecklingar. Hans arbete för befrielsesaken präglades i synnerhet av stor slughet och diplomatisk förmåga att inverka på andra.

Troitsabreven, som upplästes både i fältlägren och i städerna, prisade kosackerna framför Moskva såsom efterföljansvärda troshjältar, ehuru deras självsvåld var allmänt kunnigt. Från kyrkans synpunkt var huvudsaken, att latinerna genom alla ryssars förenade krafter måtte drivas ur landet.Vad därefter månde komma, hemställdes till himlens nåd och den frälsta kristenhetens omsorg.

Men oaktat väckelsen mångenstädes bar frukt i förkrossade syndares tårar och korstecken, i frivilligt åtagna

fastor och botövningar, i allmänt trodda syner och profetior, var likväl ännu icke den lösen funnen, som kunde samla de splittrade krafterna till verksamt uppträdande mot fienden. Kosackernas vilda framfart hade berövat dem allt medhåll av dem, som själva icke kunde eller ville njuta av den obundna friheten i deras läger. För den stora hjälplösa massan av folket visade sig till sist den kosackiska friheten innebära ett värre elände än livegenskapens förtryck. Det vapendugliga frälset hade mist hågen att kämpa för en sak, som icke längre erbjöd några utsikter till bärgning på den fäderneärvda eller förtjänta torvan, vars arbetande befolkning höll på att utrotas eller skingras. Icke ens underhåll i fält kunde påräknas, så länge utdelningen berodde av kosackhövdingarnas gunst eller knappa bidrag från enstaka städer, vilkas få förmögna borgare ängsligt dolde sina hopsparda varuförråd och penningar.

Förtvivlan utbredde sig även där man hittills hade trott sig jämförelsevis säker. När på senhösten 1611 uppmaningarna från Troitsa förkunnades i Nizjnij Novgorods domkyrka, utbrast menigheten i högljudd klagan, att ingen räddning var tänkbar, utan att endast än värre elände kunde väntas. Då uppträdde en av ortens mest betrodda män, boskapshandlaren och slaktaren *Kozma Zacharytj Minin-Suchorukij.* Han övertygade efterupprepade möten och rådslag sina medborgare, att de måste uppoffra hus och hem för att »bispringa det moskovitiska riket», och att då de själva icke vore övade i vapnens bruk, måste de skaffa sig en duglig anförare och värva krigsfolk bland det lediga frälset. Man vände sig till furst *Dmitrij Michailovitj Pozjarskij,* en av Ljapunovs underbefälhavare, som dragit sig ur striden och uppehöll sig på sitt gods ett par dagsresor från staden. Han svarade, att om han skulle kunna åtaga sig den militäriska ledningen, måste borgerskapet bland sig utvälja en man, som kunde bistå honom i det svåra företaget såsom skattmästare. Valet föll efter hans förslag på Minin, som i sin ordning uppställde det villkoret, att borgerskapet genom en samfällt antagen och bekräftad stadga skulle förplikta sig till obetingad åtlydnad av hans anordningar för att betrygga krigsfolkets underhåll. Så skedde ock, varefter Minin genast sände den undertecknade urkunden till Pozjarskij, emedan han fruktade, att menigheten vid närmare besinning skulle ångra sitt för hela ryska folkets framtid avgörande beslut.

Utan att något undantag eller betalningsuppskov fick gälla, pålades en allmän krigsgärd av femte eller, enligt en annan uppgift, till och med tredje penningen av vars och ens förmögenhet, som uppskattades av särskilt utsedda värderingsmän. Såvida det bestämda beloppet icke genast erlades, verkställdes utmätning med största stränghet. De fattige förpantades med hustrur och barn såsom trälar till andra, som ville betala för dem.Sålunda framlockades de undangömda kapitalen, och tillika hävdades den gamla uppfattningen, att de personliga arbetskrafterna kunde behandlas såsom andra marknadsvaror. Icke nog därmed, att för tillfället nödiga medel anskaffades till härens utrustning, utan de adliga krigarna fingo genom dessa åtgärder även säkerhet för att framdeles kunna återupprätta sitt förfallna jordbruk med fasta åbor. De värnlöse, som måste träda under oket, kunde åtminstone trösta sig med förhoppningen att undgå de värsta våldsverkarnas raseri.

Den kosackiska frihetsrörelsen kunde icke framalstra ett beståndande verk. Den svikna och fridbehövande allmogen saknade lagens självtukt och övad kraft att värja sin egen och rikets tillvaro. Det återstod blott att ånyo uppbygga samhället på träldomens skakade grundval. Kozma Minin och Dmitrij Pozjarskij, vilkas namn i Rysslands historia äga samma klang som Engelbrekts i vår, voro i själva verket den oundgängliga reaktionens banerförare. Befrielsen från anarkiens elände, trons och fäderneslandets räddning måste köpas med livegenskapens befästande.

Uppropet från Nizjnij Novgorod förfelade ej sin verkan. Det var riktat lika mycket mot de kosackiska »skälmarna» som mot de polska kättarna, och från en mängd »övre och nedre städer» vid Volga, ävensom från närliggande landskap, tillströmmade skaror av väpnade adelsmän och bojarsöner, vilka äntligen trodde sig kunna lita på stadsmenigheternas goda vilja. Även »goda kosacker», tatarer och västeuropeiska legoknektar, som hadeledsnat vid det ändamålslösa kringflackande fejdelivet, togo sold i den nybildade, jämförelsevis ordnade hären. Tvekan och motspänstighet uteblevo visserligen ej på olika orter, där man antingen lyssnade till de i Moskva instängda bojarernas förmaningar att hylla Wladyslaw, som ensam förklarades kunna stävja oredan, eller ock fruktade kosackbanden, som från lägret utanför huvudstaden skyndade att besätta eller skrämma åtskilliga

städer i närheten av Volga. Men faran minskades, sedan befrielsehären vid vårbrytningen 1612 uppnått Jaroslavl, vars läge var av utomordentlig vikt såsom anknytningspunkten för samfärdseln emellan norra och mellersta Ryssland.

Även denna här bildade en stor konfederation, ett »allmänt landsråd», som uppträdde med anspråk på att ordna rikets angelägenheter. Men denna konfederation sökte såvitt möjligt att iakttaga de former, som ansågos tillkomma en riksförsamling efter gammal hävd. I de brev, som samfällt utfärdades, inrymdes de förnämsta hedersrummen åt de närvarande bojarerna och andra högt uppsatta män framför Pozjarskij, »enligt val av alla ständer och män i moskovitiska rikets mångtaliga här anställd för krigets och landets värv», och Minin, »hela landets utvalde man». Även prästerskapet hade sina målsmän, och när misshälligheter hotade att utbryta bland ledarna, hämtades såsom högste medlare en för detta metropolit, som dragit sig tillbaka till Troitsaklostret. Från Jaroslavl utgingo också kallelsebrev till alla städer att vardera ditsända »till allmänt landsrådtvå eller tre män», som borde förses med »rådslag», undertecknade av valmännen, huruledes man borde gå till väga för att försvara sig mot fienden och »i den nuvarande onda tiden icke längre vara herrelösa, utan välja en herre med hela landets samtycke.»

Ett tsarval kunde icke ännu förrättas, men det var nödvändigt åtminstone för syns skull att vidtaga förberedelser därtill. Från de novgorodska ständerna kommo nämligen beskickningar till Jaroslavl med enträgna yrkanden, att hären skulle förena sig med dem om den svenske furstens val. Pozjarskij och hans medbröder togo sig väl till vara för att reta svenskarna, som lätteligen kunde angripa dem i ryggen efter uppbrottet mot Moskva. I de offentliga kungörelserna förekommo inga uppeggelser till fiendskap mot svenskarna, utan Karl Filips kandidatur framställdes såsom en sak att allvarsamt tänka på. Det gjordes dock till villkor, liksom förut i fråga om Wladyslaw, att han först skulle komma till Ryssland och övergå till den grekiska tron. Utan tvivel voro meningarna delade, men för de fleste syntes det bättre att få en infödd tsar.

Troitsas fäder kunde naturligtvis icke understödja ett förhastat avgörande av detta viktiga ärende. I stället påskyndade de framtåget mot Moskva och ansträngde sig att åvägabringa enighet emellan de båda rättrogna härarna. Men å ömse sidor rådde starkt misstroende, som vållade flere månaders dröjsmål i Jaroslavl under fortsatta rustningar och rådplägningar. Zarutskij sände till ochmed lönnmördare emot Pozjarskij, och då denne efter det misslyckade attentatet bröt upp från Jaroslavl, flydde den ränkfulle kosackhövdingen ur lägret framför Moskva. Han tog med sig nästan halva hären jämte Marina och hennes son, som han ämnade upphöja på tronen genom att framkalla en ny resning bland de vilda horderna vid nedre Volga.

De återstående kosackerna hade helst velat ensamma fortsätta belägringen så länge som möjligt och under denna förevändning terrorisera landet från sin lägerborg (*tabor,* ett ord, som från de tjechiska hussiterna spritt sig till östra Europas krigardemokrati). Men furst Trubetskoj kände sig icke tillräckligt manstark att trotsa den anryckande adelshären. Dessutom nalkades från ett annat håll den polske fältherren *Chodkiewicz* för att rädda sina landsmän. En förlikning ingicks emellan de båda ryska anförarna, men Pozjarskij, som eljes lämnade Trubetskoj försteget, uppslog likväl ett särskilt läger på något avstånd från kosackernas. Osämjan emellan härarna fortfor oaktat de gemensamma striderna, som därigenom länge förhalades. Endast med stor möda kunde Abraham Palitsyn lugna de avundsamma kosackerna, som klagade, att de, hungriga och utfrusna som de voro, icke kunde uthärda så mycket som de rika och välmående adelsmännen. För att avhålla dem från att i sista stunden upphäva belägringen och begiva sig ut på plundringståg till de på försvarskrafter blottade städerna, måste archimandriten och bröderna i Troitsa, enär klosterkassan var tömd, givadem en förskrivning på en betydlig penningesumma och erbjuda dem en mängd dyrbara kyrkoskrudar i pant. De hårdhjärtade troskämparna blygdes, efter vad det förtäljes, och återsände den helige Sergijs klenoder, vilkas vård de icke vågade åtaga sig.

Lyckligtvis var det än sämre beställt med endräkten bland polackarna. Både inom undsättningshären och inom den fåtaliga garnisonen i Moskva bildades konfederationer, som under egenmäktigt valda marskalkar reste bort för att utkräva sin sold eller till och med plundra kronogodsen i hemlandet. Chodkiewicz måste därför efter några tappra anfall mot ryssarna tåga tillbaka, och de belägrade råkade i allt större trångmål.

Äntligen stormades (mot slutet av oktober) Kitaj-gorod, och den kazanska Guds moders bild, som ledsagat befrielsehären, fördes i högtidlig procession in i staden. Till hennes ära byggdes sedermera där enligt avlagt löfte en präktig kyrka, och från denna tid har hennes dyrkan över hela Ryssland varit införlivad med den fosterländska religionens officiella ritual. Men polackarna ville i det längsta oaktat sina knappa tillgångar hålla sig kvar på Kreml. De utsläppte därför de ryska kvinnor och barn, som uthärdat den långvariga belägringen. Kosackerna hotade Pozjarskij till livet, emedan han ej tillät dem att plundra de rikt smyckade bojarfruarna.

Efter kort tid måste likväl polackarna uppgiva även Kreml. Enligt kapitulationen skulle såväl de själva som de ryska herrarna i deras sällskapskonas. Pozjarskij lyckades visserligen rädda bojarerna, men åtskilliga andra fångar mördades av de uppretade kosackerna.

Plötsligt skrämdes segrarna av budet, att konung Sigismund själv var på väg mot Moskva. När de hemmavarande polackarna började inse, att det verkligen stod illa till med deras belägrade bröder, överhöljde de efter vanan sin konung med de häftigaste förebråelser. Sigismund tog dem på orden och uppbådade genast det förgrymmade ridderskapet. Men ingen kom, och när han personligen med ett glödande tal vände sig till hären vid Smolensk, mötte honom öppen vägran. Hans kassa medgav honom ej att köpa de stolta republikanernas bistånd åt den fosterländska saken. Men han tvekade ändå ej att fortsätta sitt tåg med några tusen tyska soldknektar och en liten skara polska ryttare, som efter hans bortfärd börjat blygas att lämna honom i sticket. Han kom fram till Volokolamsk, vars besättning avslog flere stormningsförsök. Då vände konungen om, misströstande att med sin ringa styrka kunna återtaga Moskva, där likväl den ryska hären redan börjat glesna i följd av manskapets hemlängtan.

I den slaviska brödrastriden inträdde ett kort andrum. Den första stora kosackiska revolutionsbranden höll på att falna ned i sin egen aska. På det gamla underlaget kunde åter de förströdda spillrorna hopfogas till en vacklande byggnad efter de gamla mönstren, om än med omisskänneliga spår av förödelsens framfart.

Valriksdagen och den adliga tsarätten.

Trosnitets och fosterlandskänslans hänförelse räckte icke till att skapa en samdräktig folkvilja.

Att tsartronen, när ingen självskriven arvinge fanns, borde besättas genom allmänt val å hela rikets vägnar, var en uppfattning, som vunnit ett slags hävd sedan Boris Godunovs tid. Men nu var ställningen sådan, att icke heller någon nog stark maktinnehavare fanns, som utan vidare kunde leda valet efter sitt eget behag. Även Ryssland hade fått ett verkligt interregnum efter polsk förebild. Utgången måste därför bero på de olika partiernas förmåga att begagna sig av de omständigheter, som yppade sig under själva valförhandlingarna.

Fyra särskilda faktorer kommo därvid närmast i betraktande. Det gamla styrelseskicket ägde sina målsmän i de närvarande bojarerna, men deras inflytande var försvagat därigenom, att så många av deras medbröder gjort gemensam sak med polackarna och av klokhetsskäl ännu så länge höllo sig undan efter befrielsen ur fångenskapen på Kreml. Kyrkans mera aktningsbjudande myndighet hävdades visserligen ej av ett erkänt överhuvud, men hade dock pålitliga förfäktare i åtskilliga prelater och främst i Troitsas förslagne fullmäktige,Abraham Palitsyn. Den väpnade styrkan, som lätt kunde frestas att göra slag i saken, var delad emellan adelshären under Pozjarskij och kosackerna under Trubetskoj, vilka senare vunno större självförtröstan i samma mån, som de uppbådade krigarna ledsnade vid vistelsen i den förhärjade huvudstaden.

Det var icke lätt att där åstadkomma en talrikt besökt församling av ombud från rikets landsändar, som dels befunno sig i fiendehand, dels avstängdes från inbördes samfärdsel genom vägarnas osäkerhet. Upprepade riksdagskallelser utfärdades från Moskva efter belägringens slut, och deras avvikande ordalag vittna om vederbörandes förlägenhet. Än anmodades alla städer att skicka »vardera tio män av alla stånd». Än kallades alla biskopar, archimandriter och andra prelater, varjämte av övriga stånd, bland vilka även nämnas självägande bönder *(ujezdnyje ljudi),* skulle för varje stad (med tillhörande område) väljas »de bästa, fasta, förståndiga och

beständiga män, så många som det höves». Och menigheten i de särskilda städerna borde »sinsemellan därom göra ett avtal och fast förbund, huruledes det moskovitiska riket under den herrelösa tiden icke måtte bringas på fall av utländska män och inbördes osämja, utan till det moskovitiska riket väljas en herre, tsar och storfurste». Dessa fullmakter skulle medföras av riksdagsmännen.

Småningom samlades dessa i början av år 1613. Tre dagars fasta påbjöds över hela moskovitiska riket, och högtidliga gudstjänster firades underbön, att Gud täcktes upplysa folkombuden, på det att tsarvalet måtte ske icke efter mänskliga funder, utan efter Hans vilja. Därpå begynte de stormigaste överläggningar och det mest invecklade ränkspel, varom tyvärr de hittills offentliggjorda källorna endast lämna fragmentariska underrättelser. Den officiella traditionen sökte tidigt utplåna spåren därav, men minnet bevarades genom flere släktled inom den ryska adeln, och samtida vittnesbörd medgiva en åtminstone i huvuddragen riktig uppfattning av denna epokgörande tilldragelse.

Kandidater till kronan saknades ingalunda. Även om de föregivna tsarättlingarna lämnades ur räkningen, funnos först och främst den polske och den svenske konungasonen, som var för sig kunde åberopa ryska löften eller uttalanden till sin förmån. Dessutom hade Pozjarskij i Jaroslavl förespeglat ett kejserligt sändebud, som uppsökte honom på återresa från Persien, möjligheten av ett tsarval bland habsburgska husets medlemmar och tillika skriftligen anhållit om hjälp åt Ryssland i dess närvarande betryck. Åtskilliga förnäma herrar voro ej obenägna för att taga en av dessa utländska furstar.

Men »folket och hären» ville alls icke veta av en otrogen tsar. För att förebygga vidare tal därom, genomdrevs ett för alla förpliktande beslut, att lika litet som Marinas son någon utlänning av annat tungomål och annan religion »än den kristna tron efter den grekiska lagen» finge komma i fråga. Såsom skäl särskilt mot Wladyslaws och Karl Filips val anfördes, att »den littauiskekonungen förhärjat moskovitiska riket, och den svenske konungen tagit Stora Novgorod genom svek». En ny novgorodsk beskickning, som förordade Karl Filip, erhöll ett skarpt avvisande svar. Kejsarens sändebud hann icke fram, förrän valet var avgjort. Det sätt, varpå den nya regeringen sökte bortförklara Pozjarskijs beteende, föranledde flere års spänning emellan de båda makterna.

Genom ständernas beslut var fältet lämnat fritt åt inhemsk tävlan. Många namn nämndes, och stora ansträngningar gjordes av flere ärelystna magnater. Under ständernas möten talades det både om »tsarevitjer» eller de tatariska kanernas ättlingar, som intogo de främsta rummen på den moskovitiska rangskalan, och om andra stora ätter, »vem av dem Gud månde förunna att varda herre över det moskovitiska riket». I många dagar rådde stor upphetsning, enligt krönikornas utsagor, och ingen enighet kunde åstadkommas, i det att envar arbetade för sig, och »många herrar köpte röster genom att åt många giva eller lova stora gåvor». Även Pozjarskij beskylldes kort efteråt för att hava utgivit tjugo tusen rubel för sin egen räkning. Trubetskoj lär verkligen en gång hava blivit formligen utkorad av ständerna, ehuru valet gick tillbaka. Det finns ett brev, vari ständerna giva honom till arv och eget ett stort område med alla dess intäkter och därjämte lova att anmoda den blivande tsaren om bekräftelse därå. Den mäktige kosackhövdingen förstod att göra sig fruktad och skaffa sig ersättning för sin medgörlighet.Furst Vasilij Golitsyn, som allmänt ansågs för en av rikets »stolpar», hade haft bättre utsikter, om han ej befunnit sig i polsk fångenskap, varifrån han aldrig återvände. Han och hans olycksbroder Filaret behandlades likväl icke strängare, än att förbindelser kunde äga rum emellan dem och deras vänner i Moskva. Bland dessa var bojaren *Feodor Ivanovitj Sjeremetev,* som tillhörde en förnämligare gren av samma ätt som släkten Romanov. Det berättas, att Filaret tillsänt honom ett brev, som meddelades de övriga bojarerna och innehöll förmaningar att framför allt avfordra den nye tsaren, vem han än månde vara, en handfästning med inskränkande bestämmelser.

Säkert är, att denna strävan omfattades av de herrar, som icke kunde hoppas att själva vinna kronan. Men då det var fråga om förpliktelser, som endast skulle gälla bojarerna och icke vore ämnade att offentliggöras, blev det av vikt att välja en tsar, vars personlighet och släktförbindelser erbjöde de bästa garantier för en regering på sådana villkor. Då framkastades ett namn, varom kyrkans män enade sig med Sjeremetev och hans anhängare. Det var *Michael Feodorovitj Romanov,* Filarets sextonårige son, som jämte sin moder, den fromma nunnan *Marfa* (före

klosterlöftet *Xenia* eller *Axinia Ivanovna,* av den oansenliga adelsätten *Sjestov*), hade uthärdat belägringens vedermödor tillsammans med polackarna och därefter funnit en tillflykt i den helige Ipatijs kloster i Kostroma vid Volga. Såväl på mödernet som på fädernet kunde han betraktas som ettkyrkans barn, och tanken på hans upphöjelse var icke heller ny för kyrkans fäder. Han ägde, tack vare Godunovs förföljelser, inga vidsträckta gods eller förbindelser, han härstammade varken från Djingis-Kan, Rurik eller Gedimin, och av hela hans släkt återstodo inga andra manliga medlemmar än hans fångne fader och hans farbroder, bojaren *Ivan Nikititj Romanov.* Filaret hölls i okunnighet om planen, som kunnat ådraga honom ytterligare misshandling från polackarnas sida. Men till Golitsyn skrev Sjeremetev: »Vi ämna välja *Misja* Romanov; han är ung och ännu icke kommen till förstånd och varder oss bekväm.»

För att i folkets ögon rättfärdiga valet, åberopades då och sedermera åtskilliga omständigheter och sägner, vilka, mer eller mindre utsmyckade, syntes ägnade att omgiva huset Romanovs anor med en viss glans. För sinnen, vana att böja sig för det oskyldiga martyrskapets gloria, utmålades de lidanden, som Michael själv, hans fader och fränder nödgats utstå genom tyrannen Boris' och kättarnas tillskyndelser. Det förtäljdes och besjöngs i folkliga kväden, huruledes Ivan Groznyjs gemål Anastasia och hennes broder Nikita med sina förböner sökt hjälpa de olyckliga offren för tsarens vrede. Den på svågerlag grundade skyldskapen med de sista regerande Rurikovitjerna framställdes, visserligen i strid med gammal hävd, såsom medförande verkliga arvsanspråk för Nikita och hans avkomlingar. Det hette till och med, att tsar Feodor Ivanovitj utnämnt sin kusin Feodor Nikititj till tronföljare och således underkänt sinegen svågers rätt. Skriftlärda genealoger ville bevisa, att ätten Romanovs stamfader varit »en herre i det preussiska landet» och lett sin börd från kejsar Augustus, likaväl som tsar Ivan Vasiljevitj själv.

Att likväl enighet bland ständerna icke kunde uppnås endast på övertygelsens väg, intygas från flere håll, ehuru de i sista stunden vidhållna motkandidaternas namn blivit överlämnade åt glömskan. »Alltså höllos möten av folket i många dagar, men man kunde icke vinna bekräftelse å beslutet om en så viktig sak.» Utom de offentliga förhandlingarna bedrevos ivriga agitationer. Många av lågadeln kunde betrakta Michaels val såsom önskvärdare än en storättad bojars, och medel funnos även att vinna kosackernas röster. Abraham Palitsyn framlade för ständerna, enligt sin egen utsago, skriftliga tillstyrkanden i åtskilliga adelsmäns, köpmäns, atamaners och kosackers namn. Kosackerna ropade till och med högljutt, att de icke ville tillstädja något annat val än Michaels. Från Kaluga och andra städer i dess grannskap, där den förre kosackiske tsaren hade haft sitt mesta anhang, kom en inlaga i samma syfte. »Och en dag samlades alla män till ett gemensamt möte efter sin vana och begynte träta och avhandlade ett löfte, att de icke skulle skiljas från stället, förrän tsar Michael blivit vald till tsardömet, och de rådplägade en lång stund.» En obekant adelsman från en suzdalsk landsortsstad uppläste en skrift, vari särskilt betonades Michaels frändskap med de förra rättmätiga tsarerna. »Men ändå återstod enondskans huggormsavföda, som uppkastade sina spyo och sporde, vem som framfört denna skrift, vem och varifrån han var.» Till slut uppträdde dock även en ataman från Don och framlämnade ett annat lika kraftigt utlåtande till Michaels förmån. »Och sedan atamanens skrivelse blivit föredragen, vart hos alla ett samdräktigt och enhälligt rådslag» (7 februari 1613).

Men till yttermera bekräftelse uppsköts det formliga valet på fjorton dagar. Under tiden skulle biskoparna och alla rättrogne med förnyad andakt bedja Herren Gud, Hans moder och Hans helgon om nåd och bistånd i det maktpåliggande värvet. De frånvarande bojarerna, särskilt de, som förut varit på polackarnas sida, efterskickades i största hast »för den stora rikssaken och landets allmänna samråd». Tillika utsändes i hemlighet »pålitliga och gudfruktiga män» för att i de icke alltför långt avlägsna städerna utröna folkets meningar om tsarvalet. De återkommo med önskat besked, att man ingenstädes ville veta av någon annan herre än Michael Romanov. Sedan även de efterskrivna bojarerna infunnit sig, hölls ständernas sista högtidliga möte i Marie Himmelsfärdskyrka på Kreml. Varje valman måste skriftligen avgiva sin röst, och alla röstade på »tsar Feodors brorson». Därefter trädde en bojar och några prelater, bland dem Abraham Palitsyn, ned på Röda torget och tillsporde från *Lobnoje mesto* hela den församlade menigheten, vem som borde bliva tsar. »Michael Feodorovitj», ljöd kosackernas

överväldigande skri, vari alla instämde, till och med»spenabarnen», såsom krönikan säger (21 februari). Tacksägelsegudstjänster firades i alla kyrkor »under klockeklang och tårar, och det vart stor fröjd, som om människorna kommit ut ur mörkret i ljuset». Trohetseder svuros av höge och låge enligt av ständerna fastställda formulär, som utsändes i landsändarna jämte skrivelser om vad som timat.

Det var ej underligt, om många oroliga ryssar, om polackarna och svenskarna i förstone icke trodde annat, än att blott en ny episod inträtt i den mångåriga oredan, att de donska kosackerna i Moskva åter uppsatt en snart försvinnande skuggtsar. Men i själva verket voro dessa kosacker, som söndrat sig från sina medbröder och icke längre voro ensamma herrar på täppan, denna gång allenast verktyg i skickligare händer. Michael Romanovs val betecknar en under kraftig yttre påtryckning åvägabragt tillfällig utjämning av de stridiga intressen, som det ryska samhällets högre klasser var för sig hade att förfäkta. Den ofria allmogen hade ingenting att hoppas därav.

Den handfästning *(zapis),* som tsar Michael utan tvivel har undertecknat före sin kröning till bojarernas förmån, är ännu icke känd i sin autentiska lydelse, men dess innehåll meddelas i det väsentliga lika av flere sagesmän, oberoende av varandra. Tsaren förpliktade sig, liksom Vasilij Sjujskij, att icke bestraffa någon utan ordentlig rättegång och, liksom Wladyslaw, att icke avgöra några viktiga ärenden annat än i samråd med sina rådgivare.Han torde även hava gjort några medgivanden i fråga om sin rätt att förfoga över kronogodsen.

Planen att göra tsaren uteslutande beroende av bojarerna misslyckades däremot. I den offentligen utfärdade och beseglade valurkunden i ständernas namn häntydes visserligen till »det föregående brevet», vars bestämmelser, utan att i sina ordalag anföras, uttryckligen bekräftas. Men ständerna själva utbedja sig av tsaren, att han måtte upprätthålla den ortodoxa tron, bevara alla undersåtar i deras vederbörliga heder och egendom, taga sitt residens i Moskva och regera i samma anda som sin frände tsar Feodor Ivanovitj. Dessa önskningsmål framställas väl icke i formen som ovillkorligen förpliktande stadgar, och ingenting förekommer om ständernas rätt att deltaga i beslut om rikets angelägenheter. Den verkliga regeringsmakten utövades likväl fortfarande i samråd med ständerna, som till och med använde ett särskilt »landsinsegel», icke med riksrådet allenast. Bojarerna förmådde icke skjuta lågadeln å sido.

Michael Romanov tillträdde således ej en obegränsad härskarmyndighet. Först efter tolv års förlopp återupptogs i tsarens insegel titeln *samoderzjets* eller »självhärskare» (1625), oaktat denna aldrig torde hava varit formligen avskaffad.

Tsardömets inskränkning tedde sig för de missnöjde som en inledning till herrarnas ännu mer förtryckande regemente. »Även åt denne gudfruktige och rättfärdige tsar», säger en gammal annalist, som med värme skildrat det lägre folkets strid mot de välmående i Pskov, »beredde den gamlefienden djävulen till hans förödmjukelse en regering icke utan oro, i det att han åter uppeggade de maktägande till att taga mutor och i synnerhet att våldföra de rättrogne, som de med våld bragte i träldom under sig.» När folket åter började samla och bosätta sig i landet efter fångenskapen hos främlingarna, »togo dessa fördömde liksom glupande ulvar det till sig, emedan de föraktade Guds hämnd och glömde sin förra vedermöda och aga, som Herren bragt över dem för deras övervåld, ity att de blivit plundrade av sina trälar. Ånyo togo de sig för detsamma och förmådde tsaren till detsamma utan att rädas för honom, enär han var barnslig.» Genom sitt smicker lockade de honom att, innan de satte honom på tronen, svärja en ed att icke med stränghet näpsa de förnäme, även om de beginge brott, utan låta dem ömsesidigt lägga sig ut för varandra. De skiftade landet sinsemellan och tillvällade sig tsarens gods. De pålade i hans namn dryga skatter, som de uppburo för sin egen nytta.

Ryssland måste genomgå de svårigheter, som vidlådde försöken att med nya medel återställa ett hävdvunnet samhällsskick utan det allmänna rättsmedvetandets helgd.

Rikets återupprättelse.

Rikets tillstånd var alltjämt fullt av nöd och faror. Den nye tsaren vägrade länge att mottaga kronan. Hans moder,

som förde hans talan, menade, att han icke kunde åtaga sig det höga värvet, emedan det moskovitiska rikets män »blivit alldeles klenmodiga» och gång på gång svikit sina utvalda herrar. Skattkammaren var ju tom, kronogodsen förskingrade, frälsemännen utarmade, och ingen visste, varifrån medel skulle anskaffas att underhålla hovet och avlöna krigarna. Ständernas sändebud försäkrade visserligen, att rikets undersåtar nu blivit till fullo »agade» för sin otrohet, och åtgärder vidtogos för att möjliggöra tsarens färd till sin huvudstad. Men när han äntligen gav vika för prästerskapets föreställningar, att Gud eljes skulle hemsöka fäderneslandets fördärv på hans och hans anhöriges huvud, dröjde det ändå flere månader, innan han kunde komma fram till Moskva. Med möda banade hans väpnade följe väg åt honom förbi de kringströvande fienderna, ehuru bonden *Ivan Susanin* uppoffrat sitt liv för tsaren, i det att han med flit förde en skara polackar eller kosacker vilse i skogarna vid Volgas stränder.Det gällde framför allt att sammanhålla den här, under vars skydd den vacklande tronen blivit upprest. För detta ändamål måste regeringen och ständerna tillgripa samma utvägar som de förra upprorshövdingarna. Det kosackiska våldsregementet bildade utgångspunkten för den nya ordningen, som endast kunde upprättas på det villkoret, att tsarens här bleve starkare än de övriga krigarskarorna i rikets alla ändar och vrår. Under hotelser, att krigarna i sitt armod måste mot sin vilja »stjäla, råna, mörda och dräpa», uppfordrades »de hedervärda männen» *(imenityje ljudi)* Stroganov och städerna norr om Volga, som jämförelsevis lidit minst, att sammanskjuta medel till härens behov. Skattekrävare utsändes för att med våld indriva pålagorna. Ehuru många av dem för sig själva behöllo vad de uppburo, och andra ihjälslogos av de motspänstiga menigheterna, gick dock insamlingsarbetet framåt, så att hären icke behövde upplösas. I sammanhang därmed lockades eller tvungos de förrymda bönderna och även borgarna att återvända till sina hemvist, på det att skatterna fortfarande skulle kunna utgöras.

Med godo eller ondo måste samtidigt de kosackföljen, som ännu framhärdade i sitt trots, förmås att upphöra med sina härjningar. Sändebud skickades till dem med förmaningar och löften. Kosackerna vid Don fingo penningar, vin och proviant, krut, vapen och fanor från tsaren, som även vann deras medhåll. De skrevo till och med förmaningsbrev till »det stora och frejdade ridderskapet vid Volga, Terek, Jaik och alla högberömda älvar».Men i öster rasade värst det inbördes kriget. Somliga förmenade, att man ej borde erkänna en tsar, som blivit vald »utan samråd med det kazanska riket». Zarutskij satte sig fast i Astrachan, och ett år drog om, innan hans makt krossades genom tsarens trupper och avfall inom hans eget anhang. Han och Marina grepos på flykten vid Ural och fördes till Moskva. Zarutskij steglades, Marinas son hängdes, och hon själv dog i fängelset. I det inre landet tågade andra tygellösa skaror omkring under olika anförare och gjorde rentav försök att överrumpla tsaren i Moskva. Men även de tillbakaslogos och skingrades. En del gick i tsarens sold och skickades mot svenskarna vid Ladoga. Återstoden upplöstes i smärre rövarband, vilkas bekämpande allt framgent tillhörde den moskovitiska statens vardagsliv. De kosacker, som ännu förblevo i högre grad fruktansvärda, tillhörde polska republikens stridskrafter.

Att komma till rätta med de utländska makterna var den nya regeringens svåraste uppgift. Kanen av Krim kunde blidkas genom höjd tribut, och från honom, liksom från turkiske sultanen, var ej heller så mycket att frukta på grund av deras ansträngande krig mot Persien, med vars mäktige härskare, *schack Abbas,* tsar Michael lyckades träda i vänskap. Men fred med de europeiska grannstaterna kunde endast vinnas genom dryga uppoffringar.

Gustaf Adolf sökte förgäves förmå novgoroderna att giva sig under Sverges krona, när de icke kunde bringa Karl Filip på Rysslands tron. Hanbeslöt då att nöja sig med en tryggare gräns mot öster, och hans militäriska överlägsenhet tvang ryssarna till medgörlighet, ehuru han icke lyckades erövra Pskov, och klostret *Tichvin* nära Ladoga genom sitt försvar mot svenskarna eldade ryssarnas trosiver. Tsaren begärde biträde vid uppgörelsen av de båda västerländska handelsmakter, vilkas tävlande undersåtar ägde betydliga intressen att förfäkta i Ryssland. Efter långvariga underhandlingar i byarna *Dederino* och *Stolbovo* avslöts (1617) under engelsk och holländsk medling den ryktbara fred, varigenom Ryssland visserligen återfick Novgorod och större delen av dess område, men Sverge förvärvade Kexholms län och Ingermanland. Att ryssarna helt och hållet utestängdes från Östersjön, var en naturlig följd av deras tidigare nederlag i striden om Lifland. Kustlandets besittning hade hittills för dem blott haft en militärisk betydelse. För sin handel föredrogo de själva andra vägar än dem, som förde åt detta håll.

Ehuru den polska adeln såsom vanligt visade sig njugg med sina bevillningar, led dock det försvagade Ryssland mycket av fortsatta härjningståg. Sigismund var vida mer hårdnackad i sina fordringar än Gustaf Adolf och hoppades i det längsta att undantränga tsar Michael. Men sedan Wladyslaw själv jämte Chodkiewicz och de lillryska kosackernas hetman misslyckats i sitt angrepp mot Moskva (1618), öppnades nya underhandlingar, som påskyndades genom nödvändigheten för Polen att å sin sida försvara sig mot turkarna. I byn *Deulino* avslöts ett stillestånd på 14½år (dec. 1618). En formlig fred kunde icke upprättas, emedan Wladyslaw ej ville uttryckligen avsäga sig sina anspråk på moskovitiska tronen. Ryssarna avträdde emellertid till storfurstendömet Littauen Smolensk med flere närliggande städer och till polska kronan Tjernigov med område. För detta pris, som kostade Ryssland största delen av storfursten Vasilijs erövringar i väster, köptes befrielsen från *Lissowskis* kosacker, vilka över ett årtionde farit fram med eld och svärd i olika trakter av riket. De voro så förvildade, att Sigismund med glädje avstod dem åt kejsaren, i vars tjänst de fortsatte sin bana på Bömens, Ungerns och Tysklands bekostnad.

Bland de ryska krigsfångar, som utväxlades efter fredsslutet med Polen, var även tsarens fader Filaret Nikititj. Patriarkatet hade stått ledigt, medan man avbidade hans återkomst. Enär likväl den tusjinske skälmens utnämning icke kunde tagas för fullgod, anställdes ett nytt val enligt vederbörliga regler. Patriarken av Jerusalem, som infunnit sig i Moskva för att samla allmosor, vigde Filaret till det heliga kallet och uppmanade honom tillika att varda »tsardömets hjälpare och uppbyggare, de värnlöses försvarare och de betrycktes målsman». Därmed öppnades ett tillräckligt verksamhetsfält för den enda verkliga härskarnatur, som Rysslands historia har att uppvisa emellan Ivan Vasiljevitj den äldre och tsar Peter, Filarets ättling i tredje led. Tidens nödvändiga återställelsearbete erhöll ett fullt nationellt organ i det egendomliga »dubbelvälde» *(dvojevlastie),* somegentligen betydde kyrkans förmynderskap över staten. De församlade ständerna, »det moskovitiska rikets hela folk», förenade sina böner med tsarens, prelaternas och bojarernas för att beveka Filaret, som i det längsta enligt den kyrkliga ödmjukhetens hävd hade under gråt och självförebråelser visat ifrån sig det ansvarsfulla ämbetet.

En stark hand krävdes för att bringa någon stadga i den ännu vacklande styrelsen, och utan den högsta andliga myndighetens välsignelse kunde de tillfälliga anordningar, som den väpnade makten hittills framtvungit, knappast räkna på varaktig lydnad. Den stora samhällsomvälvningen hade lämnat efter sig mycket inbördes misstroende, mycken förvirring i meningar och strävanden. Nya politiska föreställningar voro gängse, framkallade av egna erfarenheter och utländska mönsterbilder. Mången hade insupit främmande vanor och läror, som hotade den fäderneärvda trons renhet. Folkklassernas ställning till varandra hade undergått betydande förändringar. Högadelns sammanhållning och välstånd hade lidit ofantligt genom de våldsamma partiskiftena och plundringarna, som eftertryckligt fortsatt de tyranniska tsarerna Ivans och Boris' verk. »Många ansedda ätter voro till sista återstoden utdöda», och de kvarlevande kämpade med möda att upprätthålla sina gamla företräden. Makten övergick till lågadeln, som trängde sig fram till ämbeten och gods. »Hög och låg lever av tsarens nåd», hette det, och för uppkomlingarnas iver måste ofta de förnämes bördsanspråk vika. Det beslöts till och med vid riksdagen, attunder vissa år alla tvister om tjänsterang på grund av anor skulle läggas å sido.

Lågadeln utgjorde kärnan av ständerna, som förblevo samlade nästan oavbrutet, om även nya val emellanåt utskrevos (åtminstone 1615). Deras inflytande var så mycket större, som de gamla ämbetsverken icke hade hunnit komma i ordning, och landsändarnas förvaltning berodde av de adliga krigarhövdingarnas ingripande. Under revolutionstiden hade de olika maktägande plägat i de betvungna städerna insätta militärbefälhavare eller *vojevoder,* som förut endast förekommo i vissa gränsorter. Sådana utskickades även nu från Moskva för att tvinga folket till underdånighet och indriva krigsgärderna. Det låg i sakens natur, att deras myndighet skulle undantränga menigheternas självförvaltning eller göra de valda nämnderna till sina verktyg. Centralisationen befordrades genom nödvändigheten att sammanhålla adelshären. Till ständerna hänskötos alla viktigare riksärenden, förhandlingar med främmande makter, krigsrustningar och skattefrågor. Ehuru även kyrkan måste göra penningeuppoffringar i rikets nöd, drabbade pålagorna, liksom förut, tyngst allmogen och städerna, vilkas näringsidkande befolkning därför hade svårt att uppnå en självständig ställning i samhället. Livegenskapen

återställdes i samma mån, som adeln satte sig i besittning av sina gods. Dessa ökades genom nya förläningar i massa av kronans och de till kronan skattskyldiga menigheternas jord, och tjänstegodsens ärftlighet erkändes inom vissa gränser. Men tillika växteobenägenheten hos adeln att övergiva sina återvunna hemvist och underkasta sig nya besvärligheter i rikets tjänst.

Tsardömet i patriarkatets vård.

Den unge tsaren var ej i stånd att föra regeringen med kraft och efter eget omdöme. Han var uppfostrad i klosterlig tillbakadragenhet, och hans milda, något tröga och dystra lynne gjorde honom beroende av sin omgivning. I synnerhet rättade han sig efter sin moder, som var mycket nitisk för gammaldags fromhet och därjämte ganska egensinnig. Hon och hennes fränder förhindrade genom sina ränker tsarens giftermål med en av honom själv utvald adlig jungfru, vars släkt ansågs bliva farlig för deras inflytande. Archimandriten Dionisij, som fått i uppdrag att föranstalta nya upplagor av kyrkoböckerna, ställdes på några avundsamma Troitsamunkars anstiftan till svars, därför att han borttagit ett par ord, som av misstag insmugit sig i de liturgiska texterna. Han beskylldes för »grammatiska och filosofiska funder», och efter en kyrklig rättegång i närvaro av tsarens moder avsattes han och misshandlades på ett skymfligt sätt.

Patriarken Filaret intog en sådan ställning, att han kunde göra sin vilja gällande mot både prelater och lekmän. Liksom sin son tsaren bar han titel av »storherre» *(velikij gosudar),* hans namn sattes bredvid tsarens i offentliga skrivelser, obenägenheten hos adeln att övergiva sina återvunna hemvist och underkasta sig nya besvärligheter i rikets tjänst.

Tsardömet i patriarkatets vård.

Den unge tsaren var ej i stånd att föra regeringen med kraft och efter eget omdöme. Han var uppfostrad i klosterlig tillbakadragenhet, och hans milda, något tröga och dystra lynne gjorde honom beroende av sin omgivning. I synnerhet rättade han sig efter sin moder, som var mycket nitisk för gammaldags fromhet och därjämte ganska egensinnig. Hon och hennes fränder förhindrade genom sina ränker tsarens giftermål med en av honom själv utvald adlig jungfru, vars släkt ansågs bliva farlig för deras inflytande. Archimandriten Dionisij, som fått i uppdrag att föranstalta nya upplagor av kyrkoböckerna, ställdes på några avundsamma Troitsamunkars anstiftan till svars, därför att han borttagit ett par ord, som av misstag insmugit sig i de liturgiska texterna. Han beskylldes för »grammatiska och filosofiska funder», och efter en kyrklig rättegång i närvaro av tsarens moder avsattes han och misshandlades på ett skymfligt sätt.

Patriarken Filaret intog en sådan ställning, att han kunde göra sin vilja gällande mot både prelater och lekmän. Liksom sin son tsaren bar han titel av »storherre» *(velikij gosudar),* hans namn sattes bredvid tsarens i offentliga skrivelser,utländska sändebud mottogos i högtidlig audiens av dem båda, ämbetsmännen och övriga undersåtar ställde sina inlagor till dem båda. Tsaren underkastade sig frivilligt sin faders och vördade »förebedjares» ledning, inhämtade ständigt hans råd och längtade, när de någon gång skildes åt genom enderas bortresa, efter »fröjden att få skåda edert helgonsköna och änglalika anlete, kyssa edert överstepрästadömes huvud och hand, buga mig och med pannan vidröra marken för edra fötter».

Patriarkens hov var lika lysande som tsarens. Han hade icke blott en mängd tjänare med varjehanda sysselsättningar, hantverkare, sångare, helgonabildmålare, avskrivare, utan även sina egna bojarer och rådsherrar av flere grader, adliga hovmän och ämbetsmän, sekreterare och kanslister. Filaret inrättade flere ämbetsverk *(prikazy)* under liknande benämningar som tsarens, dels för rent kyrkliga ärenden, dels för patriarkatets finanser och jurisdiktion över sina underhavande. Genom ett särskilt privilegiebrev utvidgades patriarkens domsrätt inom det stift, som närmast lydde under honom, ända därhän, att även i borgerliga mål utom några få fall präster,

munkar och de kyrkliga korporationernas bönder svarade endast inför honom. Denna domsrätt utövades dock icke likformigt, utan efter många skiljaktiga bestämmelser. Patriarken utfärdade i sin ordning privilegier för somliga kloster att svara endast inför honom själv. På andra ställen åter dömde i första hand någon bland hans bojarer eller lägre ämbetsmän.Patriarken förde ordet i »den heliga synoden» *(osvjastjennyj sobor),* som dels samlades för sig själv till överläggningar om kyrkliga ärenden, dels jämte riksrådet tillspordes av tsaren om sin mening i politiska frågor och vid riksdagarna intog det främsta rummet bland ständerna. Dess medlemmar voro biskoparna och klostrens föreståndare. Av de förra hade några i sammanhang med patriarkatets instiftelse erhållit högre rang såsom metropoliter och ärkebiskopar, men alla voro eljes sinsemellan lika, ehuru deras stift mycket skilde sig från varandra i storlek och inkomster. Biskoparna utövade även en vidsträckt domsrätt, ehuru de i vissa mål, som anhängiggjordes av lekmän, svarade inför ett av tsarens ämbetsverk i Moskva. Så var även fallet med de särskilt privilegierade klostren, som alltså icke lydde under stiftets biskop. Av de övriga klostren lydde somliga, såsom ovan är nämnt, under patriarken, andra under biskopen i ett annat stift, än där de voro belägna, andra åter under något av de privilegierade klostren. Den kyrkliga jurisdiktionen företedde sålunda synnerligen invecklade förhållanden, som erbjödo många tillfällen till godtycke och utpressningar. — — UTGIVARENS ANMÄRKNINGAR

Innehållet i denna volym utgör ett brottstycke av ett planerat men ofullbordat större arbete. Av detta utkommo första häftet (sidd. 1—80 = sidd. 3—132, rad 23 uppifrån i denna upplaga) i Upsala dec. 1888 och andra häftet (sidd. 81—176 = sidd. 132, rad 24 uppifrån — 275, rad 25 uppifrån i denna upplaga) därsammastädes dec. 1889. Ett antal exemplar av de tryckta arken ha sistnämnda år blivit sammanförda till ett dubbelhäfte med gemensamt omslag. En fragmentarisk fortsättning (sidd. 177—181 = sidd. 275, rad 26 uppifrån — 282 i denna upplaga) har hittills endast varit bevarad i korrektur med handskrivna rättelser.

De utgivna häftena bära omslagstiteln *Från Moskva till Petersburg. Rysslands omdaning. Kulturhistoriska skildringar.* I denna titel äro orden *Rysslands omdaning* i originaltrycket typografiskt framhävda genom större stil. Att dessa ord voro avsedda att bilda arbetets huvudtitel, framgår dessutom otvetydigt av arksignaturerna i nämnda tryck. Den omständigheten, att tvärtom orden *Från Moskva till Petersburg* i reklamtryck och handlingar, ombesörjda av den ursprunglige förläggaren, blivit starkare framhävda eller ensamma angivna som titel, kan under sådana förhållanden icke tillmätas någon betydelse.Om arbetets planläggning upplyser följande å omslaget till första häftet tryckta, av förlaget — Akademiska Bokhandeln (C. J. Lundström) — undertecknade men, av stilistiska kännetecken att döma, sannolikt från författaren härrörande

ANMÄLAN.

Ryssland tilldrager sig för närvarande allt starkare den bildade europeiska allmänhetens uppmärksamhet, även i vårt land, där de forna nationella fördomarna emot detta rike och dess folk torde hava i det närmaste försvunnit. Märkliga tilldragelser i våra dagar väcka aningar om kommande än större förändringar, som ej kunna undgå att utöva ett genomgripande inflytande även på det övriga Europas öden. En egendomlig och genialisk skönlitteratur har, om också blott i översättningar från det välklingande och uttrycksfulla originalspråket, liksom med storm erövrat läsares och läsarinnors intresse.

Men den kultur och det samhälle, som i dessa nutidsberättelser skildras, måste förefalla de fleste i hög grad främmande. Förklaringen av de gåtfulla företeelser, som det samtida Ryssland har att uppvisa, torde åtminstone till god del böra sökas i Rysslands historia, i synnerhet under det tidsskede, som skiljer det gamla moskovitiska skicket från den moderna petersburgska utvecklingen, för att begagna en i själva Ryssland vedertagen beteckning. Alexander II:s och III:s, Katkovs och Aksakovs, Tolstojs, Dostojevskijs och Turgenjevs Ryssland har framgått ur de aldrig fullkomligt dämpade striderna emellan reformkejsaren Peters anhängare, den importerade europeiska odlingens vänner, och den inhemska hävdens hårdnackade förkämpar bland rättrogne och sekterister.

Föreliggande arbete avser att **i populär form,** utan tyngande lärd apparat, teckna den ryska kulturens omdaning under ifrågavarande brytningstid. Det vilar på ett länge fortsatt studium av **ryssarnas egen vidsträckta**

historiska litteratur och på **personlig bekantskap med land och folk.** Ett av dess huvudsyften är att visa, huruledes Rysslands historia lika litet som något annat lands sammanfaller med dess självhärskares biografier, ehuru naturligtvis mäktiga personligheter, vare sig på tronen eller bland folket, där liksom överallt kräva en rättvis uppskattning av eftervärlden. Krig och andra yttre tilldragelser framställas endast i sina allmännastedrag, för så vitt som förändringarna i kulturen därigenom blivit inom vissa gränser bestämda. Men särskilt skola de inflytelser vederbörligen betonas, som från Sverge ingripit i det stora grannlandets odlingshistoria.

Den behandlade perioden sträcker sig från statsvälvningen vid tsarvalet 1682 till försöken 1730 att införa en konstitutionell författning efter Sverges mönster. Men framställningen inledes med en översikt av Rysslands föregående utveckling och en skildring av den moskovitiska kulturen i sjuttonde århundradet. Dessutom skola i ett slutkapitel några antydningar lämnas om den allmänna karaktären av de förändringar, som timat intill närvarande tid.

Såsom en särskild avdelning bifogas några kortfattade anmärkningar om de källor, som författaren begagnat.

Arbetet fördelas i fem böcker: 1) **Moskovitiska samhällsbrytningar;** 2) **Tsardömet i partiernas våld** (1682—1695); 3) **Självhärskarmaktens revolution** (1695—1709); 4) **Ryska kejsardömets grundläggning** (1709—1721); 5) **Det petersburgska envāldet och dess vedersakare** (1721—1730). **Slutord. Anmärkningar.**

I ett tillägg till ovanstående anmälan tillkännagavs, att arbetet vore ämnat att utkomma komplett till våren 1889 och att det skulle utgivas i 6 häften à 5 ark till 1 krona häftet. »Blir omfånget större», hette det till sist, »sker ingen prisförhöjning.»

Nästa häfte utkom emellertid, såsom förut blivit nämnt, först dec. 1889 och omfattade då 6 ark, fortfarande till det från början bestämda häftespriset. Förf. hade under mellantiden — 25. april 1889 — blivit utnämnd till ordinarie professor i historia vid Upsala universitet. Å det nya häftets omslag lästes följande av förlaget undertecknade tillkännagivande:

Arbetets utgivande har blivit fördröjt genom författarens ändrade och ökade ämbetsgöromål, som likväl hädanefter lämna mera tid övrig för dess fullbordan. Detta uppskov har å andra sidan medfört den fördelen, att förf. hunnit begagnaåtskilliga nya källor, som först på sista tiden blivit tillgängliga. I följd därav måste vissa avdelningar av arbetet undergå någon förändring och även utvidgning, ehuru omfånget icke torde i betydligare mån överskrida den ursprungliga planen. För dem, som redan köpt det första häftet, kommer i alla händelser priset å hela arbetet icke att sättas högre än 6 kronor. Eljes kostar varje häfte om minst 5 ark 1 krona. Andra häftet, som nu utgives, omfattar för samma pris 6 ark.

I andra häftet hade första avdelningen (»Moskovitiska rikets uppväxt») av första »boken» (»Moskovitiska samhällsbrytningar») blivit avslutad. Samma »boks» andra avdelning (»Det återställda tsardömet») hade endast hunnit påbörjas. Härmed upphörde utgivningen.

Orsaken härtill torde främst vara att söka i den likgiltighet, varmed arbetet mottogs från allmänhetens sida. Ännu i början av 1890-talet hade av första häftet ej försålts mer än 323 ex., av det andra endast 239. Förläggaren hade därmed icke på långt när fått hälften av sina kostnader ersatta. Författaren kunde enligt det uppgjorda kontraktet (av 19 okt. 1888) icke emotse någon inkomst av sitt arbete, förrän utgivningskostnaderna blivit till fullo betäckta. Han hade dessutom utfäst sig att själv bära halva kostnaden för den del av arbetet, som komme att överstiga 27 ark. Att det ursprungligen avsedda omfånget — 30 ark — måste komma att överskridas, torde vid andra häftets utgivande varit tämligen tydligt, trots den då uttalade förhoppningen, att detta icke skulle behöva ske »i betydligare mån». De utgivna 11 arken omfattade ju i själva verket endast en del av det planlagda arbetets inledning. Förf. ansåg sig under sådana omständigheter icke kunnafortsätta ett populärvetenskapligt författarskap, som väckt så föga intresse och kanske rentav komme att ådraga honom avsevärd och på förhand svårberäknelig ekonomisk förlust.

Det är känt, att de tvenne recensioner, som arbetet framkallat, i sin mån bidrogo till hans beslut om dess

avbrytande. Den ena av nämnda recensioner var författad av E. H. Lind (Verdandi 1889, s. 83 f.), den andra av P. Sondén (Nordisk tidskrift 1889, s. 86 ff.). Båda riktade nedsättande anmärkningar mot förf:s stil, den senare i flere fall utan att ens korrekt återgiva de klandrade uttrycken.

I januari 1891 träffades en överenskommelse, enligt vilken förf. ersatte förläggarens återstående kostnader. Den osålda delen av upplagan lät förf. därefter stampa ned i ett pappersbruk.

*

Vid omtryckningen har det ansetts lämpligt att låta den enda fullbordade avdelningen, som upptager större delen av volymen, giva sitt namn åt denna. Den endast påbörjade andra avdelningen har behandlats som ett bihang.

I originalupplagan lästes under vardera avdelningsrubriken en tämligen detaljerad innehållsöversikt. Inom dessa översikter voro ett antal underavdelningar markerade genom tankstreck. Dessa underavdelningar motsvarades i den följande texten av partier, åtskilda genom mellanslag och asterisker.I den nu utgivna upplagan, där såväl den avslutade som den fragmentariska avdelningen bilda enheter av högre ordning, än de enligt arbetets ursprungliga plan skulle utgöra, har nyssnämnda anordning i överskådlighetens intresse utbytts mot en annan. De i de ursprungliga innehållsöversikterna genom tankstreck åtskilda underavdelningarna ha markerats genom nytt uppslag och romersk numrering. Inom dessa underavdelningar ha innehållsöversikternas rubriker fördelats som överskrifter på de smärre textpartier, till vilka de höra.

I fortsättningen av den oavslutade avdelningens innehållsöversikt antydas emellertid vissa underavdelningar av högre och lägre ordning, som icke ens till någon del kommit till utförande och vilkas rubriker därför icke kunnat placeras i samband med den i det föregående utgivna texten. Det sista, sannolikt endast delvis utförda textpartiet under rubriken »Tsardömet i patriarkatets vård» skulle enligt innehållsöversikten inom samma underavdelning av högre ordning åtföljts av partier med rubrikerna »Riksdagens och ämbetsmannastyrelsens utbildning» och »Gäster och lån från Europa». Efter den sist anförda rubriken står ett tankstreck, varpå innehållet i ytterligare tvenne planerade underavdelningar av högre ordning — d. v. s. sådana, som i nu föreliggande omtryck betecknas med romersk numrering — angives på följande sätt:

Hovliv och folkseder under det yngre tsardömet. Nya utbrott av oron i samhället. Den lagstiftande riksdagen. Det reformerande patriarkatet. Unionen med Lillryssland och utländska förvecklingar. Patriarkatets strid med den världsliga makten. Kyrkans splittring. Sekteristernas och kosackernasuppror. Emigrantlitteratur och anklagelser mot gammal hävd. Tsardömet under västerländska inflytelser. — Hovets söndring och adelns partistrider. Försök till förvaltningens omändring. Kyrkliga misshälligheter och förföljelser. Tronföljdsfrågans återöppnande.

Originaltrycket hade ny kolumntitel för varje högersida. Det minskade formatet i omtrycket har nödvändiggjort vissa ändringar. Å ena sidan har ej sällan samma kolumntitel måst användas för tvenne högersidor i följd. Å andra sidan ha nytillagda kolumntitlar måst formuleras av utg. för sidd. 7, 31, 179, 187, 193. Kolumntitlarna å sidd. 275, 277, 279, 281 härröra likaledes från utg. I det ovan omtalade korrektur, som blivit följt för textens sista sidor, saknas nämligen å högersidorna dylika titlar. I ett fall har originalupplagans kolumntitel (sid. 7: »Slaver och normanner») måst uppdelas på två sidor i omtrycket (sid. 15: »Slaverna»; sid. 19: »Normannerna»).

I återgivningen av ryska ord och namn ha några smärre modifikationer vidtagits till närmare överensstämmelse med den i Nordisk Familjebok använda transskriptionsmetoden. Vad språkform och stavning i övrigt beträffar, ha samma principer blivit tillämpade som i de båda första delarna av förf:s Samlade skrifter, i vilkas Anmärkningar de finnas angivna.

Upsala den 1 juli 1933.

Erland Hjärne.

ANMÄLAN.

Pris häft. 6 kr. inb. 8 kr.